

KARPACKI PRZEGLĄD NAUKOWY

NR 2 (26)/2018

KARPACKI PRZEGLĄD NAUKOWY

NR 2 (26)/2018

Krosno 2018

Redaktor naczelny:

prof. dr hab. Roman Pelczar

Redaktor prowadzący:

dr Jacek Cheda

Sekretarz redakcji:

dr Joanna Maj

Rada Programowa:

prof. dr hab. Pavol Dancák (Prešovská Univerzita)

prof. dr hab. n. med. Andrzej Denys (Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi)

prof. dr hab. Ryszard Henryk Kozłowski (Politechnika Krakowska)

prof. dr hab. Pavol Odaloš (Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici)

prof. dr hab. Ludwig Selimski (Velikoturnovski Universitet Sv. Sv. Kiril i Metodii)

prof. dr hab. Jan Szreniawski (WSPiA Rzeszowska Szkoła Wyższa)

Redaktor naukowy numeru:

dr Waldemar Basak

Redaktor językowy:

dr Renata Gliwa

dr Mirosława Świtła-Cheda

Redaktor statystyczny:

dr Piotr Oleksiak

Czasopismo recenzowane

Skład, łamanie:

Katarzyna Chochołek

Projekt okładki:

Jakub Niedziela

© 2018 KTNiO

© 2018 RUTHENUS

Wydawnictwo RUTHENUS

ul. Łukasiewicza 49, 38-400 Krosno

tel. (13) 436 51 00, e-mail: ruthenus@ruthenus.pl

ISSN 2353-9917

SPIS TREŚCI

Od redakcji, <i>Waldemar Basak</i>	7
---	---

ROZPRAWY NAUKOWE

Wychowanie narodowe i patriotyczne w polskich szkołach ludowych (elementarnych) w Galicji, <i>Roman Pelczar</i>	13
---	----

Akcje i działalność charytatywna w szkołach powszechnych w Okręgu Szkolnym Krakowskim w latach 1918–1926 przejawem wychowania patriotycznego w II RP, <i>Edmund Juško, Andrzej Niedojadło</i>	31
--	----

Kobiece oblicze patriotyzmu na ziemiach polskich w okresie zaborów, <i>Emilia Szczęsna</i>	49
---	----

О некоторых тенденциях в семейном воспитании детей в Беларуси, <i>В.В. Чечет</i>	65
---	----

Postawy patriotyczne uczniów szkoły podstawowej, <i>Maria Łukawska</i>	73
---	----

Współczesny patriotyzm i patriotyzm lokalny w świetle badań empirycznych na przykładzie Wrocławia, <i>Radosław Kamiński</i>	83
---	----

Mała ojczyzna a patriotyzm lokalny. Wybrane zagadnienia, <i>Grażyna Kącicka</i>	111
--	-----

Etnocentryzm konsumencki – czy forma ekonomicznego patriotyzmu?, <i>Robert Krzemień</i>	127
Zachowania obywatelskie w życiu organizacji, <i>Joanna Lipowska</i>	147
Destrukcja Bliskiego Wschodu zagrożeniem dla globalnego bezpieczeństwa, <i>Waldemar Janosiewicz</i>	161

RECENZJE

Recenzja książki: Ks. Józef Mandziuk, <i>Swoista autobiografia</i> , OW-P „ADAM”, Warszawa 2018, ss. 517, <i>Waldemar Basak</i>	185
Recenzja książki: Mariola Jarocka, <i>Elementarz Młodego Polaka</i> , IBIS, Poznań 2018, ss. 87, <i>Maria Łukawska</i>	187

OD REDAKCJI

Waldemar Basak

Oddajemy w ręce Czytelników kolejny numer 2(26)/2018 „Karpackiego Przeglądu Naukowego”, który tradycyjnie porusza ważne kwestie historyczne, społeczne i prawne, prezentując zarówno analizy teoretyczne, jak i raporty z badań. Uzupełnieniem rozpraw naukowych są recenzje wydawnicze będące integralną częścią pisma.

W części pierwszej czasopisma prezentowane są rozprawy naukowe. Numer otwiera artykuł *Wychowanie narodowe i patriotyczne w polskich szkołach ludowych (elementarnych) w Galicji*. **Roman Pelczar** prezentuje najważniejsze i najpowszechniejsze formy wychowania narodowego i patriotycznego realizowane w galicyjskich szkołach elementarnych. W opracowaniu uwzględniono źródła archiwalne, pamiętniki oraz literaturę naukową. Autor dowodzi, że najczęściej spotykanym sposobem na podtrzymywanie ducha polskości w Galicji w okresie zaboru austriackiego było nauczanie języka polskiego. Realizowaniu wychowania patriotycznego służyły także lekcje historii. Od II poł. XIX w. patriotyzmu uczono także poprzez uroczystości o charakterze narodowym. Kształtowanie postaw patriotyzmu było zasługą wielu polskich nauczycieli. W następnym artykule *Akcje i działalność charytatywna w szkołach powszechnych w Okręgu Szkolnym Krakowskim w latach 1918–1926 przejawem wychowania patriotycznego w II RP* **Edmund Juško** i **Andrzej Niedojadło** dowodzą, iż kwesty i zbiórki pieniężne o zakresie regionalnym na terenie OSK miały charakter zróżnicowany. Dominującymi i powszechnie występującymi były zbiórki związane z odbudową czy obroną państwa polskiego, cechujące się dużą ofiarnością dzieci i młodzieży wypływającą z postawy patriotycznej. Nie skąpiono również pieniędzy na pomoc Polakom zamieszkującym kresy zachodnie i wschodnie, czy też innym narodom znajdującym się w potrzebie. Starano się przychodzić z pomocą w zachowaniu trwałej pamięci pamiątek związanych z poległymi w I wojnie światowej żołnierzami, z wybitnymi postaciami polskiej literatury czy budową instytucji pożytku publicznego. Działalność charytatywna stanowiła jeden z najważniejszych kanonów polskiego systemu wychowawczego w narodowym modelu wychowawczym. Do głównej działalności i akcji charytatywnych w latach 1918–1926 należały kwesty pieniężne oraz zbiórki odzieży, butów, dożywianie i przekazywanie darmowych podręczników. Były one kontynuowane do wybuchu wojny w 1939 roku. **Emilia Szczęsna** w pracy *Kobiece oblicze patriotyzmu na ziemiach polskich w okresie*

zaborów dowodzi, iż w czasie zniewolenia Królestwa Polskiego przez zaborców kobiece oblicze patriotyzmu przejawiało się we wszystkich dziedzinach, z którymi kobiety miały do czynienia. Najkrótszym i najbardziej trafnym streszczeniem roli kobiety w walce o niepodległość jest triada: matka – wychowawczyni – bojowniczką. Kobiety były przede wszystkim matkami, które w obronie tożsamości narodowej swoją działalność skutecznie realizowały w domach przez nauczanie swoich dzieci i podtrzymywanie polskich tradycji. Inne stawały do walki na polu bitwy – często w przebraniu – na równi z mężczyznami. Zakładały szpitale, ukrywały powstańców, troszczyły się o wyżywienie dla walczących, były łączniczkami, czy konspiratorkami. Polki, które nie miały natury bojowniczką wykorzystywały intelektualne predyspozycje do szerzenia oświaty, działały na rzecz rozwoju prasy, która była narzędziem przekazywania patriotycznych treści wbrew cenzurze, a także organizowały tajne spotkania, podczas których zakazana historia i literatura były ciągle żywe. Kobięcy patriotyzm był wyrażany nawet w modzie. Żałoba narodowa, która okryła kobiety na znak sprzeciwu wobec zaborcy była karana na różne sposoby, ale nawet uporczywe sankcje nie były w stanie złamać kobiecej solidarności przez wiele lat. Kobięcy patriotyzm w okresie zaborów to przede wszystkim dzielne trwanie i działanie w każdej dziedzinie życia społecznego dla ratowania tego, co Polskie.

Viktar Chechat w opracowaniu *О некоторых тенденциях в семейном воспитании детей в Беларуси* dokonał oceny niektórych trendów w edukacji dzieci wychowywanych w rodzinnych na Białorusi. Omówił metody i techniki edukacji rodzinnej dla rozwoju przyszłego dziecka w okresie prenatalnym, wczesnym dziecięcym i szkolnym. Wskazał na metody stosowane w edukacji rodzinnej i ich powiązania z edukacją szkolną. Przedstawił także formy edukacji dzieci wychowujących się poza rodzinami. Autorem kolejnego artykułu *Postawy patriotyczne uczniów szkoły podstawowej* jest **Maria Łukawska**, która podjęła próbę zaprezentowania znaczenia patriotyzmu i rozumienia tego pojęcia przez uczniów klas II–VII szkoły podstawowej. Autorka opisała wykorzystane w badaniach narzędzie badawcze, jakim jest dyferencjał semantyczny. W części zasadniczej przedstawiła wyniki badań własnych ukazujące postawy patriotyczne uczniów sześcioroczników szkolnych dwóch wiejskich szkół podstawowych. W części podsumowującej wysunęła wnioski końcowe istotne dla praktyki pedagogicznej. **Radosław Kamiński** w publikacji *Współczesny patriotyzm i patriotyzm lokalny w świetle badań empirycznych na przykładzie Wrocławia* dowodzi, iż stale pojawiające się w dyskursie publicystycznym, politycznym i naukowym pojęcie „patriotyzm” jest jedną z podstawowych kategorii kultury polskiej i europejskiej. Jednym z elementów kształtujących współczesny patrio-

tyzm narodowy jest szeroko rozumiany patriotyzm lokalny. Artykuł prezentuje badania empiryczne dotyczące postrzegania patriotyzmu przez mieszkańców Wrocławia, ze szczególnym uwzględnieniem patriotyzmu w wymiarze lokalnym. Badania stanowią próbę uzyskania odpowiedzi na pytanie: czym jest i jak postrzegany jest patriotyzm u schyłku drugiej dekady XXI wieku. **Grażyna Kącicka** w artykule *Mała ojczyzna a patriotyzm lokalny. Wybrane zagadnienia* przedstawia „małą ojczyznę” jako określoną formę życia środowiska lokalnego – utożsamianą najczęściej z rodzinnym miastem, wioską lub regionem. Jest to przestrzeń stanowiąca najbliższe otoczenie, bezpieczna i dobrze znana. Oznacza miejsce zamieszkania, które kształtuje człowieka, ale też wyzwała obowiązek uczestnictwa w działaniach na rzecz społeczności i środowiska lokalnego. Wpływa na rozwój patriotyzmu lokalnego i kształtowanie postaw patriotycznych. **Robert Krzemień** w pracy *Etnocentryzm konsumencki – czy forma ekonomicznego patriotyzmu?* skoncentrował się na przybliżeniu odniesienia zachowań konsumentów, określanych mianem etnocentryzmu konsumenckiego i determinowanych przez wizerunek kraju pochodzenia produktu, do zjawiska szerszego, jakim jest patriotyzm ekonomiczny. Zarówno patriotyzm ekonomiczny, jak i wiążący się z nim etnocentryzm konsumencki są zjawiskami, które muszą być rozpatrywane w perspektywie preferencji konsumentów. Kształtujące się w procesie globalizacji trendy w zachowaniach konsumentów nie spowodowały zaniku narodowych preferencji zakupowych i nadal widoczne jest oddziaływanie efektu kraju pochodzenia. Nabywcy, bowiem wciąż kojarzą kupno zagranicznych produktów z pogorszeniem stanu krajowej gospodarki. Niektórzy konsumenci uważają produkty krajowe za lepsze jakościowo, kierując się w swych opiniach emocjami patriotycznymi. Globalizacja nie osłabiła, więc związków konsumenta z krajem, które manifestują się w zachowaniach konsumenckich. **Joanna Lipowska** w artykule *Zachowania obywatelskie w życiu organizacji* analizuje zachowania obywatelskie w organizacji (*organizational citizenship behavior* – OCB), jako stosunkowo młode pojęcie w teorii zarządzania. W literaturze wymienianych jest siedem grup zachowań obywatelskich: pomaganie innym, duch sportowy, lojalność organizacyjna, posłuszeństwo organizacyjne, inicjatywa, cnoty obywatelskie oraz rozwijanie siebie. Zachowania obywatelskie mogą być ukierunkowane na innych pracowników. Takie zachowania nazywane są OCB-I (OCB – Individual). Zachowania obywatelskie mogą być też skierowane na samą organizację oraz jej zewnętrzne środowisko, wtedy poprawiają jej funkcjonowanie, są ważnym czynnikiem jej całkowitej efektywności oraz doskonałości, a także budują jej pozytywny wizerunek. Ta grupa zachowań organizacyjnych nazywa-

na jest OCB-O (OCB-Organizational). Uruchomienie u pracowników zachowań obywatelskich – OCB jest niezbędne, jeśli organizacja chce realizować działania CSR – społecznej odpowiedzialności biznesu. Zachowania obywatelskie – prospołeczne przekładają się na szereg istotnych pozytywnych efektów dla organizacji np. lepszą jakość obsługi klientów i ich satysfakcję, pozytywne informacje o środowisku zawodowym wśród interesariuszy zewnętrznych, poczucie spójności grupowej, konstruktywny klimat do współpracy, czy atrakcyjność dla potencjalnych kandydatów do pracy. Zachowania obywatelskie to zachowania etosowe, które można rozumieć, jako wyraz patriotyzmu ekonomicznego. Z kolei **Waldemar Janosiewicz** w pracy *Destrukcja Bliskiego Wschodu zagrożeniem dla globalnego bezpieczeństwa* zarysowuje sytuację na Bliskim Wschodzie, który pozostaje od lat jednym z najbardziej niespokojnych regionów świata. Problemy związane z utrzymaniem pokoju narosły po burzliwych wydarzeniach Arabskiej Wiosny i pojawieniu się na scenie geopolitycznej Państwa Islamskiego. Jest ono dziś bardzo niebezpieczne nie tylko ze względu na swą działalność militarną, ale również wyjątkowo skuteczną aktywność propagandowo – informacyjną. Szerzenie idei dżihadu to nie tylko problem Bliskiego Wschodu, ale całego współczesnego świata.

W drugiej części pisma zamieszczono recenzje publikacji. **Waldemar Basak** prezentuje recenzję książki: Ks. Józef Mandziuk, *Swoista autobiografia*, OW-P „ADAM”, Warszawa 2018, ss. 517, a **Maria Łukawska** przedstawia recenzję pracy: Mariola Jarocka, *Elementarz Młodego Polaka*, IBIS, Poznań 2018, ss. 87.

Prezentowane w tym numerze „Karpackiego Przeglądu Naukowego” teksty poświęcone zostały problematyce szeroko rozumianego patriotyzmu, ważnej ze społecznego punktu widzenia. Mamy nadzieję, że spotkają się one z zainteresowaniem Czytelników, skłonią do refleksji i podjęcia dyskusji naukowej.

ROZPRAWY NAUKOWE

Wychowanie narodowe i patriotyczne w polskich szkołach ludowych (elementarnych) w Galicji

Roman Pelczar¹

Encyklopedia Popularna PWN definiuje pojęcie patriotyzmu, jako postawę społeczno-polityczną, łączącą przywiązanie i miłość do Ojczyzny oraz jedność i solidarność z własnym narodem i społecznością. Patriotyzm to również umiłowanie i pielęgnowanie narodowej tradycji, kultury oraz języka. Oparty jest on na poczuciu więzi społecznej i wspólnoty kulturowej. Wśród instytucji, które w swojej działalności zajmują się kształtowaniem patriotycznych postaw młodego pokolenia czołowe miejsce zajmuje szkoła. Podstawowymi warunkami realizacji jej zadań w tym aspekcie oddziaływań wychowawczych jest powiązanie z życiem środowiska i całego kraju, a także czerpanie wzorów postępowania z dawniej historii i kultury narodu. Praca wychowawcza nauczyciela w ramach realizacji zagadnień patriotyzmu sprowadza się do m.in.: rozbudzania w młodzieży poczucia odpowiedzialności za losy Ojczyzny; przygotowania jej do aktywnego działania na rzecz systematycznego rozwoju Ojczyzny; pogłębiania wiedzy młodzieży o kraju ojczystym i jego historii. Współcześnie głównymi przedmiotami w szkole w ramach, których można poruszać zagadnienia patriotyzmu, są: język polski, historia i geografia.

Objektem moich zainteresowań badawczych uczyniłem szkolnictwo ludowe (elementarne dla ludności wiejskiej i miejskiej) działające w Galicji w całym okresie zaborów. Państwowe systemy oświatowe obowiązujące na tym obszarze składały się z kilku typów szkół. Początkowo były to szkoły główne, trywialne oraz parafialne, które w myśl ustawy państwowej z 1869 r. zastąpiono pospolitymi (wiejskimi i małomiasteczkowymi) oraz wydziałowymi (miejskimi). Ponadto w tym pierwszym okresie dodatkowo sporadycznie tworzone jeszcze szkoły gminne oraz zimowe. Ówczesne placówki edukacyjne miały charakter narodowościowy oraz wyznaniowy. Osobne szkoły mieli więc Polacy, Rusini (Ukraińcy), Żydzi oraz Niemcy (w koloniach jęze-
fińskich). Szkoły polskie były równocześnie szkołami rzymskokatolickimi. Te właśnie ostatnie placówki staną się obiektem mojej szczegółowej analizy.

---

1. Prof. dr hab. Roman Pelczar, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II.

Na wstępie należy nadmienić, iż czasy rozbiorowe nie służyły w Galicji realizowaniu wychowania narodowego i patriotycznego. Było nawet wręcz odwrotnie, tzn. austriacki zaborca starał się uczynić z Polaków wiernych poddanych cesarza, posługujących się językiem niemieckim, a język polski miał stopniowo zanikać. W ostatecznym celu zaborca dążył do wynarodowienia ludności polskiej i jej zniemczenia.

Jednym ze sposobów osiągnięcia tego rezultatu miała stać się germanizacja całego szkolnictwa publicznego. Takie działanie władz w Wiedniu stanowiło konsekwencję faktu, iż w okresie panowania cesarzowej Marii Teresy (1745–1780 r.) pojawiła się nowa tendencja w polityce oświatowej państwa, która wynikała z przemian wewnętrznych, zmierzających do stworzenia monarchii scentralizowanej i rządzonej w sposób absolutny. Władczyni nie zależało jednak na ogólnokształcącej edukacji ludu, lecz na praktycznym kształceniu warstw plebejskich miejskich i wiejskich². Jednym z zasadniczych celów rządu stało się dążenie do zgermanizowania mieszkającej na terenie monarchii ludności słowiańskiej, w tym polskiej. Stąd od 1774 r. głównym celem państwowych szkół elementarnych (ludowych), czyli głównych i trywialnych, było wychowywanie plebejskich warstw społeczeństwa w duchu wierności nowemu krajowi oraz uczynienie z nich pracowitych i roztropnych rolników oraz rzemieślników. Poza sferą oddziaływania władz austriackich były natomiast szkoły parafialne, gminne i zimowe. Pierwsze tworzyły parafie, zaś pozostałe – samorządy wiejskie (nieraz także we współpracy z duchowieństwem parafialnym).

Praca dydaktyczna i wychowawcza szkoły miała na celu wytworzenie u uczniów, jako przyszłych obywateli kraju przeświadczenia, że ich działania służą państwu, które traktowano za dobro wspólne. W takim też duchu, rozumianym, jako dobro monarchii habsburskiej, odbywał się proces wychowania w szkołach ludowych Galicji. Był on podporządkowany w całości celom austriackiej oświaty. Praca wychowawcza miała służyć kształtowaniu wśród uczniów poczucia silnej więzi z państwem.

W nowych realiach politycznych Polakom przyszło zmierzyć się z polityką edukacyjną Austrii, zmierzającą do ich zniemczenia. Działania takie wywoływały jednak sprzeciw ludności polskiej broniącej się przed tym. Język niemiecki zaczęto traktować, jako symbol zaborcy i odnoszono się do niego z wrogością. Pierwszym sposobem obrony młodych Polaków pobierających naukę w szkołach elementarnych stało się podtrzymywanie polskości. Czyniono to poprzez powszechne używanie języka pol-

---

2. S. Gruński, *Dzieje szkolnictwa ludowego w Galicji, Cz. 1. Czasy przed zaprowadzeniem autonomii 1772–1861*, Lwów 1916, s. 9.

skiego (jako wykładowego oraz przedmiotowego) przynajmniej w tych typach szkół ludowych, które pozostawały poza nadzorem państwa (czyli parafialnych, gminnych i zimowych). Taka sytuacja w dużej mierze była zasługą polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego, broniącego się przed zakusami władz państwowych zmierzającymi do podporządkowania sobie Kościoła katolickiego. W konsekwencji duchowni znacznie częściej angażowali się w tworzenie tych szkół, nad którymi władze państwowe nie miały nadzoru³. Także w wielu szkołach trywialnych (tworzonych za zgodą władz państwowych) częściej nauczano po polsku, aniżeli po niemiecku z braku nauczycieli znających ten język. Niemiecki obowiązywał zazwyczaj jedynie w miastach oraz w niektórych miasteczkach. Jedynie w szkołach głównych powszechnie panował język niemiecki. Z powyższych powodów młodzież polska znacznie chętniej uczęszczała do szkół z językiem polskim, aniżeli do szkół niemieckojęzycznych⁴.

W części szkół trywialnych (miejskich) oraz powszechnie w szkołach głównych program kształcenia, zasadniczo oparty na ustawie z 1805 r., wprowadzał do wszystkich szkół język niemiecki, jako wykładowy. Zaprowadzenie go było wynikiem polityki zaborcy. Chciał on poprzez szkołę upowszechnić jego znajomość wśród ludności słowiańskiej Galicji, w tym Polaków. Dlatego aż do początków lat 60. XIX w. od uczniów wymagano posługiwania się tym językiem⁵.

O znaczeniu realizowania w szkołach nauki języka niemieckiego i prowadzenia w nim nauczania innych przedmiotów pisał w 1850 r. ks. Leopold Olcyngier, proboszcz tyczyński i dziekan rzeszowski: *Niedorzeczne były urzędzenia szkół wszystkich w biednej naszej Galicji aż do roku 1848. System mrozący wszelkie uczucia moralne, tamujący pojęcia i rozwinięcia nader zdolnych dzieci, ukartowany na wygubienie narodowości, a zaniemczenie ziemi naszej dotykał serce każdego uczciwego i dobrego Polaka. Co boleśniejszą ranę zadawano, że nawet naukę Religii, katechizm, Ewangelię, Historie biblijne nie w narodowym języku, w którym każda Matka wpajała w umysł i w serca dzieci pierwsze wyobrażenie o Bogu, w nim uczyła pacierza, przykazań Boskich, pieśni*

3. J. Hoff, *Rozwój demograficzny, szkolnictwo, kultura Łańcuta i okolic w okresie autonomicznym*, [w:] W. Bonusiak (red.), *Łańcut. Studia i szkice z dziejów miasta*, Rzeszów 1997, s. 136.

4. R. Pelczar, *Szkoły parafialne na pograniczu polsko-ruskim (ukraińskim) w Galicji w latach 1772–1869*, Lublin 2009, s. 194–195; tenże, *Rzymskokatolickie szkoły trywialne w Galicji w latach 1774–1875*, Lublin 2014, s. 210–212.

5. W. Gaj-Piotrowski, *Stan szkolnictwa i oświaty w rejonie Rozwadowa w latach 1772–1874*, „Rocznik Województwa Rzeszowskiego” 1975, R. 8, s. 42.

nabożnych itp. Ale w języku niemieckim oschłym dla serc ludzkich klepać musiano na pamięć dosłownie mechanicznie przepisane nauki. W r. 1848 zmieniono ten system dla zaszłych okoliczności, pozwolono w narodowej mowie uczyć przedmiotów szkolnych⁶. Jednak to ustępstwo władz państwowych szybko wycofano. Dopiero w roku 1867 rząd zdecydował, że w szkołach trywialnych i głównych języka niemieckiego można było uczyć w sposób dowolny. Wynikało to z ustawy z 22 VI 1867 r. o języku narodowym, jako wykładowym w szkołach ludowych, która orzekała, że prawo stanowienia o jego obecności w szkole ludowej przysługiwać ma tym, którzy ją utrzymują. Język niemiecki miał być realizowany w szkołach ludowych dopiero od klasy trzeciej⁷.

Kazimierz Brodziński kształcący się w szkołach galicyjskich na przełomie XVIII i XIX w. tak wspominał naukę języka niemieckiego: *Szkoły tak były wtedy w Galicji urządzone, iż młodzieży ani głowy obciążać, ani zbałamucić nie mogły; karność nawet, co w braku innych żywiołów tworzyć zwykła charaktery, była dość łagodną, zatem na niewinne swawole nasze mógł rząd, chociaż w podbitej i nieprzychylniej prowincji, spokojnie zasypiać. Dziecię polskie, w domu albo w elementarnej szkółce cokolwiek po polsku czytać poduczony, przychodziło do szkół tak zwanych normalnych, gdzie wszystkiego wyłącznie tylko po niemiecku uczono. W tych szkołach póty musiało wytrzymać, póki nie zostało po niemiecku tak usposobione, iż mogło z niemieckiego po łacinie się uczyć. Ale że całą naukę zakładano tylko na opowiadaniu lekcji na pamięć, przeto znajomość języka była tylko pozorną...Zadano z książki stąd dotąd, raz wytłumaczono po polsku, jeżeli profesor był Polak, kazano się nauczyć; kto chybił, odebrał karę i na tym koniec. Sama więc pamięć była mordowaną, każdy się uczył nie wiedzieć czego, tylko na jeden dzień. Dzieci Niemców miały więc tę wielką wyższość nad nami, iż rozumiały czego się uczą; a w nas wzrastała nienawiść do nich i do ich języka⁸.*

---

6. F. Kiryk, S. Mateszew, *Tyczyn w okresie rozbiorów i niewoli (1772–1918)*, [w:] T. Kowalski (red.), *600 lat Tyczyna (1368–1968)*, Rzeszów 1973, s. 101; F. Malak, *Dzieje parafii Tyczyn*, Tyczyn 1996, s. 169.

7. Szkoła Podstawowa nr 1 w Strzyżowie, *Kronika szkolna za lata 1794–1929*, s. 15; S. Gruński, *Dzieje szkolnictwa ludowego...*, s. 63; C. Majorek, *Ustrój galicyjskiego szkolnictwa ludowego w czasie walki o autonomię i w okresie kampanii rezolucyjnej (1860–1873)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie”, Z. 32. Prace Historyczne IV, 1968, s. 218; W. Gaj-Piotrowski, *Stan szkolnictwa i oświaty...*, s. 42.

8. K. Brodziński, *Lata szkolne poety 1797–1809*, [w:] A. Knot (opr.), *Galicyjskie wspomnienia szkolne...*, s. 5.

By łatwiej realizować nauczanie niemieckiego, władze zwierzchnie wprowadziły zwyczaj karania dzieci posługujących się na terenie szkół rodzimą mową, zamiast używać niemieczyzny⁹. Niemieckim należało posługiwać się nie tylko w szkole, ale także poza nią w relacjach z innymi uczniami¹⁰. Dlatego, nawet za używanie języka polskiego w rozmowach prywatnych, surowo karano. Przyłapanemu chłopcu zakładano na szyję (lub wręczano do ręki) tabliczkę z napisem wyjaśniającym przewinę. Zadaniem ucznia było złapanie na podobnym przewinieniu któregoś z kolegów. To uwalniało go od dalszego noszenia tabliczki. W przeciwnym razie w sobotę wymierzano mu karę chłosty¹¹. Dla przykładu, za mówienie po polsku represjonowano w połowie XIX w. uczniów w szkole trywialnej w Pruchniku. Młodzieży za posługiwanie się polszczyzną w czasie pobytu w tej placówce zakładano na szyję koło z paska lub łańcuszek. Po przerwie dzieci te były przez nauczyciela surowo karane biciem¹².

Szczegółowo okoliczności wymierzania kary z tego powodu opisywał Emil Dukowski, przytaczając przykład szkoły głównej w Brzeżanach, w której się uczył w początkach lat 60. XIX w.: *Nauczycielem, prawdziwym typem Kałamarzewskiego najczystszej wody, był Łuszipiński. Poznałem dobrze jego pedagogię... Oj, była to batura, a raczej kolekcja batut w postaci trzciniek i różg rozmaitego kalibru, moczonych w soli... O trzy na ósmą rano siedzimy cichutko w szkole, trzymając ręce na ławce. Każdego, który tylko się ruszy, zapisuje cenzor jako schwätzera. Dusza na ramieniu, gdyż w kieszeni jest Sprachzeichen, który mi niepocziwy kolega podstępnie wczoraj wręczył. Zapytał mię z anielską miną po polsku: „Dokąd idziesz kochany?” – ja mu na to także po polsku: „Do domu” i zbrodnia już gotowa; trzeba było przyjąć Sprachzeichen jako dowód, że się mówiło po polsku. Nie miałem serca wyszukiwać nowej ofiary, więc zatrzymałem przez całą noc Sprachzeichen u siebie, a to przy tej zbrodni stanu obciążająca okoliczność. Po niemieckim pacierzu rozpoczyna się indagacja: Wer hat das Sprachzeichen! Zgłaszam się ze łzami w oczach. I w taki sposób wszyscy zgłaszają się, którzy nieszczęsny ten symbol niemieckiej pedagogii mieli wczoraj w ręku, z wyjątkiem pierwszego, który dostał go wprost od nauczyciela celem przyłapania mówiącego*

9. A. Ładyżyński, *Galicyskie szkoły główne w latach 1774–1869*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”. Prace Pedagogiczne XCIII, 1993, s. 36.

10. A. Ładyżyński, *Galicyskie szkoły główne...*, s. 36.

11. J. Świeboda, *Szkolnictwo ludowe w Rzeszowie pod zaborem austriackim (1772–1918)*, „Rocznik Województwa Rzeszowskiego” R. 9, 1978, s. 10.

12. J. i J. Markiewicz, *Pruchnik widziany oczami księży Markiewiczów*, Pruchnik 2000, s. 79.

po polsku. Rozpoczyna się straszliwa egzekucja. Z ostatnich ław wychodzą dwaj kaci, wyrostki dwudziestoletnie, których zadaniem było trzymać, ewentualnie dekoltować delikwentów, podczas kiedy zacny pedagog siekł różgą, stając przed każdym uderzeniem na palce. Krzyk, płacz, wrzawa, szamotanie do 9 godziny. Cenzorowie podają spisy schwätzerów, które odczytują głośno¹³.

Z kolei Bolesław Baranowski uczący się w latach 50. XIX w. w szkole głównej w Kołomyi wspominał po latach: *Z rozmaitych pamiętników znaną jest tradycja straszego „Sprachzeichen”, które było w związku z nakazem używania języka niemieckiego nawet w prywatnej rozmowie wewnątrz budynku szkolnego. Wiadomo, jakie następstwa sprowadzał ten znak dla tego, który odważył się przemówić językiem ojczystym. Nie umiem powiedzieć, kiedy i jak używanie tego godła skasowano. W Kołomyi mówiono o nim jako o czymś istniejącym, ale go już nie używano. Nie szpiegowano też wcale naszych rozmów prywatnych¹⁴.*

Przedmiotowe oraz mechaniczne nauczanie języka niemieckiego powodowało u uczniów polskiego pochodzenia wielką niechęć do ludności niemieckojęzycznej (Austriaków i Niemców) oraz do ich mowy. W dalszej konsekwencji mogło prowadzić do spontanicznego kształtowania się u tej młodzieży postaw polonofilskich.

Z kolei nauka języka polskiego (jako pomocniczego) w zwłaszcza w szkołach głównych do lat 60. XIX w. ograniczała się tylko do czytania w klasie elementarnej oraz do tłumaczenia elementarza niemieckiego i książek niemieckich, a czas przeznaczony na jego naukę był niewielki¹⁵. Dopiero od 1868 r. w szkołach głównych zaczęła obowiązywać plan nauczania, w którym zasadniczą rolę odgrywał już język polski. W całym cyklu kształcenia było go 32 godz. Najwięcej było ich w kl. I i II (odpowiednio 10 i 12 godz.). Niemieckiego uczono dopiero w kl. III i IV, ale w dużym wymiarze godzin (łącznie 17 godz.)¹⁶.

Analizując powyższe informacje można stwierdzić, że ówczesna szkoła ludowa (zwłaszcza w okresie autonomicznym) oprócz funkcji dydaktycznych pośrednio spełniała także funkcję kształtowania postaw narodowych i patriotycznych. Było to

---

13. E. Dunikowski, *Z tęczyowych dni w szkołach brzeżańskich 1861–1873*, [w:] A. Knot (opr.), *Galicyjskie wspomnienia szkolne*, Kraków 1955, s. 347.

14. B.A. Baranowski, *Kołomyjska Kreis-Hauptschule i gimnazjum w Stanisławowie 1852–1862*, [w:] A. Knot (opr.), *Galicyjskie wspomnienia szkolne...*, s. 238.

15. A. Ładyżyński, *Galicyjskie szkoły główne...*, s. 36.

16. Tamże, s. 35.

o tyle łatwiejsze, że placówki te cały czas miały charakter narodowościowy. Dlatego w szkołach polskich istotną kwestią było to, jakim językiem posługiwał się nauczyciel i uczniowie oraz jakie treści przekazywane były w trakcie nauczania. Na tę funkcję szkoły zwrócił uwagę Jan Madejczyk (ur. w 1880 r. we Wróblowej), czyniąc uwagi o swej szkole elementarnej. Pisał: *Pokochałem tę pierwszą szkołkę ludową w Brzyskach, która mi otworzyła oczy na zewnątrz, jakby z jakiejś ciemnej piwnicy dostałem się na światło dnia. Toteż w swoim otoczeniu rodzinnym czy wiejskim, w otoczeniu ciemnych ludzi wsi, czułem w sobie jakąś wyższość, że to, co ja wiem, tego oni nie wiedzą; nawet ojca, mimo że się bałem jego ostrości, przecież patrzyłem na niego z politowaniem, że on nie wie nic o Polsce, nie umie nic czytać, a więc jest jakby ułomnym, jakby niecałym człowiekiem*¹⁷. Posługiwanie się w szkołach językiem polskim oraz nauczanie go w formie przedmiotów stanowiło najczęstszą formę realizacji wychowania narodowego i patriotycznego.

W okresie autonomicznym w tworzonych wtedy szkołach pospolitych i wydziałowych wiele sposobności budzenia i rozwijania miłości Ojczyzny dawała dodatkowo nauka historii. Dokonujące się wtedy przemiany ustrojowe szkolnictwa ludowego wywierały bezpośredni wpływ na ogólny obraz nauczania historii. Szczegółowo sprawy te były regulowane postanowieniami zawartymi w planach nauczania z 1875 r. oraz z 1893 r. W pierwszym dokumencie zawarto stwierdzenie, że celem nauki historii jest zaznajomienie dzieci z najwybitniejszymi osobami i zdarzeniami, które przyczyniły się do rozwoju ludzkości oraz ojczyzny. Nauka ta miała wpływać na wyrobienie charakteru i na wzbudzenie miłości Ojczyzny. Jednak dokument nie precyzował pojęcia tego terminu. Jednak, jak można sądzić, nie chodziło tu o Polskę i jej rolę w życiu każdego Polaka. Wydaje się, że prawodawca nadał pojęciu Ojczyzny nie tyle sens polski, co galicyjsko-austriacki. Był to swoisty postęp, gdyż wcześniej można było mówić jedynie o patriotyzmie habsbursko-austriackim. Ta zmiana doprowadziła do kreowania nowych postaw narodowej edukacji. Stanowiło to więc niezwykle istotny czynnik rozwoju narodowej edukacji historycznej w szkołach, pozbawionych od stu lat zarówno języka polskiego, jak i treści wyjaśniających tożsamość narodową Polaków. Według wspomnianych planów nauczania treści historyczne miały nadal pełnić funkcję wychowawczą. Tak jak poprzednio nauczanie historii miało służyć kształtowaniu uczuć patriotycznych i zamiłowania do rzeczy ojczystych, rozumianych

17. J. Madejczyk, *Dwa lata w szkółce wiejskiej 1889–1891*, [w:] A. Knot (opr.), *Galicyjskie wspomnienia szkolne...*, s. 452.

jednak lokalnie, środowiskowo, a nie generalnie w duchu uniwersalizmu austriackiego¹⁸. Dlatego część polskich pedagogów działających w Galicji otwarcie zaczęła głosić idee wychowania narodowego. Jedną z najważniejszych postaci był Władysław Seredyński (1841–1893), historyk i nauczyciel w seminariach nauczycielskich. Uważał on, że historia budzi i ożywia miłość do Ojczyzny. Obrazy świetlanej przeszłości, postacie bohaterów, którzy niejednokrotnie oddawali za nią życie, chwile smutnej cierpienia i niedoli narodu – wszystko to powinno wzbudzić w młodzieży podziw i cześć dla dzielnych przodków, a zarazem współczucie i żal z powodu nieszczęść, które nawiedzały Polskę. Wartości patriotycznych Seredyński upatrywał w czynach polskich przodków, a nie w przeszłości Austrii, państwa zaborczego. Podkreślał, że nauka dziejów nie tylko kształci i uszlachetnia, ale i zbliża dzieci do narodu. Zadaniem nauczyciela powinno być prawidłowe ukierunkowanie myśli uczniów oraz nauczenie oceniania wydarzeń przeszłych i wyciągania poprawnych wniosków na przyszłość¹⁹.

Od początku zaborów władze austriackie kreowały model nauczyciela lojalnego wobec monarchii, w pełni identyfikującego się z nią i akceptującego panujące stosunki polityczne i społeczne. Zgodnie z przyjętymi przez rząd założeniami nauczyciel był uważany za urzędnika państwowego. Dlatego od osób tych żądano nienagannyh postaw politycznych. Dlatego nie wolno im było wiązać się z żadnymi tajnymi stowarzyszeniami, ani głosić haseł antypaństwowych. Taką deklarację musiał podpisać każdy nowozatrudniony pedagog. Za łamanie tych nakazów groziły różne kary. Jednak pomimo to w okresie przed autonomią zdarzały się sporadyczne przypadki łamania przysięgi na wierność cesarza. I tak np. w 1821 r. nauczyciel Jakub Paclawski (Paślawski) z Krakowca został skazany na 1 miesiąc aresztu za podburzanie poddanych do przeciwstawiania się istniejącym prawom oraz odmowę wykonywania przypisanych im obowiązków²⁰.

Władze zakazywały pedagogom uczestniczyć w działaniach niepodległościowych. Wyraźnie widoczne było to w czasie powstania styczniowego. Jednak później, w okresie autonomicznym, niektórzy nauczyciele wykazywali się dużym zaangażowaniem

---

18. C. Majorek, *Historia utylitarna i erudycyjna. Szkolna edukacja historyczna w Galicji (1772–1918)*, Warszawa 1990, s. 155–157.

19. Tamże, s. 156–157.

20. F. Persowski, *Kartki z dziejów szkolnictwa w Galicji w I połowie XIX w. (głównie z terenu województwa rzeszowskiego)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Rzeszowie”, Z. 4. Nauki Pedagogiczne, 1967, s. 409.

nie tylko w pracy z młodzieżą, ale także aktywnie działali na niwie społecznej. Jedną z takich osób był Józef Kamiński, nauczyciel w Tarnowcu w latach 1862–1897. Pochodził on z Barcic. Wcześniej uczył w Dobrzechowie oraz Gogołowie. Poza pracą w szkole wykonywał funkcję organisty. Wykształcił wielu organistów i ułożył szereg pieśni religijnych. Uważany był za rzetelnego pedagoga, wielkiego społecznika i gorącego patriotę. W tych wartościach wychowywał swych uczniów. W 1864 r. grupa żołnierzy austriackich dokonała u niego rewizji, podejrzewając go o sprzyjanie powstaniu styczniowemu w Królestwie Polskim. Oficjalną przyczyną tej wizyty była denuncjacja wójta tarnowieckiego, który oskarżył nauczyciela o uszkodzenie portretu cesarza Franciszka Józefa. W rzeczywistości chodziło o to, że władze austriackie dowiedziały się o jego działalności patriotycznej i dlatego stale go szpiegowano. Jednak niczego mu nie udowodniono, a sąd skazał go na naprawę wspomnianego portretu na własny koszt. Działalność Kamińskiego zaznaczyła się także w Umieszczu, skąd mimo znacznego oddalenia od Tarnowca uczęszczało do szkoły tarnowieckiej sporo tamtejszych dzieci. Do cennych inicjatyw nauczyciela należy zaliczyć założenie w Tarnowcu w 1871 r. biblioteki, liczącej początkowo ponad 1000 ksiązek²¹.

W Strzyżowie w 1865 r. nauczyciel szkoły trywialnej Józef Ligęza przekazywał uczniom wiedzę z zakresu historii naturalnej, historii Austrii wraz z geografią oraz historii Słowiańszczyzny i *jak spośród niej wyłoniła się Polska*²².

Dopiero na przełomie XIX i XX w. w modelu nauczyciela, znacznie częściej niż wcześniej, zaczęły pojawiać się (pomijane do tej pory) kwestie patriotyzmu i postaw obywatelskich²³. Można było wtedy spotkać osoby aktywnie angażujące się w działania patriotyczne. I tak przykładowo bardzo pozytywnie o swym nauczycielu Michale Lachmanie, synu chłopskim z Brzezin, wypowiadał się Jan Madejczyk, chwając go za propagowanie w szkole treści patriotycznych: *Z jego przemówień i wykładów dopiero dowiedziałem się, że ja jestem Polakiem. Przedstawiał on tak przystępnie dzieje Polski, że my malcy boleliśmy z powodu jej upadku. W domu dotychczas nikt mi o tym nie mówił, wszak któż mi mógł mówić, kiedy rodzice sami nic o tym nie wiedzieli. Toteż*

21. Urząd Gminy w Tarnowcu, Kronika szkolna, s. 6–7; F. Dubiel, *Gmina Tarnowiec. Dzieje dawne i współczesne*, Rzeszów 1994, s. 259.

22. T. Bieda, *Strzyżów i okoliczne miasteczka pod zaborem austriackim*, [w:] S. Cynarski (red.), *Studia nad dziejami Strzyżowa i okolic*, Rzeszów 1980, s. 258.

23. E. Juško, *Wpływ szkolnictwa ludowego autonomicznej Galicji na kształt polskiej szkoły powszechnej w latach 1918–1922*, Lublin 2006, s. 201.

opowiadanie nauczyciela o powstaniu kościuszkowskim, o Bartoszu Głowackim, o kossynierach raclawickich prawie połykałem, wchłaniałem w siebie. A Lachman umiał te rzeczy podawać w takiej formie, że chłopskie dziecko rozumiało od razu. Najwięcej się zajmował urządzeniem obchodów narodowych, przedstawień itd. Nauczyciel ten pracował w szkole przez 36 lat (1881–1917 r.), do swej śmierci i pochowany został na cmentarzu w Brzyskach²⁴.

Powyższy przykład szkoły trywialnej w Strzyżowie dowodzi, że w latach 60. XIX w. przynajmniej w niektórych placówkach pojawiła się historia Słowiańszczyzny, uwzględniająca częściowo elementy współczesnych dziejów ziem polskich. Brak nauczania historii Polski stanowił wielki problem dla nauczycieli, zwłaszcza tych, którzy czuli się Polakami i patriotami. Wspomniany Józef Kamiński, nauczyciel w Tarnowcu ubolewał, że nie można było otwarcie mówić o polskości i wychowywać dzieci w duchu narodowym. Pisał (po 1868 r.): *Jak to przykro i boleśnie, że własnej historii narodu polskiego nie było można udzielać, albowiem najostrzej i nawet pod zagrożeniem kary zakazaniem było, a z powodu tak surowego zagrożenia i zakazu nasza młodzież w tem utwierdzeniu i przekonaniu wzrastala, że w swoim polskim kraju mówiącym jedynym polskim językiem nie wolno było nazywać się Polakiem! Nasz lud nawet nie chciał tego rozumieć i pojąć, że jest narodowości polskiej, wstydził się, a nawet wypierał że jest Polakiem, nie chciał wymieniać swe właściwe mu narodowe od urodzenia pochodzenie, a przyczyną tego była po części niewiedomość i obawa. Dzisiaj przecież zupełnie inny duch owionął nasz Kraj i jego naród, albowiem pod obecnym panowaniem naszego Najmiłościwszego Króla i Cesarza Austrii Franciszka Józefa I, jako też pod kierownictwem Wysokiej Rady Szkolnej Krajowej i władz autonomicznych, wolno nam już naszego ojczystego języka i historii polskiej śmiało udzielać i młodzież na poczcziwych, rozsądnych, pracowitych, pobożnych, słowem prawych mieszkańców i obywateli Kraju wychowywać*²⁵.

Pewną rolę w kształtowaniu omawianych postaw odgrywały książki (zwłaszcza historyczne i religijne) pisane po polsku. Okazją do ich przekazania uczniom stawały się coroczne egzaminy końcowe podsumowujące każdy rok nauki²⁶. W Rozwadowie w I poł. XIX w. zdolniejszym uczniom wręczano upominki zazwyczaj w postaci

---

24. J. Madejczyk, *Dwa lata w szkółce wiejskiej...*, s. 452.

25. Urząd Gminy w Tarnowcu, *Kronika szkoły*, s. 10–11.

26. S. Pięgoń, *Z Komborni w świat. Wspomnienia młodości*, Warszawa 1983, s. 158; W. Gaj-Piotrowski, *Stan szkolnictwa i oświaty...*, s. 43; A. Kliś, *Galicyjska szkoła w oczach dziecka wiejskiego*, [w:] M.

katechizmów, ilustrowanych książek historycznych, powieści współczesnych autorów polskich itp.²⁷ Ludwik Powidaj opowiadał, że gdy w trakcie popisu zakończył swą recytację ksiądz wizytator wywołał go i podarował mu książeczkę pod tytułem *Katechizm mniejszy dla dzieci chrześcijańskich*²⁸. Także Jakub Bojko wspominał swój egzamin na koniec ostatniego roku szkolnego w Gręboszowie. W jego trakcie deklamował wiersz *Polak znad Wisły*. Gdy go wygłosił, jeden z członków komisji dał mu książeczkę. Były to *Dzieje Polski*. Zaś delegat rady powiatowej obdarował go wierszowaną *Historią szewca Jana Kilińskiego* autorstwa W. Pola²⁹. Maciej Czuła wspominał, że po egzaminie końcowym w szkole w Grabiu jako „nagroda pilności” przypadła mu czerwona książeczka ze złożonymi literami, zawierająca pamiątniki gen. Józefa Kopcia z Syberii³⁰. Także w szkole w Gaci stosowano zasadę wyróżniania pilnych i zdolnych uczniów, obdarowując ich „nagrodami pilności”, które fundowała miejscowa rada szkolna oraz wiejski Zarząd Spółdzielni Oszczędnościowej i Pożyczkowej. Były to książeczki o treści religijnej (zawierające przeważnie modlitwy i litanie do odmawiania w czasie nabożeństw kościelnych) oraz książki o tematyce świeckiej (głównie z dziejów Polski, o treściach narodowo-patriotycznych), np. *O żołnierza tułacz* (o gen. Józefie Bemie), o Stefanie Czarnieckim, Janie Zamoyskim, bitwie pod Grunwaldem³¹. Również w Komborni nauczyciel Antoni Skórski zakończeniem roku szkolnego nadawał formę uroczystości. Zdolniejszych i staranniejszych uczniów obdarzał upominkami, najczęściej w formie książeczek z obrazkami. Podczas jednej z tych uroczystości Stanisław Pigoń znalazł się wśród wyróżnionych i dostał książeczkę w czerwonej oprawie płóciennej, z wytłoczonym złotym napisem „Nagroda pilności”. Był to *Pan Tadeusz* A. Mickiewicza³².

Radochoński, A. Horbowski (red.), *Problemy edukacji dziecka wiejskiego*, Rzeszów 1996, s. 25; J. Świeboda, *Szkolnictwo ludowe w Rzeszowie...*, s. 10–11.

27. L. Powidaj, *Oblicze szkoły galicyjskiej w przededniu Wiosny Ludów 1837–1844*, [w:] A. Knot (opr.), *Galicyjskie wspomnienia szkolne...*, s. 135–136; E. Podgórska, *Sytuacja szkolnictwa i oświaty w zaborze austriackim*. *Szkolnictwo elementarne*, [w:] S. Michalski (red.), *Dzieje szkolnictwa i oświaty na wsi polskiej*, T. 1, Warszawa 1982, s. 263.

28. L. Powidaj, *Oblicze szkoły galicyjskiej...*, s. 135–136.

29. J. Bojko, *Ze wspomnień*, Warszawa 1959, s. 93–94, 156.

30. M. Czuła, *Niedola szkolna małorolnego chłopca 1895–1900*, [w:] A. Knot (opr.), *Galicyjskie wspomnienia szkolne...*, s. 463.

31. W. Fołta, *Życie z własnego nadania*, Warszawa 1987, s. 43.

32. S. Pigoń, *Z Komborni w świat...*, s. 158.

W latach 60. XIX w. nagrody w szkole trywialnej żeńskiej w Rzeszowie w postaci książek dla najlepszych uczennic kupowano w miejscowej księgarni Jana Pelara³³. W zamówieniach na książki przeznaczone na nagrody za II półrocze roku szkol. 1860/61 i 1861/62 znalazły się m.in. następujące tytuły: Klementyny Hoffmanowej: *Druka książeczka Helenki i Wieczory jesienne*, Józefy Śmigielskiej: *Obrazki z życia świętobliwego*, Krzysztofa Schmidta: *Owoce dobrego wychowania*, *Trzy powiastki*, *Młody pustelnik* i *Powiastki dla młodzieży*, Jonathana Swifta: *Podróże Guliwera*, a ponadto: *Dzieci i zwierzęta domowe*, *Książeczka dla dzieci chrześcijańskich*, *Rozrywki na dni świąteczne* (bez podania autorów), powieści i książki do nabożeństwa (bez tytułów)³⁴. Wszystkie te książki pisane były po polsku.

W czasach autonomii Galicji planowane cele w zakresie wychowania patriotycznego (ale w odniesieniu do Austrii) nauczyciele osiągnęli poprzez organizowanie różnych uroczystości i apeli propagujących wartość państwa i gloryfikujących jego wielkość. Zadanie to wynikało z ustawy szkolnej z 14 maja 1869 r. Imprezy tego typu miały za zadanie przede wszystkim kształtowanie przekonań oraz wyrobienie charakteru u dzieci. Uroczystości szkolne miały mieć charakter narodowy, patriotyczny, a także lokalny (służący idei wzmocnienia wśród uczniów przywiązania do najbliższych stron ojczyrstych)³⁵. Okazją do ich organizowania stawały się uroczystości związane z dynastią panującą w Wiedniu. Szczególnie ważny był zorganizowany udział uczniów w świętach monarchii, które miały kształtować ich wierność wobec Habsburgów. Dyrektorzy szkół starali się w tym zakresie wykazywać znaczny lojalizm i wzywali wszystkich uczniów do uczestnictwa w tych uroczystościach. Dotyczyły one np. nabożeństw żałobnych za spójność duszy cesarza Ferdynanda i cesarzowej Elżbiety, bądź były związane z urodzinami (18 sierpnia) i imieninami (4 października) cesarza Franciszka Józefa I. Szczególnie podniosłe celebrowano w szkołach śmierć tego władcy w 1916 r. Uroczystości z tym związane zazwyczaj rozpoczynały się od nabożeństwa w miejscowym kościele, a po nim uczniowie przechodzili do budynków szkolnych, gdzie z reguły w największej sali wystawiony był portret monarchy, okryty kirem oraz przybrany zielenią i emblematami państwowymi. Zwykle też ktoś z kadry pedagogicz-

---

33. Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Zespół 1 – Akta miasta Rzeszowa, sygn. 874 – Medchenschule – Szkoła żeńska i wydziałowa 1859-1861, s. 106.

34. Tamże, s. 107; sygn. 875 – Medchenschule – Szkoła żeńska i wydziałowa 1862-1864, s. 6.

35. E. Juško, *Rada Szkolna Krajowa i jej działalność na rzecz szkoły ludowej w Galicji (1868-1921)*, Lublin-Tarnów 2013, s. 132-133.

nej wygłaszał wspomnienie pośmiertne gloryfikujące osiągnięcia zmarłego. Często w duchu urzędniczej lojalności podkreślone były jego zasługi dla narodu polskiego³⁶.

W sprawie niektórych uroczystości Galicyjska Rada Szkolna Krajowa wydawała specjalne okólniki. Jeden z nich został wydany 2 grudnia 1898 r. z okazji jubileuszu 50-lecia rządów cesarza Franciszka Józefa I i przesłany do wszystkich szkół ludowych. Nakazywał on obowiązkowy udział nauczycieli i uczniów w uroczystościach ku jego czci. Dzień ten był wolny od zajęć szkolnych, jednak zgodnie z zaleceniem, w szkołach odbyły się obchody poprzedzone mszą św. W ich trakcie zrezygnowano z uroczystych przedstawień, deklamacji i występów muzycznych, ze względu na pamięć po zmarłej wówczas cesarzowej Elżbiecie³⁷.

Początkowo uroczystości odbywające się w szkołach ludowych sprowadzały się do obchodzenia świąt państwowych i religijnych. Z biegiem czasu, wraz z umacnianiem się idei autonomicznych i ze wzrostem nastrojów niepodległościowych w społeczeństwie pojawiły się uroczystości związane z obchodami rocznic ważnych wydarzeń z dziejów państwa polskiego. Dlatego coraz częściej nabożeństwa i uroczystości szkolne zaczęły przybierać charakter patriotyczny. Powoli wygasał lojalizm wobec zaborcy austriackiego, szczególnie z braku dalszych z jego strony szerszych deklaracji niepodległościowych wobec Polski. Zarówno nauczyciele, jak i dyrektorzy coraz częściej i jawniej ułatwiali młodzieży udział w patriotycznych uroczystościach. Przykładem tego były organizowane nabożeństwa żałobne i poranki ku czci Henryka Sienkiewicza. Uroczystości były poświęcane również patronom szkół, np. św. Stanisławowi Kostce, św. Janowi Kantemu, św. Alojzemu oraz patronom parafii, na terenie których funkcjonowały szkoły, np. św. Jadwidze³⁸.

Dzięki różnym uroczystościom i imprezom narodowo-patriotycznym dzieci pobierające naukę w tych szkołach na przełomie XIX i XX w. zaczęły powoli dorastać w atmosferze narodowej, która przejawiała się w trakcie świąt rocznicowych, upamiętniających, np. powstania narodowe z 1831 i 1863 r., uchwalenie Konstytucji 3 Maja, odsiecz wiedeńską, powstanie kościuszkowskie, zwycięstwo pod Grunwaldem. Uroczyście świętowano także rocznice urodzin lub śmierci wybitnych Polaków, np. T. Kościuszki, A. Mickiewicza. Z tych okazji organizowano także publiczne wiece oraz

36. E. Juško, *Problemy szkół galicyjskich w zakresie wychowania w okresie Wielkiej Wojny*, „Społeczeństwo i Rodzina” 2015, Nr 4, s. 12.

37. E. Juško, *Rada Szkolna Krajowa...*, s. 134–135.

38. E. Juško, *Problemy szkół galicyjskich...*, s. 13.

uroczyste odsłonięcia tablic pamiątkowych i pomników z udziałem młodzieży szkolnej³⁹. Dla przykładu wśród wielu rocznic obchodzonych we Lwowie na uwagę zasługują między innymi obchody w 1793 r. stulecia Konstytucji 3-Majowej, a w następny mrok – stulecia powstania kościuszkowskiego. Z tej drugiej okazji ufundowano miastu słynną Panoramę Raclawicką, jedno z dzieł Powszechnej Wystawy Krajowej. Wystawę odwiedziło wiele wycieczek, w tym młodzieży szkolnej. W 1904 r. odsłonięto pomnik Adama Mickiewicza. Na uroczystość (30 października) w świątyniach odprawiono uroczyste nabożeństwa. Po południu pod pomnik ruszył pochód dzieci i młodzieży szkół lwowskich wraz z nauczycielami⁴⁰.

W 1890 r. Galicyjska Rada Szkolna Krajowa wydała rozporządzenie zezwalające na publiczne wystawianie programu „Wieczorku Trzech Wieszców” (Mickiewicza, Słowackiego i Krasińskiego). Było to pokłosie kształtującej się wówczas w społeczeństwie polskim koncepcji Trzech Wieszców, jako najwyższych artystów narodu polskiego, która utrwaliła się w II poł. XIX w. Spowodowało to w szkołach ludowych rozwój różnych form inscenizacji i innych form teatralnych. Repertuar szkolnych spektakli wzbogacano również o twórczość innych polskich poetów i pisarzy. W rolę aktorów wcielali się najzdolniejsi uczniowie, a także nauczyciele. Charakter narodowo-patriotyczny dominował zwłaszcza podczas tych uroczystości, które organizowali nauczyciele zaangażowani w działalność organizacji młodzieżowych i paramilitarnych, takich jak Promień, Zarzewie, Drużyny Strzeleckie, Strzelec i Sokół⁴¹.

Przygotowując scenografię do okolicznościowo wystawianych przedstawień teatralnych, dekorowania scen szkolnych z okazji organizowanych akademii, strojenia frontonów szkół, upiększania wystrojów klas wykorzystywano zdolności artystyczne uzdolnionych uczniów. Oprawy wokalne i instrumentalne różnych uroczystości szkolnych, spotykały się z wielkim uznaniem społeczeństwa i wywoływały u dzieci wielką chęć uczestnictwa w nich. Należy podkreślić, że również nauczyciele włączali się w przygotowania uroczystości⁴².

Polityczna ustawa szkolna z 1805 r. nie przewidywała tworzenia w szkołach ludowych organizacji uczniowskich. Organizowanie się młodzieży traktowane było jako

---

39. E. Juško, *Rada Szkolna Krajowa...*, s. 134.

40. S. Jedynek, *Obchody patriotyczne we Lwowie w czasach zaborów*, [w:] <http://www.cracovia-leopolis.pl/index.php?pokaz=art&id=2434> (dostęp: 1.03.2018).

41. E. Juško, *Rada Szkolna Krajowa...*, s. 134.

42. Tamże, s. 135.

przejaw działalności przeciwko cesarzowi i państwu austriackiemu. Rozporządzenie Ministerstwa Wyznań i Oświecenia z 24 lipca 1849 r. w stosunku do szkół ludowych stwierdzało, że uczniowie nie mogą brać udziału, ani w charakterze członków, ani też słuchaczy w takich stowarzyszeniach, które zawiązały między sobą osoby nie będące uczniami, zawiązywać między sobą żadnych stowarzyszeń, a przeto nie wolno im nosić ani żadnych odznak stowarzyszenia, ani też jakichkolwiek odznak. Schadzki i liczniejsze zgromadzenia uczniów, mające na celu literackie wykształcenie lub towarzyskie rozrywki, mogą się odbywać tylko za zezwoleniem i pod dozorem dotyczącego grona nauczycielskiego, które czyni się odpowiedzialnym za to, by wszelkie zboczenia powstrzymane zostały, a młodzież tylko godziwe cele miała na oku. Rada Szkolna Krajowa wydała polecenie o powiadomieniu o tych przepisach Rady Szkolne Okręgowe, grona nauczycielskie oraz wszystkie organy zarządzające szkołami ludowymi, w celu ścisłego stosowania i czuwania nad dokładnym ich wypełnianiem⁴³. Jednak pomimo tego w końcowych latach zaborów w szkołach zaczął się rozwijać nowy młodzieżowy ruch społeczny. Jedną z jego popularnych form stał się skauting. Celem i zadaniem tego ruchu było: przetworzenie wewnętrzne młodego człowieka z typu egoistycznego i niedołęznego, na typ społecznie działający, przede wszystkim pod względem poczucia obowiązku⁴⁴. Pierwsze drużyny skautingowe pojawiły się w szkołach ludowych w 1911 r. Uzyskanie poparcia naczelnika organizacji „Sokół” Kazimierza Wyrzykowskiego dla skautingu, pozwoliło na zorganizowanie w okresie od marca do maja tego roku pierwszego kursu instruktorskiego. Jak pokazują późniejsze wydarzenia historyczne, skauting stał się kuźnią przyszłych obrońców Rzeczypospolitej⁴⁵.

Streszczenie

Wychowanie narodowe i patriotyczne w polskich szkołach ludowych (elementarnych) w Galicji

Celem artykułu jest zaprezentowanie najważniejszych i najpowszechniejszych form wychowania narodowego i patriotycznego realizowanego w galicyjskich szkołach elementarnych. Do jego opracowania wykorzystałem źródła archiwalne, pamiętniki oraz literaturę naukową. W artykule dowiodłem, że najczęściej spotykanym sposobem

---

43. Tamże, s.138.

44. Tamże, s. 139.

45. Tamże.

na podtrzymywanie ducha polskości w Galicji w okresie zaboru austriackiego było nauczanie języka polskiego. Realizowaniu wychowania patriotycznego służyły także lekcje historii. Od II poł. XIX w. patriotyzmu uczono także poprzez uroczystości o charakterze narodowym. Kształtowanie postaw patriotyzmu było zasługą wielu polskich nauczycieli.

Słowa kluczowe: patriotyzm w Galicji, szkoły ludowe (elementarne) w Galicji, nauczanie języka polskiego w Galicji, nauczanie historii w Galicji, uroczystości patriotyczne w Galicji.

Summary

National and patriotic education in Polish folk (elementary) schools in Galicia

The aim of the article is to present the most important and most common forms of national and patriotic education carried out in Galician elementary schools. For its development, I used archival sources, diaries and scientific literature. In the article, I proved that the most common way to maintain the spirit of Polishness in Galicia during the Austrian Partition was to teach Polish. Implementation of patriotic education served as the lessons of history. From the second half Nineteenth century patriotism was also taught through celebrations of a national character. Shaping the attitudes of patriotism was the merit of many Polish teachers

Keywords: patriotism in Galicia, Folk (elementary) schools in Galicia, teaching Polish in Galicia, teaching history in Galicia, patriotic celebrations in Galicia.

Bibliografia

- Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Zespół 1 – Akta miasta Rzeszowa, sygn. 874
- Medchenschule – Szkoła żeńska i wydziałowa 1859-1861; sygn. 875 – Medchenschule – Szkoła żeńska i wydziałowa 1862–1864.
- Baranowski B. A., *Kołomyjska Kreis-Hauptschule i gimnazjum w Stanisławowie 1852–1862*, [w:] A. Knot (opr.), *Galiczyjskie wspomnienia szkolne*, Kraków 1955.
- Bieda T., *Strzyżów i okoliczne miasteczka pod zaborem austriackim*, [w:] S. Cynarski (red.), *Studia nad dziejami Strzyżowa i okolic*, Rzeszów 1980.
- Bojko J., *Ze wspomnień*, Warszawa 1959.
- Brodziński K., *Lata szkolne poety 1797–1809*, [w:] A. Knot (opr.), *Galiczyjskie wspomnienia szkolne*, Kraków 1955.

- Czuła M., *Niedola szkolna matorolnego chłopca 1895–1900*, [w:] A. Knot (opr.), *Galiczyjskie wspomnienia szkolne*, Kraków 1955.
- Dubiel F., *Gmina Tarnowiec. Dzieje dawne i współczesne*, Rzeszów 1994.
- Dunikowski E., *Z tęczowych dni w szkołach brzeżańskich 1861–1873*, [w:] A. Knot (opr.), *Galiczyjskie wspomnienia szkolne*, Kraków 1955.
- Fołta W., *Życie z własnego nadania*, Warszawa 1987.
- Gaj-Piotrowski W., *Stan szkolnictwa i oświaty w rejonie Rozwadowa w latach 1772–1874*, „Rocznik Województwa Rzeszowskiego” 1975, R. 8.
- Gruński S., *Dzieje szkolnictwa ludowego w Galicji, Cz. 1. Czasy przed zaprowadzeniem autonomii 1772–1861*, Lwów 1916.
- Hoff J., *Rozwój demograficzny, szkolnictwo, kultura Łańcuta i okolic w okresie autonomicznym*, [w:] W. Bonusiak (red.), *Łańcut. Studia i szkice z dziejów miasta*, Rzeszów 1997.
- Jedynek S., *Obchody patriotyczne we Lwowie w czasach zaborów*, [w:] <http://www.cracovia-leopolis.pl/index.php?pokaz=art&id=2434> (dostęp: 1.03.2018).
- Juško E., *Problemy szkół galicyjskich w zakresie wychowania w okresie Wielkiej Wojny*, „Społeczeństwo i Rodzina” 2015, Nr 4.
- Juško E., *Rada Szkolna Krajowa i jej działalność na rzecz szkoły ludowej w Galicji (1868–1921)*, Lublin – Tarnów 2013.
- Juško E., *Wpływ szkolnictwa ludowego autonomicznej Galicji na kształt polskiej szkoły powszechnej w latach 1918–1922*, Lublin 2006.
- Kiryk F., Mateszew S., *Tyczyn w okresie rozbiorów i niewoli (1772–1918)*, [w:] T. Kowalski (red.), *600 lat Tyczyna (1368–1968)*, Rzeszów 1973.
- Kliś A., *Galiczyjska szkoła w oczach dziecka wiejskiego*, [w:] M. Radochoński, A. Horbowski (red.), *Problemy edukacji dziecka wiejskiego*, Rzeszów 1996.
- Ładyżyński A., *Galiczyjskie szkoły główne w latach 1774–1869*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”. Prace Pedagogiczne XCIII, 1993.
- Madejczyk J., *Dwa lata w szkółce wiejskiej 1889–1891*, [w:] A. Knot (opr.), *Galiczyjskie wspomnienia szkolne*, Kraków 1955.
- Majorek C., *Historia utylitarna i erudycyjna. Szkolna edukacja historyczna w Galicji (1772–1918)*, Warszawa 1990.
- Majorek C., *Ustrój galicyjskiego szkolnictwa ludowego w czasie walki o autonomię i w okresie kampanii rezolucyjnej (1860–1873)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie”, Z. 32. Prace Historyczne IV, 1968.

- Malak F., *Dzieje parafii Tyczyn*, Tyczyn 1996.
- Markiewicz J. i J., *Pruchnik widziany oczami księży Markiewiczów*, Pruchnik 2000.
- Pelczar R., *Rzymskokatolickie szkoły trywialne w Galicji w latach 1774–1875*, Lublin 2014.
- Pelczar R., *Szkoły parafialne na pograniczu polsko-ruskim (ukraińskim) w Galicji w latach 1772–1869*, Lublin 2009.
- Persowski F., *Kartki z dziejów szkolnictwa w Galicji w I połowie XIX w. (głównie z terenu województwa rzeszowskiego)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Rzeszowie”, Z. 4. Nauki Pedagogiczne, 1967.
- Pigoń S., *Z Komborni w świat. Wspomnienia młodości*, Warszawa 1983.
- Podgórska E., *Sytuacja szkolnictwa i oświaty w zaborze austriackim. Szkolnictwo elementarne*, [w:] S. Michalski (red.), *Dzieje szkolnictwa i oświaty na wsi polskiej*, T. 1, Warszawa 1982.
- Powidaj L., *Oblicze szkoły galicyjskiej w przededniu Wiosny Ludów 1837–1844*, [w:] A. Knot (opr.), *Galicyjskie wspomnienia szkolne*, Kraków 1955.
- Szkoła Podstawowa nr 1 w Strzyżowie, *Kronika szkolna za lata 1794–1929*.
- Świeboda J., *Szkolnictwo ludowe w Rzeszowie pod zaborem austriackim (1772–1918)*, „Rocznik Województwa Rzeszowskiego” R. 9, 1978.
- Urząd Gminy w Tarnowcu, *Kronika szkolna*.

Akcje i działalność charytatywna w szkołach powszechnych w Okręgu Szkolnym Krakowskim w latach 1918–1926 przejawem wychowania patriotycznego w II RP

Edmund Juško, Andrzej Niedojadło¹

Obok działalności dydaktyczno-wychowawczej, pośród funkcji opiekuńczej szkoły pomoc materialna uczniom jak również różnorodne akcje charytatywne należały do priorytetowych zadań szkoły zarówno w wychowawczym modelu narodowym jak i państwowym.

Większy nacisk na przeprowadzanie akcji i działalności charytatywnej władze szkolne kładły w okresie obowiązywania w szkolnictwie wychowania państwowego i wyodrębnionego z niego nurtu obywatelsko-państwowego (narodowego), mniejszy natomiast w czasie realizowania wychowania narodowego. Model wychowania narodowego, a właściwie to pewne jego segmenty, realizowano w szkolnictwie powszechnym bez jakiegos nacisku władz szkolnych w latach 1918–1926. W okresie od 1926–1939 roku zalecany był do realizacji i egzekwowany przez władze szkolne model wychowania państwowego, z którego po śmierci Józefa Piłsudskiego wyodrębnił się wspomniany już nurt obywatelsko-państwowy (narodowy)². Początkowo po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku

1. Dr hab. Edmund Juško, *Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II*; dr hab. Andrzej Niedojadło, *PWSZ w Tarnowie*.
2. Szerzej o nurcie wychowania narodowego i państwowego napisano m. in. w pracach takich autorów jak: Z. Balicki, *Zasady wychowania narodowego, Referat przedstawiony na Polskim Kongresie Pedagogicznym we Lwowie dnia 1 listopada 1909*, Warszawa 1909; R. Dmowski, *Mysli nowoczesnego Polaka*, Lwów 1907; S. Lempicki (red.), *Encyklopedia Wychowania*, Warszawa 1933, s. 729–731; J. Falkowska, *Wychowanie narodowe jako wyzwanie dla polskiej edukacji. Poglądy Stanisława Pigonia (1885–1968)*, [w:] W. Szulakiewicz (red.), *Z dziejów polskiej teorii i praktyki edukacyjnej*, Toruń 2009, s. 75–87; W. Garbowska, *Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1932–1939*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1976, s. 42–45, 80–86, 174–176; J. Miąso (red.), *Historia wychowania, wiek XX*, Warszawa 1981, s. 58–63, 187–189; K. Jakubiak, *Współdziałanie rodziny i szkoły w pedagogice II Rzeczypospolitej*, Bydgoszcz 1997, s. 173–175; K. Jakubiak, *Wychowanie państwowe jako ideologia wychowawcza sanacji. Kształtowanie i upowszechnianie w periodycznych wydawnictwach społeczno-kulturalnych i pedagogicznych*, Bydgoszcz 1994, s. 10, 11, 22, 28–29, 38–39, 41–42, 44–56, 59–64, 165–171; M. Lipowska, *Koncepcja wykształcenia ogólnego w programach szkoły polskiej z lat 1919–1922*, Toruń 1961, s. 38–40, 85; M. Lipowska, *Koncepcje wychowania w polskich*

szkolnictwo utworzonego województwa krakowskiego podlegało działającej jeszcze w czasach istnienia Galicji, Radzie Szkolnej Krajowej. 8 sierpnia 1921 roku podporządkowano go Lwowskiemu Okręgowi Szkolnemu (OSL), by następnie 18 września 1921 roku oderwać go od wspomnianego okręgu i utworzyć na jego terenie odrębny i samodzielny Okręg Szkolny Krakowski (OSK). 1 października 1927 roku powiększono go o wyodrębnione z Okręgu Szkolnego Warszawskiego województwo kieleckie, utrzymując już bez zmian taki stan administracyjny do 1939 roku³. W latach 1918–1939 wszelka dzia-

---

programach szkolnych okresu międzywojennego, [w:] Ł. Kurdybacha (red.), „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1969, T. XII, s. 8–10; 10–11, 34–36; B. Ługowski, *Szkolnictwo w Polsce 1929–1939 w opinii publicznej*, Warszawa 1961, s. 11–20, 21, 23, 141–142; S. I. Możdżeń, *Historia wychowania 1918–1945*, Kielce 2000, s. 118; A. Niedojadło, *Formy i efekty współdziałania wychowawczego szkoły i rodziców na przykładzie szkół powszechnych w Okręgu Szkolnym Krakowskim w latach 1918–1939*, [w:] E. Juško, J. Burgerová, B. Wolny (red.), *Problematyka społeczna a wielowymiarowość współczesnej rodziny. Wybrane zagadnienia XX i XXI wieku*, Tarnów – Łęczycza 2014, s. 219; A. Niedojadło, *Wpływ wychowania fizycznego i zdrowotnego na kształtowanie i utrwalanie postaw patriotycznych młodzieży w szkolnictwie powszechnym II Rzeczypospolitej w latach 1918–1939 na przykładzie Okręgu Szkolnego Krakowskiego*, [w:] B. Wolny, J. Liba (red.), *Edukacja zdrowotna i promocja zdrowia w nauczaniu uczniów najmłodszych*, Lublin 2014, s. 93–94; A. Niedojadło, *Założenia ideowe wychowania narodowego i próby jego realizacji w polityce władz oświatowych i kościelnych w pierwszych latach II RP*, [w:] E. Juško, R. B. Sieroń, S. Sorys (red.), *Homo Religiosus versus Homo Politicus. Współpraca czy konflikt?*, Tarnów – Łęczycza 2015, s. 77–78; A. Niedojadło, *Wychowanie narodowe i państwowe w szkołach powszechnych Okręgu Szkolnego Krakowskiego w latach 1918–1939*, Lublin – Tarnów 2013, s. 77–99; B. Reiner, *Problematyka prawno-społeczna w nauczaniu religii w szkołach w Polsce (1918–1939)*, Opole 1964, s. 168, 171, 222, 226; Z. Ruta, *Szkolnictwo powszechne w okręgu szkolnym krakowskim w latach 1918–1939*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1980, s. 48, 57–58, 115, 135, 140–141, 147, 157–158; K. Trzebiatowski, *Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918–1932*, Warszawa 1970, s. 219–225; S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie*, Warszawa 1964, s. 631–632, 632–634; S. Wołoszyn, *O wychowaniu w Polsce w XX wieku. Próba syntetycznego zarysu na tle powszechnym*, Kielce 1998, s. 154, 158, 167; S. Wołoszyn, *Oświata i wychowanie w Polsce w latach 1918–1939*, [w:] W. Okoń (red.), *Oświata i wychowanie w Polsce Ludowej. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 1968, s. 42, 61, 62; R. Wroczyński, *Dzieje oświaty polskiej 1795–1945*, Warszawa 1980, s. 307–308, 308–309.

3. W dalszej części artykułu nazwa Okręg Szkolny Krakowski zastąpiona zostanie skrótem – OSK. Dziennik Rozporządzeń Polskiej Komisji Likwidacyjnej 1918 (Dz. Rozp. PKL 1918), nr 1, poz. 7; Dz. U. RP, 1921, nr 16, poz. 96, 97, s. 222; Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 8 lutego 1921 roku, wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych w przedmiocie tymczasowego ustroju władz szkolnych na obszarze b. Galicji, Dz. UMWRiOP 1921, nr 4, poz. 36; Rozporządzenie MWRiOP z dnia 18.09.1921. Dz. U. MWRiOP 1921 nr 12, poz. 85; F. W. Araszkiewicz, *Szkola średnia ogólnokształcąca w Polsce w latach 1918–1932*, Wrocław 1972, s. 50;

lalność charytatywna przyjmowała wymiar (zakres) ogólnopolski związany z pomocą dla kraju i dla zagranicy, lokalny i szkolny. W latach 1918–1926 było dużo mniej akcji charytatywnych w porównaniu do okresu lat 1926–1939. Wynikało to z realizacji najbardziej ważnych celów po odzyskaniu niepodległości jak integracja narodowa, tożsamość, patriotyzm i inne. Działalność charytatywna musiała, zatem z obiektywnych względów ustąpić miejsca tym nadrzędnym celom państwa i polskiej szkoły. W następnym okresie

A. Chwalba, *Historia Polski 1795–1918*, Kraków 2001, s. 496; M. Falski, *Koncepcja szkoły powszechnej i jej roli w ustroju szkolnictwa w okresie międzywojennym*, „Rozprawy z dziejów Oświaty” 1958, T. I, s. 181–182; A. Glimos-Nadgórska, *Szkolnictwo w autonomizującym województwie śląskim i w Zagłębiu Dąbrowskim w okresie międzywojennym*, [w:] M. W. Wanatowicz (red.), *Śląsko zagłębiowskie konfrontacje historyczne*, Katowice 1999, s. 99–100; J. Miąso (red.), *Historia wychowania, wiek XX*, Warszawa 1981, s. 26; L. Jaxa-Bykowski, *Projekt organizacji szkolnictwa polskiego*, „Muzeum”, 1919, z. 3–4, 64–67; E. Juško, A. Niedojadło, *Problematyka zdrowia w systemie wychowawczym polskiej szkoły powszechnej w Okręgu szkolnym Krakowskim w latach 1918–1939*, [w:] E. Barnaś (red.), *Człowiek w zdrowiu i chorobie*, Tarnów 2016, s. 186–198; E. Juško, *Rada Szkolna Krajowa i jej działalność na rzecz szkoły ludowej w Galicji (1868–1921)*, Lublin – Tarnów 2013, s. 46; E. Juško, *Szkolnictwo powszechne w powiecie tarnowskim w latach 1918–1939*, Lublin 2003, s. 48, 49; E. Juško, *Wpływ szkolnictwa ludowego autonomizacyjnej Galicji na kształt polskiej szkoły powszechnej w latach 1918–1922*, Lublin 2006, s. 219; E. Juško, *Wychowanie narodowe i państwowe w szkołach miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w okresie II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie. Prace z zakresu oświaty i wychowania”, Tarnów 2011, nr 1, s. 47–50; E. Juško, *Z dziejów polskiego szkolnictwa na terenie Galicji w dobie Wielkiej Wojny*, Tarnów – Łapczyca 2015, s. 18, 19; J. Kamińska-Kwak, *Nauczyciele w województwie łwowskim i ich rola w środowiskach miejskich i wiejskich (1918–1939)*, [w:] E. Juško, J. Kamińska-Kwak, R. Pelczar (red.), *Studia problemowe z historii wychowania na ziemiach polskich w XIX–XX wieku*, Tarnów – Stalowa Wola – Łapczyca 2015, s. 51, 52; M. Leś-Rudnicka, *Historia szkolnej edukacji w Jaworznie do 1945 roku*, Jaworzno 2004, s. 97; A. Niedojadło, *Wychowanie...*, s. 47–48; A. Niedojadło, *Postawy i zachowania duchowieństwa wobec wychowania narodowego, państwowego i działalności polskiej szkoły powszechnej w Okręgu Szkolnym Krakowskim w czasach II Rzeczypospolitej*, [w:] E. Juško, R. Sieroń, S. Sorys (red.), *Wartości chrześcijańskie w XX i XXI wieku. Zagrożenia i szanse*, Łapczyca 2015, s. 193; A. Niedojadło, *Uroczystości państwowe ważnym i praktycznym komponentem realizacji podstawowych założeń i teleologii wychowania narodowego w szkołach powszechnych Okręgu Szkolnego krakowskiego (OSK) w II Rzeczypospolitej*, [w:] E. Juško, J. Kamińska-Kwak, R. Pelczar (red.), *Studia problemowe z historii wychowania na ziemiach polskich w XIX–XX wieku*, Tarnów – Stalowa Wola – Łapczyca 2015, s. 113–114; M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce 1917–1977. Podstawowe akty prawne*, Warszawa 1978, s. 17, 26, 27; Z. Ruta, *Szkolnictwo powszechne w okręgu szkolnym krakowskim w latach 1918–1939...*, s. 46, 48; K. Sanojca, *Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym południowo-wschodnich województw Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 2013, s. 71; K. Trzebiatowski, *Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918–1932...*, s. 111, 129.

było ona już jedną z priorytetowych zadań. W obu przypadkach wymieniamy i przedstawiamy te najważniejsze, najpopularniejsze i powtarzalne akcja.

Do głównej działalności i akcji charytatywnych w latach 1918–1926 zliczały się (należały) kwesty: na Pożyczkę Narodową, na Pożyczkę, na potrzeby Komitetu Obrony państwa w wojnie z Rosją Sowiecką w 1920 roku, Odrodzenia w 1920 roku, na Polski Biały Krzyż, na „Dom Wycieczkowy” w Krakowie, na Fundusz Szkoły Polskiej Zagranicą, na obronę Lwowa i budowę kaplicy na Cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie w 1921 roku, na pomoc dla ludności Górnego Śląska opowiadającej się za przyłączeniem tej ziemi do Polski, na pomoc dla japońskich dzieci dotkniętych klęską trzęsienia ziemi na po pomoc ofiarom głodu w Rosji w 1922 roku, na Straż mogił polskich, na światło za poległych żołnierzy, na budowę pomnika Marii Konopnickiej w 1921 roku i inne⁴. Przykładem wspierania skarbu państwa była szkoła im. M. Konopnickiej w Tarnowie. Z okazji kolejnej rocznicy złożenia przysięgi przez T. Kościuszkę na krakowskim rynku, uczennice tej szkoły 24 marca 1919 roku przygotowały m. in., dwie sztuki pt: „Wigilia 24 marca” i komedię „Panny Szastalskie”. Najpierw odegrały je dla uczniów i rodziców własnej szkoły, a następnie dla młodzieży w szkołach powszechnych im. Królowej Jadwigi i Henryka Sienkiewicza. Uzyskany dochód z tych spektakli w wysokości 154 koron przesłano na poczet skarbu narodowego.

---

4. Archiwum Narodowe w Krakowie (ANKr.), Oddział na przy ulicy Siennej(O/Se.), Kronika Szkoły Podstawowej w Bukowinie Tatrzańskiej 1889–1944 (Kr. Sz. P. Bukowina Tatrzańska 1889–1944), (rękopis) rkps 52, s. 75; ANKr., O/Se., Kronika szkoły Podstawowej nr 1 we Frydrychowicach 1875–1951 (Kr Sz. P. nr 1 Frydrychowice 1875–1951), rkps 59, bez stronicowania, paginacji (bs); ANKr., Oddział Nowy Sącz (O/NS.), Okólniki władz zwierzchnich oraz korespondencja 1912–1934 (Ok. wł. zw. koresp. 1912–1934), Szkoła Powszechna w Szczawie (Sz. P. Szczawa), rkps 1, bs; ANKr., Oddział Tarnów (O/T.), Kronika Szkoły 7-klasowej im. T. Kościuszki 1896–1930 (Kr. Sz. 7-kl. im. T. Kościuszki 1896–1930), Szkoła Podstawowa nr 5 im. T. Kościuszki w Tarnowie (Sz. P. nr 5 im. T. Kościuszki, Tar.), rkps 1, s. 111; ANKr., O/T., Kronika Szkolna 1915–1948 (Kr. Sz. 1915–1948), Szkoła Podstawowa im. Klementyny Hoffmanowej w Tarnowie (Sz. P. im. K. Hoffmanowej Tar.), rkps 8, s. 50; ANKr., O/T., Kronika szkoły i księga wizytacyjna 1914–1954 (Kr Sz. i ks. wiz. 1914–1954), Szkoła Podstawowa im. Władysława Jagiełły w Pilźnie 1893–1968 (Sz. P. im. W. Jagiełły, Pilzno rkps 6, s. 54; ANKr., O/T., Kronika Szkoły 1914–1946 (Kr Sz. 1914–1946), Szkoła Powszechna Żeńska im. Królowej Jadwigi w Pilźnie 1905–1946 (Sz. P. Ż. im. Królowej Jadwigi Pilzno 1905–1946), rkps 1, s. 1, 21, 22; APKie., Księga protokołów Rady Pedagogicznej 1923–1926 (Ks. pr. 1923–1926 [prot. 22 V 1925]), Szkoła Podstawowa nr 1 im. S. Staszica w Kielcach (Sz. P. nr 1 im. St. S. Kie.), rkps 3, s. 26. Archiwum Państwowe w Radomiu (APR.), Korespondencja dotycząca szkoły 1921–1924 (Koresp. Do r. szk. 1921–1924), Szkoła Powszechna w Jastrzębi (Sz. P. Jastrzębia), rkps3, s. 18.

Oprócz rozwijania zainteresowań uczniów, dostarczania przykładów i wzorców wychowawczych, przeżyć artystycznych przedstawienia, uroczystości i imprezy miały także na celu zebranie pieniędzy na potrzeby szkolne: zakup pomocy naukowych, książek do biblioteki, pomoc dla uczniów biednych.

W kwietniu 1919 roku uczennice szkoły im. K. Hoffmanowej w Tarnowie zebrały 300 koron na pożyczkę wojenną dla państwa polskiego⁵. W 1920 roku w szkole w żeńskiej w Pilźnie na poczet tzw., „Pożyczki Odrodzenia” uczennice tej szkoły zebrały 400 Mk⁶. Uroczystość ta nie tylko krzewiła wśród uczniów postawy patriotyczne i utrwałała tożsamość narodową, ale wyrabiała ważną cechę wśród młodego pokolenia, jaką była wszelka ofiarność na rzecz własnej ojczyzny⁷.

Starano się również nieść pomoc ludności polskiej we Lwowie i w podtrzymywaniu tożsamości narodowej. W 1922 roku w podhalańskiej Wróblówce dochód uzyskany z przedstawienia jasełek przesłano do Lwowa na „Ciemnego Żołnierza”. Poza upowszechnianiem działalności charytatywnej i religijnej, spektakl odciskał piętno na postawach moralnych i obywatelskich miejscowej ludności⁸. W 1920 roku Rada Szkolna Krajowa podjęła inicjatywę wsparcia finansowego dla obrony Polaków we Lwowie. Wszystkie szkoły rozpoczęły zbiórkę pieniędzy. W szkole żeńskiej im. Królowej Jadwigi w Pilźnie zebrano kwotę 1 123 Mk, którą następnie przekazano Komitetowi Obrony Kresów Zachodnich we Lwowie⁹. Jednak już w 1919 roku po wyzwoleniu Lwowa rząd ukraiński utworzył w Tarnowie Komitet dostarczający żywność zgłodniałym mieszkańcom Lwowa.

Pierwszą wówczas szkołą, która zbierała dary w prowiancie i wysłała je z serdecznym listem do uczennic najbardziej potrzebującej szkoły św. Marcina we Lwowie, była szkoła im. K. Hoffmanowej w Tarnowie¹⁰. Natomiast 29 września 1921 roku kierowniczka tej szkoły w czasie poranku poświęciła pewien czas bohaterskim obrońcom Lwowa

5. ANKr, O/T., Kr. Sz. 1915–1948, Sz. P. im. K. Hoffmanowej Tar., rkps 8, s. 5.

6. ANKr, O/T., Kr Sz. 1914–1946, Sz. P. Ż. im. Królowej Jadwigi Pilzno 1905–1946, rkps 1, s. 19.

7. Archiwum Szkolne (A. Sz.), Kronika Szkoły 1914–1939 (Kr. Sz. 1919–1939), Szkoła Podstawowa im. Marii Konopnickiej w Tarnowie (Sz. P. im. M. Konopnickiej, Tar.), rkps bez numeru (b. n.), s. 20; A. Niedojadło, *Pierwsze dni i lata w działalności wychowawczej i patriotycznej szkół powszechnych w Tarnowie po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku*, [w:] B. Sawczyk, E. Stańczyk, T. Trytek (red.), *Tarnów pierwsze niepodległe. Różnymi drogami do niepodległości*, Tarnów 2016, s. 91–92.

8. ANKr, O/Se., Kronika Szkoły Filialnej we Wróblówce 1889/1937 (Kr. Sz. Fil. Wróblówka 1889–1937), rkps 140, s. 55.

9. ANKr., O/T., Kr Sz. 1914–1946, Sz. P. Ż. im. Królowej Jadwigi Pilzno 1905–1946, rkps 1, s. 19.

10. ANKr, O/T., Kr. Sz. 1915–1948, Sz. P. im. K. Hoffmanowej Tar., rkps 8, s. 5.

i zarządziła składkę na budowę kaplicy na Cmentarzu Łyczakowskim w Lwowie, co przyniosło w sumie dochód w wysokości 4 610 Mk¹¹.

Do znaczących w tej szkole należały kwesty pieniężne, przeprowadzone we wrześniu 1922 roku, na: „Dom Wypoczynkowy” w Krakowie – 5 280 Mk, „Biały Krzyż” – 4 280 Mk i działalność Towarzystwa Szkoły Ludowej – 10 800 Mk¹². Starano się również pamiętać o Polakach mieszkających poza granicami państwa polskiego, na Górnym Śląsku wcielonych do Niemiec, a na Śląsku Cieszyńskim do Czechosłowacji. Niesiono jej wsparcie zarówno duchowe jak i finansowe, organizując szereg manifestacji poparcia i kwesty pieniężne. Najwięcej takich akcji na terenie OSK przeprowadzono w szkołach województwa krakowskiego wykazujących duże zainteresowanie wynikami plebiscytowym, jak leżącymi stosunkowo blisko obszaru plebiscytowego. 13 lutego 1921 roku w gminie Borzęcin zorganizowano patriotyczną manifestację dla poparcia przyłączenia Górnego Śląska do Polski. W czasie tej manifestacji kierownik szkoły borzęcińskiej wystąpił z gorącym apelem do dorosłych, aby nie tylko sami dawali datki na plebiscyt, ale również polecali to czynić własnym dzieciom celem obudzenia [...] w ich młodych duszyczkach patriotyzmu, którego ludność naszej gminy w chwili potrzeby zawsze daje dowody¹³. Kwota uzyskana z przeprowadzonej zbiórki pieniężnej wyniosła 2 000 marek polskich i została w całości przekazana do starostwa w Brzesku. 5 marca 1920 roku w szkole im. W. Jagiełły w Pilźnie zebrano kwotę 73 koron austriackich na pomoc dla dzieci śląskich¹⁴. 10 grudnia tegoż roku, w odpowiedzi na apel kierownika szkoły, jej uczniowie za pośrednictwem redakcji „Nowej Reformy” przekazali Komisarzowi plebiscytowemu Górnego Śląska list do tamtejszej młodzieży [...] z prośbą by ta błagała rodziców o głosowanie za Polską. Listy ułożyła i napisała młodzież samodzielnie i ta zarówno katolicy jak i Żydzi¹⁵. 6 marca 1921 roku zebrano wśród młodzieży szkolnej i złożono na cele plebiscytowe w pilźnieńskim starostwie powiatowym kwotę 1 400 Mk, a 19 marca w czasie uroczystości w budynku miejscowego *Sokoła* z okazji obchodzonych imienin Naczelnika państwa zebrano od młodzieży i licznie zgromadzonej publiczności 2 465 Mk. Z kolei 3 maja tegoż roku

---

11. Tamże, s. 21.

12. Tamże, s. 22.

13. ANKr., Oddział Bochnia (O/Bch.), Historia Szkoły Ludowej w Borzęcinie 1878–1969 (H. Sz. L. Borzęcin 1878–1969), Szkoła Podstawowa Ludowa (Sz. P. L. Borzęcin), rkps 1, s. 39.

14. ANKr., O/T., Kr Sz. i ks. wiz. 1914–1954, Sz. P. im. W. Jagiełły, Pilzno rkps 6, s. 46.

15. Tamże, s. 49.

w czasie akademii na potrzeby Macierzy Szkolnej Księstwa Cieszyńskiego młodzież szkoły złożyła kwotę 1 400 Mk¹⁶. Na początku marca 1921 roku w szkole żeńskiej im. Królowej Jadwigi w Pilźnie ze sprzedaży odznak plebiscytowych uzyskano w sumie 2 375 Mk. Część tej zbiórki pieniężnej-200 Mk przekazano na Komitet Obrony Państwa w Warszawie, a pozostałą, większą część z tej kwoty dostarczono na cele plebiscytowe do starostwa powiatowego w Pilźnie. 19 marca tegoż roku w czasie uroczystych obchodów imienin Naczelnika Państwa, na cele plebiscytu zebrano dodatkowe 2 000 Mk¹⁷. Godnym uwagi jest też wysokość kwoty uzyskanej z kwesty przeprowadzonej w niewielkiej szkole w Wieprzu w powiecie żywieckim. Zebrano tam, aż 4 700 Mk, co świadczyło o dużej świadomości narodowej i wielkim patriotyzmie miejscowej ludności¹⁸. Jeszcze większe kwoty zebrano na cele plebiscytowe w placówkach oświatowych większych miast OSK. Przykładowo w szkole żeńskiej w Nowym Targu zebrano 31 000 Mk, a w szkole im. M. Konopnickiej w Tarnowie uczennice tej szkoły złożyły, aż 133 620 Mk. Połowę tej drugiej z wymienionych kwot przeznaczono na TSL, a drugą jej część przesłano na ręce „Komitetowi Narodowo – Kulturalnej pracy dla Śląska Górnego”¹⁹. W dniu 20 marca 1921 roku uczniowie wiejskiej szkoły w Zabłędzy zebrali kwotę 400 Mk na plebiscyt na Górnym Śląsku²⁰.

16. Tamże, s. 50.

17. ANKr., O/T., Kr Sz. 1914–1946, Sz. P. Ż. im. Królowej Jadwigi Pilzno 1905–1946, rkps 1, s. 19, 20.

18. ANKr., O/Se., Kronika Szkoły Ludowej w Wieprzu 1899–1952 (Kr. Sz. L. Wieprz 1899–1952), rkps 133, b. s.

19. ANKr., Oddział Nowy Targ-Spytkowice (O/NT-S.), Kronika Szkolna Nowy Targ 1883–1932 (Kr. Sz. Nowy Targ 1883–1932), rkps 4, s. 219; ANKr., O/T., Księga protokołów konferencji 1920–1927 (Ks. prot. konf. 1920–1927), Szkoła Wydziałowa im. Marii Konopnickiej w Tarnowie (Sz. W. im. M. Konopnickiej, Tar.), rkps 99, s. 144. Podobne kwesty przeprowadzono też m. in: w szkole w Długopolu w pow. nowotarskim (ANKr., O/Se., Kronika Szkoły w Długopolu 1885–1952 [Kr. Sz. Długopole 1885–1952], rkps 52, s. 42); w szkole w Porębie Wielkiej (ANKr., O/Se., Kronika Szkoły w Porębie Wielkiej 1884–1952 [Kr. Sz. Poręba Wielka 1884–1952], rkps 116, s. 114; w szkole w podkrakowskich Toniach (ANKr., O/Se., Kronika Jednoklasowej Pospolitej Etatowej Szkoły w Toniach 1869–1949m [Kr. 1-kl. P. E. Sz. Tonie 1869–1949], rkps 129, s. 143; w szkole im. Św. Scholastyki w Krakowie (ANKr., O/Se., Kronika Szkoły im. św. Scholastyki w Krakowie 1914–1941 [Kr. Sz. im. św. Scholastyki KR. 1914–1941], rkps 76, bs; w szkole im. Mikołaja Kopernika w Tarnowie (ANKr., O/T., Kronika Szkoły [Kr. Sz.], Szkoła Wydziałowa Męska im. Mikołaja Kopernika w Tarnowie 1795–2003 [Kr. W. M. im. M. Kopernika, Tar. 1795–2003], rkps 19, s. 39; w szkole w Sękowej w pow. nowosądeckim. Archiwum Szkolne (A. Sz.), Kronika (drukowana) Szkoły Podstawowej w Sękowej 1917–1945 (Kr. Sz. P. Sękowa 1917–1945), rkpsbn., b. s.

20. Kronika szkoły ludowej jednoklasowej mieszanej w Zabłędzy. b.s.

Przeprowadzane z wielkim zaangażowaniem i powodzeniem kwesty świadczyły o szybkim utrwalaniu się świadomości, jedności narodowej i empatii. Kształciły wśród młodego pokolenia potrzebę brania na siebie odpowiedzialności za losy całego narodu polskiego i podejmowania nieustannych starań o utracone ziemie należące wcześniej do Polski.

W akcje charytatywne zaangażowane były również powstające w szkołach organizacje uczniowskie. We wszystkich szkołach miejskich powiatu tarnowskiego działało szereg organizacji. We wspomnianej już szkole im. K. Hoffmanowej w 1922 r. założone zostało koło Polskiego Czerwonego Krzyża. Członkami zostali: kierowniczka szkoły, wszyscy uczyący i uczennice klasy IV-V. Celem działalności szkolnego koła PCK było udzielanie pomocy chorym i opuszczonym uczennicom oraz dbałość o estetyczny wygląd sal lekcyjnych i budynku szkolnego. Zebrane ze składek pieniądze przeznaczone były na zakup lekarstw m.in. dla chorych koleżanek²¹. PCK było tą organizacją, której działalność na terenie szkół w sposób szczególny popierała Rada Szkolna Powiatowa

Podobną rolę odrywały świetlice szkolne, które posiadały w zasadzie w różnych okresach czasu prawie wszystkie szkoły powszechne w Tarnowie. Spełniały one w szkołach wielorakie funkcje. Były miejscem dożywiania uczniów z rodzin o trudnej sytuacji materialnej. Służyły do organizowania zabaw i dodatkowej nauki pozalekcyjnej. Przebywający w nich uczniowie mogli po zakończeniu obowiązkowych dziennych zajęć oraz w czasie ferii w miarę przyjemnie spędzić wolny czas oraz pożyć gorący posiłek

Znaczne zubożenie społeczne, które wystąpiło po zakończeniu wojny na początku lat dwudziestych, pogłębiło się w latach kryzysu. Do szkół uczęszczała coraz większa grupa dzieci głodnych. Do szkoły im. H. Sienkiewicza w 1918 r. uczęszczało ogółem 266 uczennic. 6% uczennic nie jadło śniadania, 47% drugiego śniadania, 15,4% obiadu i 32% kolacji. Jakość odżywcza spożywanych produktów była również niska. Wykazana statystyka dość wyraźnie ukazuje więc problem niedożywienia dzieci z różnych powodów: ubóstwa rodziców, pracy matek drożyzny artykułów spożywczych, braku opału itp.

---

21. Księga protokołów rady pedagogicznej szkoły im. K. Hoffmanowej, s. 30; Kronika szkoły im. K. Hoffmanowej, s. 13-14

Tabela 1. Odżywianie się uczennic szkoły powszechnej publicznej im.
H. Sienkiewicza²²

Śniadanie		II śniadanie	
Śniadanie spożyło	250 (94%)	II śniadanie spożyło	141 (53%)
Chleb z marmoladą lub masłem i ciepły napój	230 (92%)	To samo	108 (76,6%)
Sam chleb	20 (8%)	To samo	33 (23,4%)
Nie spożyło śniadania	16 (6%)	Nie spożyło II śniadania	125 (47%)
Liczba uczennic	266	Liczba uczennic	266
Obiad		Kolacja	
Obiad spożyło	225 (84,6%)	Kolację spożyło	181 (68%)
Obiad gorący: rosół lub zupę, mięso, ziemniaki, żur, kapustę, barszcz	187 (83%)	Kolacja ciepła: maślan-ka, chleb, ziemniaki, kapusta.	181 (68%)
Obiad zimny: chleb, ziemniaki	38 (16,3%)		
Nie spożyło obiadu	41 (15,4%)	Nie spożyło kolacji	85 (32%)
Liczba uczennic	266	Liczba uczennic	266

Podobna sytuacja występowała we wszystkich szkołach Tarnowa, a na terenie wsi była trudniejsza tym bardziej, że w roku 1918 dożywianie w szkołach jeszcze nie funkcjonowało. Najbiedniejsze rodziny w mieście korzystały z tanich bądź darmowych kuchni obywatelskich. Na wsi takich kuchni nie było.

Znaczne zubożenie ludności w OSK po zakończeniu I wojny światowej jak i na początku lat dwudziestych XX wieku, stawiało przed szkołą konieczna działalność charytatywnej. Zubożenie środowisk wiejskich było znacznie większe niż miejskich, tym samym skal potrzeb była w nich większa. Szkoły zmuszone były zatem do podejmowania różnorodnych akcji, mających w efekcie przynieść korzyści materialne, przeznaczano z kolei na dożywianie uczniów, zakup ubrań, butów, podręczników czy innych pomocy niezbędnych do nauki.

22. Księga protokołów rady pedagogicznej szkoły im. H. Sienkiewicza, s. 6–10.

Tę dramatyczną sytuację potwierdza szereg źródeł. Przykładem może być zapis w kronice szkoły im. S. Konarskiego w Tarnowie z 1918 roku: [...] *dzieci przychodziły do szkoły bez śniadania. Chleb kosztował dziennie rodzinę 10–12 koron, ziemniaki 10 koron. Robotnicy w tym okresie zarabiali 20–40 koron*²³. Dokładnie proces pomocy uczniom można prześledzić w latach 1918–1926, analizując sporządzona tabelę nr 2 w szkole im. M. Konopnickiej w Tarnowie²⁴.

Tabela 2. Pomoc uczennicom z rodzin biednych organizowana w szkole im. Marii Konopnickiej w latach szkolnych 1918–1939

Rok	Formy pomocy (sposoby pozyskiwania środków)	Liczba uczennic objęta pomocą	Kwota – pochodzenie środków finansowych
1917/18 01.1918 r. 06.1918 r.	<ul style="list-style-type: none"> – Otwarcie bursy dla uczennic zamiejscowych i miejscowych (ubogich lub sierot) – inicjatywa ks. Józefa Chrzęszcza – Wystawienie jasełek (dochód dla biednych) – Wakacje dla biednych uczennic, obuwie, zapomogi na leczenie. – Kolonie – Zasilek 	<ul style="list-style-type: none"> – dla 50 uczennic (m.in. w Zbylitowskiej Górze – 10, Janowicach – 15) – dla 3 uczennic 	Okoliczni właściciele ziemscy, SS. Służebniczki, SS. Sercanki, Towarzystwo Ochrony Młodzieży – 400k., hr. Maria Tarnowska – 50k.
1918/19	<ul style="list-style-type: none"> – Organizowanie wieczorków, przedstawień teatralnych m.in. komedii „Panny Szastalskie” dochód na kolonie wakacyjne 	–	–

23. A. Sz. Kronika szkoły im. Stanisława Konarskiego w Tarnowie (Kr. sz. im. S. Konarskiego, Tar.), rkpsbn., s. 8.

24. A. Sz., Kronika Szkoły 1914–1939 (Kr. Sz. 1919–1939), Szkoła Podstawowa im. Marii Konopnickiej w Tarnowie (Sz. P. im. M. Konopnickiej, Tar.), rkps b.n., b. s.

Rok	Formy pomocy (sposoby pozyskiwania środków)	Liczba uczennic objęta pomocą	Kwota – pochodzenie środków finansowych
1920/21	– Półkolonie w Klikowej,	– dla 30 uczennic	
	– Kolonie w Szczepanowicach	– dla 10 uczennic	–
1922/23	– Zorganizowanie gwiazdki dla biednych dzieci	–	Pieniądze ofiarowała Rada Szkolna Miejskowa – 4200k
1926/27	– Zorganizowanie codziennych śniadań dla 60 uczennic – Kolonie w Szczepanowicach	– dla 60 uczennic – dla kilkunastu uczennic	Zarząd Miasta – 150 zł Ks. J. Chrzęszcz – 140 zł Ks. Tabor – 150 zł

Podobnie rzecz się miała w innych szkołach powiatu zarówno w mieście jak i na wsi. Na podstawie dostępnych w szkolnych archiwach dokumentów można stwierdzić, iż akcje niesienia pomocy najbardziej potrzebującym tej pomocy dzieciom, przebiegały tak samo dzięki staraniom kierowników i nauczycieli zarówno w szkołach miejskich jak i na wsi, przy czym w tym ostatnim przypadku na skalę znacznie mniejszą ze względu na większe zubożenie ludności.

W szkole w Tuchowie w 1924 roku dzieci z rodzin o trudnej sytuacji materialnej otrzymały pomoc z darów amerykańskich. 21 lutego 1926 roku odbył się charytatywny bal mieszczański zorganizowany przez nauczycielki, w trakcie którego zbierane były środki na zakup ubrań²⁵.

W jakimś zakresie działalność charytatywną prowadziły również świetlice szkolne. Posiadały je w zasadzie w różnych okresach czasu prawie wszystkie szkoły powszechne w Tarnowie. Spełniały one w szkołach wielorakie funkcje. Były miejscem dożywiania uczniów z rodzin o trudnej sytuacji materialnej. Służyły do organizowania zabaw i dodatkowej nauki pozalekcyjnej. Przebywający w nich uczniowie mogli po zakończeniu obowiązkowych dziennych zajęć oraz w czasie ferii w miarę przyjemnie spędzić wolny czas oraz spożyć gorący posiłek.

25. Księga protokołów rady pedagogicznej szkoły w Tuchowie (od 4.11.1924 r. do 13.11. 1950), b.s. (AS).

W okresie międzywojennym nawiązanie współpracy pomiędzy szkołą, a rodzicami było niezwykle ważne. Polityka prowadzona przez zaborców w okresie rozbiorów szczególnie na wsi, nie pozwalała na rozwój intelektualny społeczeństwa oraz utrzymywała go na skrajcu nędzy ekonomicznej. Zniszczenia, jakie pozostawiły po sobie działania I wojny światowej pogłębiły jeszcze dodatkowo trudną sytuację materialną, a tworzące się niepodległe państwo polskie nie było w stanie rozwiązać wielu problemów natury społecznej.

Dużą ofiarnością ponosili rodzice i Komitety Rodzicielskie na rzecz skracania lub całkowitej eliminacji tzw. „wakacji opałowych” dostarczając własnym sumptem opału do szkół. Potwierdzają ten fakt wpisy w kronikach szkolnych. W 1920 roku w kronice szkoły im. K. Hoffmanowej zapisano: [...] *nauka w szkole odbywa się tylko dzięki ofiarności tarnowskich kolejarzy, którzy mając w szkole córki, dawali dotąd węgiel na podpałkę do koks, teraz zaś, gdy sie skończył, stale zaopatrują szkołę w węgiel, mimo że mają mniejszy przydział*²⁶. Podobnie było i w szkole im. M. Konopnickiej, gdy z chwilą wystąpienia trudności opałowych: [...] *rodzice chętnie się zgodzili ofiarować albo węgiel w naturze, albo datek pieniężny na zakup węgla, dzięki czemu nauka mogła sie bez przerw odbywać do półrocz*²⁷. Rodzice pomagali szkole przysyłając po parę kawałków węgla, który uczennice przed rozpoczęciem zajęć lekcyjnych oddawały nauczycielkom.

Rodzice wspomagali również organizowanie wycieczek. Dzięki ich pomocy W maju 1921 roku dzieci starsze ze szkoły z Gromnika wspólnie z dziećmi z Burzyna i Chojnika były na wycieczce w Krakowie i Wieliczce²⁸. Mimo nienajlepszej kondycji finansowej rodziców, szkoły zarówno miejskie jak i wiejskie organizowały wycieczki. Dla dzieci z rodzin biednych wyjazdy były darmowe. Często też, szczególnie na wsi wycieczki organizowane były przez sąsiadujące ze sobą szkoły.

Komitety rodzicielskie i Rodzice i pomagały szkołom w różny sposób. Z ich funduszy organizowane były dla dzieci zabawy szkolne, choinki, podczas których obdarowywano je prezentami w postaci słodyczy i książek.

Realizując zadania wychowawcze i opiekuńcze, szkoły powszechne powiatu starały się jak najściślej współpracować z rodzicami i lokalnym środowiskiem. Pozytywny kontakt z rodzicami, którzy akceptowali działalność szkoły miał dla niej ogromne

---

26. ANKr, O/T, Kr. Sz. 1915–1948, Sz. P. im. K. Hoffmanowej Tar., rkps 8, s. 65.

27. J. Łabno, *Szkoła Podstawowa im. M. Konopnickiej w Tarnowie 1879–1979*, Tarnów 1979, s. 8.

28. Historia szkolna-szkoła powszechna w Gromniku, s. 24 (AS).

znaczenie zarówno w wymiarze materialnym jak i psychologicznym. Rodzice wspomagający budżet państwa i samorządów pomagali dość istotnie w utrzymaniu szkoły i zapewniali jej w miarę normalną działalność. Zakupywany przez nich opał, środki dydaktyczne, sprzęt, wykonywane remonty budynków zdecydowanie poprawiały warunki nauki dzieci i pracy uczących.

Rodzice na miarę swoich skromnych możliwości materialnych, a przede wszystkim komitety rodzicielskie prowadziły akcje pomocy w różnych formach dzieciom biednym. Do działań tych włączali się także nauczyciele, tworząc klimat wzajemnej współpracy.

Komitety rodzicielskie przejawiały dużą aktywność w zdobywaniu środków na pomoc dla szkół. Współorganizując imprezy i uroczystości pomagały szkole realizować założenia programu wychowania. Często były pośrednikami w komunikowaniu się szkoły z rodzicami. Taką pomoc szkoły uzyskiwały od rodziców świadomych roli kształcenia swoich dzieci.

Środki finansowe pozyskiwano na wiele różnych sposobów. Z jednej strony pozyskiwano je z zewnątrz: od Rad Szkolnych Miejscowych, Komitetów Rodzicielskich, funduszy dla bezrobotnych, sponsorów (dwory ziemiańskie, fabryki i rzemiosło) oraz od władz samorządowych. Z drugiej strony szkoły same podejmowały się wypracowania własnych środków finansowych z następujących źródeł: z przychodów sklepików szkolnych, wpisowego, kwest przeprowadzanych na organizowanych przez szkoły imprezach, przedstawieniach świeckich i religijnych oraz balach charytatywnych.

Streszczenie

Akcje i działalność charytatywna w szkołach powszechnych w Okręgu Szkolnym Krakowskim w latach 1918–1926 przejawem wychowania patriotycznego w II RP
Wszelkie kwesty i zbiórki pieniężne w terenie OSK, w zakresie regionalnym miały wielce zróżnicowany charakter. Dominującymi i powszechnie występującymi były zbiórki związane z odbudową czy obroną państwa polskiego, cechujące się dużą ofiarnością dzieci i młodzieży wypływającą z patriotycznej postawy. Nie skąpiono również pieniędzy na pomoc dla Polaków zamieszkujących kresy zachodnie i wschodnie, czy też innym narodom znajdującym się w potrzebie. Starano się przychodzić z pomocą w zachowaniu trwałej pamięci pamiątek związanych z poległymi żołnierzami w I wojnie światowej, z wybitnymi postaciami polskiej literatury czy budową instytucji pożytku publicznego. Działalność charytatywna stanowiła jeden z najważniejszych

kanonów polskiego systemu wychowawczego w narodowym modelu wychowawczym. Do głównej działalności i akcji charytatywnych w latach 1918–1926 zaliczały się kwesty pieniężne oraz zbiorki odzieży, butów, dożywanie i przekazywanie darmowych podręczników. Były one kontynuowane do wybuchu wojny w 1939 roku.

Słowa kluczowe: pomoc charytatywna, szkoła, dzieci, II Rzeczypospolita.

Summary

Actions and charitable activity in common schools in the Cracow School District in the years 1918–1926 manifestation of patriotic education in the Second Polish Republic

All issues and cash collections in the area of the OSC, in the area of the region, had a very different character. Dominant and popular are the collections connected with the reconstruction or defense of the Polish state, characterized by a great sacrifice of children and youth flowing from the patriotic posture. Money was also given to the help of Poles living in the western and eastern borders, or in other nations in need. Charity activity was one of the most important canons of the Polish education system in the national educational model. The main activities and charitable activities in the years 1918–1926 included money and clothing, shoes, feeding and the transfer of free textbooks.

Keywords: charitable help, school, children, Second Republic.

Bibliografia

Materiały źródłowe

Wykorzystano materiały źródłowe znajdujące się w Archiwum Narodowym w Krakowie (ANKr.), Oddział przy ulicy Siennej(O/Se; ANKr. Oddział Nowy Sącz (O/NS.); ANKr. Oddział Tarnów (O/T.); Oddział Bochnia (O/Bch; ANKr. Oddział Nowy Targ-Spytkowice (O/NT-S.); Archiwum Państwowym w Radomiu (APR.) oraz AS/Archiwach Szkolnych.

a) rękopiśmienne

- Historia Szkoły Ludowej w Borzęcinie 1878–1969.
- Historia szkolna – szkoła powszechna w Gromniku.
- Księga protokołów rady pedagogicznej szkoły w Tuchowie (od 4.11.1924 r. do 13.11. 1950).
- Kronika szkoły Podstawowej nr 1 we Frydrychowicach 1875–1951 .

- Kronika Szkoły Podstawowej w Bukowinie Tatrzańskiej 1889–1944 .
- Kronika Szkoły 7-klasowej im. T. Kościuszki 1896–1930 .
- Kronika Szkolna 1915–1948 (Kr. Sz. 1915–1948).
- Kronika szkoły i księga wizytacyjna 1914–1954 szkoły im. K. Hoffmanowej w Tarnowie
- Kronika szkoły im. Stanisława Konarskiego w Tarnowie.
- Kronika Szkoły Wydziałowej Męskiej im. Mikołaja Kopernika w Tarnowie 1795–2003.
- Kronika Szkoły Podstawowej im. Marii Konopnickiej 1914–1939 w Tarnowie
- Kronika Jednoklasowej Pospolitej Etatowej Szkoły w Toniach 1869–1949.
- Kronika szkoły ludowej jednoklasowej mieszanej w Zabłędzy.
- Kronika Szkoły im. św. Scholastyki w Krakowie 1914–1941.
- Kronika Szkoły w Porębie Wielkiej 1884–1952.
- Kronika Szkoły w Długopolu 1885–1952.
- Kronika Szkoły Podstawowa im. Władysława Jagiełły w Pilźnie 1914–1946.
- Kronika Szkoły Podstawowej nr 1 im. S. Staszica w Kielcach
- Kronika Szkolna Nowy Targ 1883–1932.
- Kronika Szkoły Powszechnej w Jastrzębi.
- Kronika Szkoły Filialnej we Wróblówce 1889–1937.
- Kronika Szkoły Ludowej w Wieprzu 1899–1952.
- Księga protokołów rady pedagogicznej szkoły im. K. Hoffmanowej.
- Księga protokołów rady pedagogicznej szkoły im. H. Sienkiewicza
- Księga protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Powszechnej Żeńskiej im. Królowej Jadwigi w Pilźnie 1923–1926.

b) drukowane

- Dziennik Rozporządzeń Polskiej Komisji Likwidacyjnej 1918 (Dz. Rozp. PKL 1918 r.), nr 1, poz. 7.
- Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 8 lutego 1921 roku, wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych w przedmiocie tymczasowego ustroju władz szkolnych na obszarze b. Galicji, Dz. UMWRiOP 1921 r., nr 4, poz. 36
- Kronika (drukowana) Szkoły Podstawowej w Sękowej 1917–1945.
- Okólniki władz zwierzchnich oraz korespondencja 1912–1934 .
- Rozporządzenie MWRiOP z dnia 18.09.1921 r., Dz. U. MWRiOP 1921 nr 12, poz. 85.

Literatura

- Araszkievicz F. W., *Szkoła średnia ogólnokształcąca w Polsce w latach 1918–1932*, Wrocław 1972.
- Chwalba A., *Historia Polski 1795–1918*, Kraków 2001.
- Dmowski R., *Mysli nowoczesnego Polaka*, Lwów 1907.
- *Encyklopedia Wychowania*, Warszawa 1933.
- Falkowska J., *Wychowanie narodowe jako wyzwanie dla polskiej edukacji. Poglądy Stanisława Pigionia (1885–1968)*, [w:] W. Szulakiewicz (red.), *Z dziejów polskiej teorii i praktyki edukacyjnej*, Toruń 2009.
- Falski M., *Koncepcja szkoły powszechnej i jej roli w ustroju szkolnictwa w okresie międzywojennym*, „Rozprawy z dziejów Oświaty” 1958, T. 1.
- Garbowska W., *Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1932–1939*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1976.
- Glimos-Nadgórska A., *Szkolnictwo w autonomicznym województwie śląskim i w Zagłębiu Dąbrowskim w okresie międzywojennym*, [w:] M. W. Wanatowicz (red.), *Śląsko zagłębiowskie konfrontacje historyczne*, Katowice 1999.
- Jakubiak K., *Współdziałanie rodziny i szkoły w pedagogice II Rzeczypospolitej*, Bydgoszcz 1997.
- Jakubiak K., *Wychowanie państwowe jako ideologia wychowawcza sanacji. Kształtowanie i upowszechnianie w periodycznych wydawnictwach społeczno – kulturalnych i pedagogicznych*, Bydgoszcz 1994
- Jaxa-Bykowski L., *Projekt organizacji szkolnictwa polskiego*, „Muzeum”, 1919, z. 3–4.
- Juško E., Niedojadło A., *Problematyka zdrowia w systemie wychowawczym polskiej szkoły powszechnej w Okręgu szkolnym Krakowskim w latach 1918–1939*, [w:] E. Barnaś (red.), *Człowiek w zdrowiu i chorobie*, Tarnów 2016.
- Juško E., *Rada Szkolna Krajowa i jej działalność na rzecz szkoły ludowej w Galicji (1868–1921)*, Lublin – Tarnów 2013.
- Juško E., *Szkolnictwo powszechne w powiecie tarnowskim w latach 1918–1939*, Lublin 2003
- Juško E., *Wpływ szkolnictwa ludowego autonomicznej Galicji na kształt polskiej szkoły powszechnej w latach 1918–1922*, Lublin 2006.
- Juško E., *Wychowanie narodowe i państwowe w szkołach miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w okresie II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie. Prace z zakresu oświaty i wychowania”, Tarnów 2011, nr 1.

- Juško E., *Z dziejów polskiego szkolnictwa na terenie Galicji w dobie Wielkiej Wojny*, Tarnów – Łapczyca 2015.
- Kamińska-Kwak J., *Nauczyciele w województwie lwowskim i ich rola w środowiskach miejskich i wiejskich (1918–1939)*, [w:] E. Juško, J. Kamińska-Kwak, R. Pelczar (red.), *Studia problemowe z historii wychowania na ziemiach polskich w XIX–XX wieku*, Tarnów – Stalowa Wola – Łapczyca 2015.
- Leś-Rudnicka M., *Historia szkolnej edukacji w Jaworznie do 1945 roku*, Jaworzno 2004.
- Lipowska M., *Koncepcja wykształcenia ogólnego w programach szkoły polskiej z lat 1919–1922*, Toruń 1961.
- Lipowska M., *Koncepcje wychowania w polskich programach szkolnych okresu międzywojennego*, [w:] Ł. Kurdybacha (red.), „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1969, T. XII.
- Łabno J., *Szkoła Podstawowa im. M. Konopnickiej w Tarnowie 1879–1979*, Tarnów 1979.
- Ługowski B., *Szkolnictwo w Polsce 1929–1939 w opinii publicznej*, Warszawa 1961.
- Miąso J. (red.), *Historia wychowania, wiek XX*, Warszawa 1981.
- Możdżeń S.I., *Historia Wychowania 1918–1945*, Kielce 2000.
- Niedojadło A., *Formy i efekty współdziałania wychowawczego szkoły i rodziców na przykładzie szkół powszechnych w Okręgu Szkolnym Krakowskim w latach 1918–1939*, [w:] E. Juško, J. Burgerová, B. Wolny (red.), *Problematyka społeczna a wielowymiarowość współczesnej rodziny. Wybrane zagadnienia XX i XXI wieku*, Tarnów – Łapczyca 2014.
- Niedojadło A., *Pierwsze dni i lata w działalności wychowawczej i patriotycznej szkół powszechnych w Tarnowie po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku*, [w:] B. Sawczyk, E. Stańczyk, T. Trytek (red.), *Tarnów pierwsze niepodległe. Różnymi drogami do niepodległości*, Tarnów 2016.
- Niedojadło A., *Postawy i zachowania duchowieństwa wobec wychowania narodowego, państwowego i działalności polskiej szkoły powszechnej w Okręgu Szkolnym Krakowskim w czasach II Rzeczypospolitej*, [w:] E. Juško, R. Sieroń, S. Sorys (red.), *Wartości chrześcijańskie w XX i XXI wieku. Zagrożenia i szanse*, Łapczyca 2015.
- Niedojadło A., *Uroczystości państwowe ważnym i praktycznym komponentem realizacji podstawowych założeń i teleologii wychowania narodowego w szkołach powszechnych Okręgu Szkolnego krakowskiego (OSK) w II Rzeczypospolitej*, [w:] E.

- Juško, J. Kamińska-Kwak, R. Pelczar (red.), *Studia problemowe z historii wychowania na ziemiach polskich w XIX–XX wieku*, Tarnów – Stalowa Wola – Łapczyca 2015.
- Niedojadło A., *Wpływ wychowania fizycznego i zdrowotnego na kształtowanie i utrwalanie postaw patriotycznych młodzieży w szkolnictwie powszechnym II Rzeczypospolitej w latach 1918–1939 na przykładzie Okręgu Szkolnego Krakowskiego*, [w:] B. Wolny, J. Liba (red.), *Edukacja zdrowotna i promocja zdrowia w nauczaniu uczniów najmłodszych*, Lublin 2014.
  - Niedojadło A., *Wychowanie narodowe i państwowe w szkołach powszechnych Okręgu Szkolnego Krakowskiego w latach 1918–1939*, Lublin – Tarnów 2013.
  - Niedojadło A., *Wychowanie narodowe i państwowe w szkołach powszechnych Okręgu Szkolnego Krakowskiego w latach 1918–1939*, Lublin – Tarnów 2013.
  - Niedojadło A., *Założenia ideowe wychowania narodowego i próby jego realizacji w polityce władz oświatowych i kościelnych w pierwszych latach II RP*, [w:] E. Juško, R.B. Sieroń, S. Sorys (red.), *Homo Religiosus versus Homo Politicus. Współpraca czy konflikt?*, Tarnów – Łapczyca 2015.
  - Pęcherski M., Świątek M., *Organizacja oświaty w Polsce 1917–1977. Podstawowe akty prawne*, Warszawa 1978.
  - Reiner B., *Problematyka prawno-społeczna w nauczaniu religii w szkołach w Polsce (1918–1939)*, Opole 1964.
  - Ruta Z., *Szkolnictwo powszechne w okręgu szkolnym krakowskim w latach 1918–1939*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1980.
  - Sanojca K., *Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym południowo-wschodnich województw Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 2013.
  - Trzebiatowski K., *Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918–1932*, Warszawa 1970.
  - Wołoszyn S., *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie*, Warszawa 1964.
  - Wołoszyn S., *O wychowaniu w Polsce w XX wieku. Próba syntetycznego zarysu na tle powszechnym*, Kielce 1998.
  - Wołoszyn S., *Oświata i wychowanie w Polsce w latach 1918–1939*, [w:] W. Okoń (red.), *Oświata i wychowanie w Polsce Ludowej. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 1968.
  - Wroczyński R., *Dzieje oświaty polskiej 1795–1945*, Warszawa 1980.

Kobiece oblicze patriotyzmu na ziemiach polskich w okresie zaborów

Emilia Szczęsna¹

Wprowadzenie

Bez względu na kontekst historyczny, w którym żyły kobiety od zawsze były tymi, które strzegły domowego ogniska, wychowywały dzieci, pielęgnowały i troszczyły się o domowników. Koniec XVIII w. był czasem, kiedy doceniono ich rolę w społeczeństwie, w świecie polityki i kultury. I chociaż dopiero w latach dziewięćdziesiątych epoki nowożytnej po raz pierwszy zaczęto publicznie dopominać się o prawa kobiet², to od wieków odznaczały się odwagą i męstwem. Patriotyzm jest wartością, dla której mimo różnego biegu historii, przemian i umiejscowienia kobiety w strukturach życia społecznego, rzesze z nich zapominały o sobie i przez heroiczną postawę i determinację działania wywierały wpływ na rzeczywistość, w której żyły kształtując tym samym przyszłość następnego pokolenia. Kultura, język, tradycje i wiara były wartościami, za których pielęgnowanie i przekazywanie odpowiadały matki. Przez działanie z ukrycia tworzyły „niewidzialne” państwo, którego zaborcy nie zdołali zniszczyć przez 123 lata. Walka kobiet o wolną Polskę i zachowanie tożsamości narodowej przejawiała się w różnoraki sposób: w organizacji tajnej oświaty, w zaangażowaniu w życie kulturowe, aż po działalność konspiracyjną i bojową. Były kobiety, które koncentrowały się na obronie wartości w obrębie swoich domów oraz takie, dla których patriotyzm był jednoznaczny z oddawaniem życia za ojczyznę na polu bitwy. Matki buntowały się przed posłaniem dzieci np. do rosyjskiego gimnazjum, w którym wśród personelu nie było Polaków, gdzie języka ojczystego uczono po rosyjsku, a dziewczęta z zaplecionymi włosami w warkocz dookoła głowy były karane za tzw. polskie uczesanie³. Władze zabraniały nauki języka polskiego, historii, czy polskiej literatury w szkołach, ale nawet wysoko płatne donosy nie były w stanie powstrzymać kobiet od tajnego nauczania. W naszej historii ukrytych jest wiele biografii, którym współcześnie nie poświęca się uwagi. Za naszą wolność walczyły bohaterki, które nie doczekały się pomników

---

1. Mgr Emilia Szczęsna, *Karpackie Towarzystwo Naukowe i Oświatowe*.

2. Por. M. Bogucka, *Gorsza pleć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*, Warszawa 2005, s. 243.

3. Por. A. Piłsudska, *Wspomnienia*, Warszawa 2004, s. 51.

i tabliczek z nazwami ulic na ich cześć. Nie jesteśmy w stanie zliczyć wszystkich matek, gospodyń, nauczycielek, konspiratorek, czy poetek, które w okresie zaborów odegrały istotną rolę w walce o niepodległość. Niech niniejsza praca będzie hołdem pamięci dla tych kobiet, o których nikt nie mówi się na lekcji historii, których nazwiska są nieznane, a dzięki którym tożsamość narodowa przetrwała 123 lata ciężkiej próby.

Kobiety na polu bitwy

Kobieta polska jest wiecznym, nieubłaganym i niewyleczonym spiskowcem [...]. Kobieta polska jest cała wyobraźnią, promieniem, modlitwą! Pełna charakteru i odwagi ta kobieta polska [...]. Jest w niej coś rycerskiego i męskiego, zaprzeczć się nie da [...]. Podobnie wybuchowej masy jeszcze nie wynaleziono... O! Nie żartujcie z nią, z tą polską kobietą! Ona prawdziwie niebezpieczna [...]. Ona istotnie jest owym mnichem, rycerzem, który według słów Mickiewicza: Oczy utkwivszy w nieprzyjaciół szaniec nabija strzelbę i liczy różaniec⁴. Takimi słowami opisał wizerunek polskiej kobiety Mikołaj Wasyliwicz Berg, rosyjski publicysta i historyk, która w poczuciu obrony ojczyzny potrafiła chwycić broń i walczyć z wrogiem. Największe powstanie narodowe z 1863 r., które wybuchło, gdy Polski nie było na mapie skupiło wokół siebie nie tylko mężczyzn, ale również dzielne kobiety wszystkich stanów, różnych wyznań i w różnym wieku. To właśnie w tamtym okresie Rosjanie ustanowili sądy wojskowe zarówno dla mężczyzn jak i kobiet. Kobiety nie były już tylko symbolem Matki – Polki rozslawionej przez Mickiewicza, ale również były Polki – patriotki. Kobiety pełniły funkcje sanitariuszek, łączniczek, zwiadowczyń, ukrywały rannych powstańców, przechowywały broń, troszczyły się o jedzenie i umundurowanie dla powstańców. Niektóre uczestniczki powstania organizowały działalność charytatywną, aby wspomagać rodziny powstańców, którzy polegli w czasie walk lub stali się zesłańcami. Ze względu na determinację i miłość do zniewolonej ojczyzny należy wskazać kilka kobiecych nazwisk, których odwaga nie była mniejsza od wymienianych podczas lekcji historii: Romulada Traugutta, generała Bosaka, Padlewskiego, czy Langiewicza.

Tragiczną bohaterką walk była Maria Piotrowiczowa, która towarzysząc swojemu mężowi wraz z częścią swojej służby wstąpiła do oddziału stacjonującego pod Łodzią. Na początku pełniła funkcje służebne, a gdy pogorszyła się sytuacja militarna powstań-

---

4. M.W. Berg, *Zapiski o powstaniu Polskiem 1863 i 1864 roku i poprzedzającej powstanie epoce demonstacji od 1856 r.*, [w:] J. Siwkowska, *Kochanek Justyny w Warszawie! Zbiór szkiców o dawnej Warszawie opartych na dokumentach*, Warszawa 1967, s. 360-361.

ców przyłączyła się do walki. Niestety ich oddział został wytropiony przez kozaków, którzy zaatakowali powstańców. Maria nie zważając na namowy rosyjskich oficerów, aby się poddała odważnie broniła sztandaru swojego oddziału. Mimo, iż spodziewała się potomka mężnie walczyła kosą i rewolwerem, ale okrążona przez kozaków poległa wraz z innymi trzema kobietami, które walczyły razem z nią, tj. Weroniką Wojciechowską – służącą z Byszew, Antoniną Wilczyńską – robotnicą z Łodzi, oraz Katarzyną nieznanego nazwiska. Moskale zażądali okupu za wydanie ciała Marii i przewiezienie go do jej dworu. Gdy śmierć Piotrowiczowej nabrała rozgłosu Wydział Wojny Rządu Narodowego wydał zakaz przyjmowania kobiet do służby liniowej. Od tego momentu oficjalnie mogły pełnić wyłącznie funkcje pomocnicze, co spowodowało, że kobiety zaczęły przebierać się w męskie ubrania i w kamuflażu wstępowały w męskie szeregi⁵.

Na szczególną pamięć zasługuje również Anna Henryka Pustowójtówna, która będąc córką Polki i carskiego generała brała czynny udział w manifestacjach przeciwko rosyjskiemu zaborcy w roku 1891. Gdy demonstranci chcieli złożyć kwiaty pod pomnikiem w rocznicę zawarcia Unii Lubelskiej wojsko zagrodziło drogę, a nieustraszona Anna przedarła się przez kordon narażając się na represje. Ponieważ była córką carskiego generała uniknęła śmierci, ale została skazana w prawosławnym klasztorze o bardzo surowej regule, gdzie została przymuszona do przejścia na prawosławie. Kontakty babci ułatwiły jej ucieczkę do Rumunii, gdzie odnalazła schronienie w domu pułkownika Miłkowskiego werbującego oddziały ochotników. Pod jego okiem zaczęła uczyć się jazdy konnej i władania bronią. Po wybuchu powstania styczniowego, nie czekała na utworzenie oddziałów w Rumunii, lecz na własną rękę dostała się do oddziału pułkownika i naczelnika wojennego województwa sandomierskiego Dionizego Czachowskiego. Po pewnym czasie została mianowana adiutantem generała M. Langiewicza. W czasie bitwy pod Małogoszczą 24 lutego 1863 r. walczyła z Rosjanami i przekazywała na rozkazy. Oddział Langiewicza z trudem, ale pokonał siły carskie. Po podziale swojego korpusu na mniejsze grupy Langiewicz wyjechał do Krakowa i zabrał ze sobą Pustowójtównę. Krótko po wyjeździe zostali aresztowani przez władze austriackie i chociaż Anna została zwolniona po kilku tygodniach, to nie udało się jej wrócić do walki. Ostatnim miejscem zamieszkania był Paryż, gdzie zmarła w wieku 38 lat⁶.

---

5. Por. E. Szadzyńska, *Kobiety w powstaniu styczniowym*, <http://www.mysl-polska.pl/763>, pobrano: 10.01.2018.

6. Tamże.

Inną bohaterką zrywu niepodległościowego była Eliza Orzeszkowa, którą znamy przede wszystkim z twórczości literackiej, a która również zajmowała się przygotowaniem powstania styczniowego. W trakcie walk była łączniczką partyzantów, organizowała zaopatrzenie i pomoc lekarską. Kiedy ostatni dyktator powstania Romuald Traugutt został ranny, Orzeszkowa ukrywała go w swoim majątku i opiekowała się nim. Mimo, że mąż Elizy był przeciwny jej zaangażowaniu i demokratycznym poglądom, to nie utrudniał jej pracy, a ostatecznie za działalność żony został zesłany w głąb Imperium Rosyjskiego⁷.

Do bohaterek powstańczego zrywu należy również dodać Lucynę Żukowską, która była kurierem, walczyła razem z powstańcami, była więziona 7 miesięcy w zamojskiej twierdzy, a podczas wybuchu I wojny światowej swoje siły oddawała rannym w szpitalu w Lublinie. Za swoje heroiczne oddanie w walce o wolność została mianowana podporucznikiem⁸.

Po prawie 40 latach od upadku powstania styczniowego na ziemiach zaboru rosyjskiego wykształciła się grupa osób, która walczyła z rosyjskim ciemniźcicielem narodu. Wśród członków Organizacji Bojowej PPS było wiele kobiet, które brały czynny udział w akcjach różnego rodzaju, począwszy od roznoszenia bibuły, propagandy rewolucyjnej, po przez transporty pieniędzy, broni, czy akcje bojowe, czego przykład odnajdujemy w Wandzie Kraheleskiej, która w 1906 r. podjęła próbę zabójstwa rosyjskiego gubernatora Warszawy Georgija Skałona. Wanda pochodziła z tradycyjnego, patriotycznego domu. Jej tata walczył w powstaniu styczniowym. Mając 20 lat została wydelegowana do zgładzenia Skałona. Wraz z dwoma towarzyszkami wynajęła mieszkanie w kamienicy, z którego balkonu wyrzuciły bomby, lecz cel nie został osiągnięty. Gubernatorowi nic się nie stało, a Kraheleska stała się osobą poszukiwaną. Zbiegła do Galicji, wzięła fikcyjny ślub z poddanym cesarza Franciszka Józefa, przez co uzyskała obywatelstwo męża. Nie mniej została aresztowana, postawiona przed sądem, ale mimo przyznania się do udziału w zamachu została uniewinniona. Zarówno w niepodległej Polsce, jak i w okresie wojny, a później w czasach PRL-u cały czas podejmowała się zadań na rzecz obrony kraju⁹. Swoją działalność przerwała mając 79 lat, na trzy lata przed śmiercią.

---

7. Por. H. Floryńska-Lalewicz, *Eliza Orzeszkowa*, <http://culture.pl/pl/tworca/eliza-orzeszkowa>, pobrano: 10.01.2018.

8. Por. E. Szadzyńska, *Kobiety w powstaniu styczniowym*, <http://www.mysl-polska.pl/763>, pobrano: 10.01.2018.

9. Por. W. Grabowski: *Polska Agencja Telegraficzna 1918–1991*. Warszawa 2005, s. 111.

W trakcie I wojny światowej polskie kobiety brały udział w konspiracyjnych organizacjach strzeleckich, Polskiej Organizacji Wojskowej, a później w Ochotniczej Legii Kobiet. Dostarczały broń, były kurierkami, zwiadowczyniami, wykonywały trudne zadania bojowe, prznosiły sporządzone w tajnym laboratorium bomby, a wszystkie te zadania wykonywały bardzo solidnie i właśnie dlatego, że były kobietami nie wzbudzały podejrzeń. Przykładem tego może być scena, w której kobieta z koszem warzyw szła z rana do kościoła, klękała przed ołtarzem, gdzie czekała na nią inna kobieta z takim samym koszem, ale z ładunkiem wybuchowym w środku. Wychodząc każda zabierała koszyk drugiej towarzyszki, czego inni nie zauważali¹⁰. Józef Piłsudski był przeciwnikiem służby wojskowej kobiet na pierwszej linii frontu, ale uważał, że w służbie sanitarnej, kurierskiej, czy wywiadowczej są bardzo pomocne. Bohaterkami, które pod okiem marszałka walczyły o wolność ojczyzny były m. in. Zofia Zawiszana, Janina Benedekówna, Stefania Fedkowiczówna i Wanda Smolikówna (patrol sanitarny), Ludmiła Modzelewska (oficer prowiantowy) oraz przyszła żona Piłsudskiego Aleksandra Szczerbińska oraz Wanda Wasilewska (wywiadowczyni). Piłsudski opowiadał się za wycofywaniem kobiet ze służby liniowej, ale mimo to został utworzony elitarny Żeński Oddział Wywiadowczy pod komendą Rajmunda Jaworowskiego, którym kierowała Aleksandra Szczerbińska. Wywiadowczynie były studentkami znającymi język rosyjski, nauczycielkami i publicystkami. Najmłodsze nie miały 20 lat, zaś najstarsza o pseudonimie „babcia” miała 65 lat. Kobiety zdobywały informacje o ruchach wojsk rosyjskich oraz przewoziły rozkazy Piłsudskiego¹¹.

Kobiety intelekt na ratunek polskości

Zniewoleni mieszkańcy Królestwa Polskiego zatroskani o swoją ojczyznę rozumieli, że duch narodowy, przez edukację wpojony jest najpewniejszą rękojmą szczęścia i trwałości narodu¹². Śledząc losy polskich patriotek można zauważyć, że obszarem, w który było zaangażowanych najwięcej kobiet była edukacja. Naród polski na ziemiach zagarniętych przez zaborców nie mógł kształtować jednolitego systemu oświaty i wychowania. Prowadzenie działalności oświatowej w warunkach różnorodności

10. Por. W. Łada, *Polscy terroryści*, Kraków 2014, s. 288.

11. Por. J. Skalska, *Maciejówki i warkocz. Kobiety w Legionach Polskich*, <https://histmag.org/maciejowki-i-warkocz-kobiety-w-legionach-polskich-12245>, pobrano: 24.01.2018.

12. J. Zawadzki, *Euzebiusza Słowackiego dzieła z pozostałych rękopismów ogłoszone: Rozbiory pisarzów. Przykłady stylu w prozie*, Wilno 1826, s. 591.

etniczno-narodowościowej, wyznaniowej oraz społeczno-kulturowej było bardzo trudne. Z jednej strony mieszkający na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej podlegali oficjalnemu systemowi szkolnej oświaty narzuconej przez zaborcę, a z drugiej wielu uczestniczyło w różnorodnych formach tajnego kształcenia¹³. Jednym z haseł, które przyświecało idei tajnego nauczania było: „Do wolności dochodzi się oświatą. Kiedy stanie się światło dla ludu, stanie się zarazem i wolność. Główną oświatą, potrzebną dla zwycięstwa demokracji: pojmowanie praw człowieka”¹⁴. Członkami owych stowarzyszeń były osoby ze wszystkich warstw społecznych, ale najliczniejszą grupę stanowiła klasa rzemieślnicza. Oświatowe działaczki nauczały przede wszystkim na wsiach, a jedną z najlepiej działających organizacji było Kobiectwo Koło Oświaty Ludowej. Najwięcej tajnych stowarzyszeń, w których działalność oświatową najliczniej szerzyły kobiety było w Galicji, gdzie po uzyskaniu autonomii w 1867 r. stopniowo zaczęto przywracać szkolnictwo na wszystkich poziomach. Najgorsze warunki panowały w zaborze rosyjskim i pruskim, gdzie mimo trudnej sytuacji rozkwitało podziemne życie kulturalne i naukowego.

W 1841 r. na ziemiach zaboru pruskiego Karol Marcinkowski założył Towarzystwo Naukowej Pomocy dla Młodzieży, a na jego wzór Emilia Szczaniecka (działaczka społeczna i narodowościowa, pomagała w czasie powstania listopadowego) utworzyła Towarzystwo Pomocy Naukowej dla Dziewcząt¹⁵. W 1879 r. w Warszawie powstała nielegalna Czytelnia Naukowa dla Kobiet. Była to inicjatywa Józefy Bojanowskiej. Na szczególną uwagę zasługuje również postać Jadwigi Szczawińskiej – Dawidowej, która była założycielką tajnej uczelni dla kobiet zorganizowanej w 1882 r. w Warszawie, tzw. Uniwersytetu Latającego, którego nazwa wzięła się od częstej zmiany miejsc wykładów. W jego tworzenie byli zaangażowani wybitni naukowcy. Dyplom z „podziemnej uczelni” otrzymały ważne postaci, np. Maria Skłodowska-Curie, Maria Czaplicka, A. Piłsudska, Paulina Kuczalska-Reinschmidt, Stefania Sempołowska, Maria Wysłouchowa, Zofia Daszyńska-Golińska. W wykładach udział brało setki studentów z różnych sfer. Głównym zadaniem wykładów było nauczanie zakazanej polskiej historii, literatury,

---

13. Por. M. Biernacka, *Oświata a społeczno-kulturowe przemiany tradycyjnej społeczności wiejskiej od końca XIX wieku do odzyskania niepodległości*, Etnografia Polska 2(1982), 1982, s.129.

14. H. Kamiński, *Katechizm demokratyczny*, [w:] H. Radlińska, *Z dziejów pracy społecznej i oświatowej*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1964, s. 68.

15. Por. H. Radlińska, *Z dziejów...*, s. 74-75.

socjologii i ekonomii politycznej¹⁶. Szczawińska zainicjowała w 1906 r. utworzenie pierwszej biblioteki publicznej i czytelnicy naukowej w Warszawie (obecna Biblioteka Publiczna). Pod Płockiem założyła szkołę koszykarstwa dla ludu gdzie nauczano literatury, historii i geografii w języku polskim. Polskie działaczki bardzo pręźnie organizowały tajne nauczanie w języku ojczystym. Dla obrony tożsamości narodu polskiego zakładały biblioteki, prowadziły tajne szkoły, tworzyły pomoce naukowe, a w żeńskich pensjach prywatnych podczas robót ręcznych realizowały program tajnego nauczania. Jak wynika z raportu rosyjskiej komisji z 1901 r., aż 33% ludności zaboru rosyjskiego dzięki tajnemu nauczaniu potrafiło pisać i czytać¹⁷.

Innym przykładem niezłomnej działaczki oświatowej była Faustyna Morzycka, która urodziła się na zesłaniu swojej rodziny w głębi Rosji. Po powrocie z zesłania jej ojciec kupił ziemię pod Nałęczowem i tam właśnie Faustyna w dorosłym życiu założyła tajną szkołę dla dzieci z okolicznych wsi. W Nałęczowie poznała Stefana Żeromskiego, który był pełen uznania dla jej pracy i uczynił z niej pierwowzór literacki Stasi Bozowskiej – wiejskiej nauczycielki szerzącej idee pozytywistyczne w *Silacze*¹⁸. Poeta był tak zachwycony jej osobowością, że pewnego razu, gdy Faustyna była gościem w willi Żeromskich, Stefan położył dłoń na jej dłoni i powiedział: rzucam pióro i zacząć malować. Pierwszą pracą będzie portret pani. Na co zazdrosnym tonem odpowiedziała żona Żeromskiego: To będzie już drugi portret, bo przecież pierwszy to *Silaczka*¹⁹. Ku zaskoczeniu środowiska nigdy nie wyszła za mąż, co pozwoliło na jeszcze większe zaangażowanie w sprawy narodu. W 1885 r. powstało tajne Kobiectwo Oświaty Ludowej. Organizacja oficjalnie działała pod szyldem Towarzystwa Opieki nad Zwierzętami zatwierdzonego przez samą cesarową Rosji. Damski Komitet Towarzystwa, którego członkinią była Faustyna wraz ze swoją siostrą Różą miał możliwość działalności wydawniczej, która była zapoczątkowana wydawaniem utworów o zwierzętach, a po pewnym czasie kobiety zaczęły „przemycać” np. utwory literatury pięknej w wersjach skróconych, czego autorzy tacy jak np. B. Prus czy J.I. Kraszewski nie mieli za złe, albowiem zależało im, aby teksty literackie trafiały do czytelników, choćby w skrócie. Faustyna żyjąc w Nałęczowie miała kontakt z wieloma twórcami

16. Por. A. Piłsudska, *Wspomnienia...*, s. 58.

17. Por. P. Zakrzewski, *Kobiety niepodległości*, <http://culture.pl/pl/artukul/kobiety-niepodleglosci>, pobrano: 15.01.2018.

18. Por. B. Krzywobłocka, *Biografie nietypowe*, Warszawa 1969, s. 220–222.

19. Por. tamże, s. 231.

i konspiratorami. Osoby z jej środowiska działały w tajnych kółkach uczniowskich i studenckich, czy np. w kole tajnej oświaty. To wszystko sprzyjało, zaangażowaniu panny Morzyckiej w gorące dyskusje oświatowców. Pisała książeczki dla ludu, wydała broszurę o Słowackim, opublikowała dla dzieci wiersze Mickiewicza²⁰. Z czasem wśród działaczy oświatowych zapanowały różne nastroje polityczne. Faustyna opowiedziała się po stronie rewolucjonistów i choć nie miała w sobie cech typowej bojowniczką przystąpiła do rewolucyjnego ruchu i ten okres uznała za najlepszy w swoim życiu. W 1907 r. z lubelskiego Zamku zbiegło 40 więźniów politycznych, którzy przez władze PPS zostali skierowani do Morzyckiej, która pomogła im w zorganizowaniu odzieży i paszportów. Działalność Faustyny ujawnił jeden z uciekinierów wskazując podczas tortur, w którym miejscu otrzymał schronienie. Nasza bohaterka odbywając karę więzienia, zajmowała się dziećmi. Po wypuszczeniu wyjechała do Krakowa, gdzie wygłaszała odczyty na Uniwersytecie Ludowym. Czując w sobie ducha walki z carem przystąpiła do bojówki PPS, gdzie otrzymała pseudonim „Barbara”²¹. W pamięci bliskich i współpracowników zapisała się jako patriotka i działaczka oświatowa.

Dzielną patriotką i intelektualistką była zapomniana pisarka i redaktorka Maria Ilnicka. Damy warszawskie XIX wieku nie pracowały zawodowo. Ich czas upływał na spacerach, życiu rodzinnym, towarzyskich rozrywkach lub modlitwie w przypadku bardziej pobożnych kobiet. Nasza bohaterka wyróżniała się na tle swojego środowiska, albowiem w swoim domu zorganizowała salon literacki, którego gośćmi byli młodzi literaci oraz artyści. Pisała utwory sceniczne i zajmowała się tłumaczeniem utworów literackich. Zasłynęła w swoim środowisku, jako autorka poezji patriotycznej, która nawiązywała do nastrojów ówczesnej Warszawy²². Ilnicka należała do organizacji o nazwie „Kumy”, której członkinie zbierały datki i dary, opiekowały się więźniami i rodzinami poległych. Gdy w 1864 r. aresztowano powstańczego dyktatora Romualda Traugutta, Maria została uwięziona w Cytadeli, gdzie głodzona i poddawana ciężkim badaniom nie dała się złamać, w przeciwieństwie do jej męża, który razem z nią działał w konspiracji. Tomasz Ilnicki nie wydał nikogo, ale przyznał się do pełnionej funkcji. Został skazany na karę śmierci, którą zamieniono na 15 lat pracy na Syberii. Maria nie pojechała razem z nim, ale nie ma żadnej informacji dlaczego została w Warszawie. Rok później założyła tygodnik dla kobiet o nazwie „Bluszcz”,

---

20. Por. tamże, s. 228–229.

21. Por. tamże, s. 237–239.

22. Por. tamże, s. 71–72.

który pod przykrywką mody, domu i przepisów kulinarnych służył obronie tradycji i propagowaniu przygotowania zawodowego młodych dziewcząt. Innicka redagowanie pisma uznawała za swój patriotyczny obowiązek. Oszukując cenzurę umieszczała teksty nawiązujące do historii ojczyzny, a także podkreślała obowiązek wychowywania dzieci przez matki w duchu miłości do ojczyzny. Ponadto prowadziła salon patriotyczny, w którym w każdy wtorek odbywały się skromne przyjęcia wyłącznie dla patriotów, organizowane przy rogaliku i szklance herbaty²³.

Do nietypowych biografii można zaliczyć również życie Julii Molińskiej, która na terenie zaboru pruskiego uchodziła za szaloną grafomankę i pisarkę dla ludu. Jako nauczycielka odznaczała się erudycją w zakresie literatury polskiej i zagranicznej. W 1840 r. w Poznaniu założyła pensję dla dziewcząt, gdzie wprowadziła program nauczania historii polski, przyrody odrzucając modną w wyższych sferach naukę języka francuskiego. Jej działanie spotkało srogą krytykę ze strony konserwatywnych matron poznańskich. W swojej twórczości opowiadała się po stronie rewolucji i poglądów demokratycznych. Nie liczyła się z opinią publiczną, co doprowadziło ją do urzędowego przymusu likwidacji pensji. Na rok opuściła miasto, a po powrocie zaangażowała się w pracę w redakcji „Tygodnika”, pisała wiersze, artykuły polityczne i elementarze dla dzieci²⁴. Wręcz ze swoim mężem walczyła z cenzurą pruską i zacołowaniem społecznym. Wydawanie „Tygodnika” było kosztowne, a brak wsparcia zamożnych mecenasów powodował, że długi rosły. Wojkowska – bo takie nazwisko przyjęła po ślubie, swoje pismo traktowała jak posłannictwo ideowe, a nie jako przedsiębiorstwo. Nie mniej sytuacja finansowa zmusiła małżonków do osiedlenia się we Wrocławiu, gdzie przenieśli swoją gazetę. Niestety policja pruska zauważyła, że pismo zostało przeniesione nielegalnie i nakazem urzędowym Julia wraz z mężem powróciła do Poznania, gdzie żyli w skrajnym ubóstwie z powodu utraty majątku, który poświęcili na „piśmienną walkę” z zaborcą. W 1845 r. Wojkowscy otrzymali spadek w postaci pieniędzy i wioski, co odmieniło ich los. Powrócili na poznańskie salony i zaczęli wydawać „Pismo” skierowane do chłopów. Wystąpili o pozwolenie do władz pruskich, ale bezskutecznie. Po ukazaniu pierwszego numeru cenzura odrzuciła jego treść. Walka z zaborcą zakończyła się likwidacją „Tygodnika” i „Pisma”, ale Julia nadal pisała piosenki i pracowała nad ojczystymi dziełami. Krytykowała egoizm klasowy polskiej szlachty i nieudolność wodzów, broniła Polaków przed biurokratami pru-

23. Por. tamże, s. 76–79.

24. Por. tamże, s. 38–43.

skimi. Wraz mężem założyła czytelną czasopism. Po jego śmierci podłamała się, ale napisała jeszcze symboliczny poemat, po czym „zniknęła” i zaczęła zarabiać na życie szyciem. Za życia Molińska-Woykowska była krytykowana za swój styl i przekonania emancypantki, do tego stopnia, że po jej śmierci redakcja jednej z gazet nawoływała, aby przestać wspominać Julię, jako zły model osobowy dla kobiet polskich²⁵, albowiem wiernie służyła ludziom i ojczyźnie.

Moda żeńska w walce o wolność

Na tle historycznych wydarzeń odwaga tych, które z natury są wrażliwe i delikatne wywołuje podziw i zdumienie. Kobiety – patriotki w każdym aspekcie swojego życia dawały wyraz zatroskania o swoją ojczyznę. Wykorzystywały wszelkie sposoby, aby podkreślić zaangażowanie i solidarność w walce o niepodległość – nawet modę, która przecież od starożytności była bliska kobiecemu sercu. W okresie zaborów zarówno kobiety walczące bezpośrednio z wrogiem na polu bitwy jak i te będące „na zapleczu” wykorzystywały ubiór, jako narzędzie do walki i wyraz sprzeciwu. Wspomniana wcześniej Maria Ilnicka napisała wiersz, pt. *Do siostr moich*, w którym nawoływała do noszenia żałoby narodowej na znak uczczenia rocznicy powstania listopadowego. Wiersz szybko został rozprowadzony na tereny wszystkich zaborów: [...] Wytrwałość jak nasz pacierz święta, chociaż cicha i póki dłoń przemocy pierś naszą przygniata, póki łańcuch niewoli karki wolnych krwawi NIECH CZARNA SUKNIA POLKI świadczy wobec świata o najstraszniejszym gwałcie zbrodniczych bezpraw²⁶. Kobiety w odpowiedzi na wezwanie swoją solidarność z walczącymi i poległymi demonstrowały ubiorem, co nie doczekało się szerszych opracowań w literaturze, a nie pozostawało bez znaczenia dla społeczeństwa uciskanego przez zaborcę. W 1861 r., kiedy carskie wojsko zabiło uczestników pokojowej manifestacji, damy na znak żałoby narodowej przywdziały czarne suknie²⁷. Motywem przewodnim w biżuterii stał się krzyż, kotwica, jako symbol nadziei, bransolety na wzór kajdan oraz orzeł w koronie cierniowej. Zamożne kobiety pod hasłem „złoto na żelazo” sprzedawały kruszywo, aby zdobyć pieniądze na broń dla powstańców, zaś same zdołały się w drewno, miedź, aluminium i srebro²⁸. Kreacja polskiej patriotki miała długie rękawy, była zabudowa-

---

25. Por. tamże, 44–53.

26. M. Ilnicka, *Do siostr moich*, [w:] B. Krzywobłocka, *Biografie...*, s. 74.

27. Por. D. Brzeszcz, *Rosyjskie haki, polskie krynoliny. Żałoba narodowa 1863 r.*, Kraków 2015, s. 119.

28. E. Liszewska, B. Liszewski, *Dzielne polki*, Warszawa 2013, s. 5.

na pod szyję i wykończona dyskretnym białym kołnierzykiem. W pasie spinano ją paskiem z mosiężną klamrą. Włosy związywano w skromny kok bez pereł i innych dodatków. Odważne i zaangażowane patriotki pod stelażem sukni przemycaly bibułę lub proch. Żałobna moda szybko ogarnęła obszar zniewolonej Polski i nie dziwiło nikogo, że carskie władze zaczęły zwalczać kobiecy manifest. Sztywne spódnice zaczęto rozrywać ostrymi narzędziami, nakładano na kobiety kary pieniężne i wsadzano do aresztu. W carskiej niewoli suknie okazywały się przydatne, albowiem z krynoliny (metalowych obręczy, na których była rozpięta tkanina) kobiety robiły parawany zapewniające im odrobinę dyskrecji. Urzędnicy, których żony i córki nosiły czerni płacili kary oraz tracili miesięczne wynagrodzenie. Tylko żałoba po mężu i rodzicach, a z jej tytułu uzyskane pozwolenie władz zezwalało na czarny stój²⁹. Represjonowane młode dziewczęta, którym w szkołach zabroniono czarnego ubioru nie chciały dać się stłamsić i malowały atramentem na szyi oraz rękach czarne pasy. W dni historycznie ważne dla Polaków kobiety zdejmowały żałobę, co jeszcze bardziej złościło namiestników cara. Doszło do tego, że wydano dokument narzucający, w co kobiety mogą, a w co nie mogą się ubierać. „Modne” Polki – patriotki uciskane za swój strój były przez 5 lat (do wydania dekretu o amnestii w 1866 r.). Nie mniej do celi więziennej za czarny ubiór można było trafić jeszcze przez siedem kolejnych lat. Podczas, gdy jedne kobiety walczyły z bronią w rękach na polach i w lasach – inne walczyły na ulicach w czarnych barwach symbolizujących opór.

Kobiety walczące w XX w. nosiły szerokie płaszcze oraz peleryny, co doskonale wpisywało się w ówczesnie panujące trendy. Rewolucjonistki nabrały takiej wprawy, że potrafiły niekiedy ukryć pod płaszczem ok. 22 kg amunicji lub bibuły. Specyficzna moda pomogła wtopić się w tłum i niepostrzeżenie realizować konspiracyjne działania. Anna Piłsudska będąc odpowiedzialną m. in. za przewóz i magazynowanie broni w swoich wspomnieniach przywołała dwie historie w roli głównej z obszerną suknią, długą do kolan bielizną i dynamitem. Otóż pewnego dnia wraz ze swoją towarzyszką, przemycala dynamit i rewolwery. Ponieważ towarzyszka Piłsudskiej miała obszerną suknię nie wzbudzała podejrzeń, że ukrywa 20 kg dynamitu. Przenosząc broń i ładunek kobieta potknęła się, a Anna nie była w stanie podnieść 80 kg towarzyszki z 40 funtowym pakunkiem ukrytym pod suknią. Piłsudska pod swoją suknią miała ukryte rewolwery, co też ograniczało jej możliwości pomocy. Na ratunek, z pozoru

---

29. Por. D. Brzeszcz, *Rosyjskie haki...*, s. 121–122.

niegramotnym kobietom, ruszył rosyjski oficer i z elegancją zaproponował pomoc. Pełne lęku, że zostaną zdemaskowane nie mogły odmówić, ale oficer nie był w stanie unieść ciężkiej kobiety. Do pomocy przyłączył się stójkowy, ale to wyzwanie go przeszło. Ostatecznie Anna chwyciła koleżankę razem z oficerem i postawili ją na nogi. Panie podziękowały i czym prędzej oddaliły się, aby spod sukien nic nie wypadło³⁰. Innym razem przemycając amunicję z inną towarzyszką ciężaru nie wytrzymały gumki w pantalonach i wszystkie naboje wysypywały się pod nogi żołnierzy i zwykłych przechodniów. I tym razem kobiety wyszły cało z opresji, ale jak wspomina Piłsudska – w tamtych momentach nie było zabawnie³¹.

Matka – patriotka ostoją polskości

W polskich gospodarstwach domowych z okresu zaborów najczęściej decydowały kobiety. Czuwały nad sprawami materialnymi wypracowanymi przez męża, w zamkniętych domach, gdzie była służba troszczyły się o relacje z nią, dbały wygląd zewnętrzny i wewnętrzny domu, a przede wszystkim były odpowiedzialne za wychowywanie dzieci i wpajanie im wartości moralnych. To od nich zależało, czy młode pokolenie będzie czuło się przywiązane do swojej ojczyzny, czy też nie. Od momentu konfiskaty majątków, rusyfikacji i germanizacji szkolnictwa, czy zakazu zrzeszania się w organizacji Polacy musieli dostosować się do nowych warunków życia³². Dla kobiet priorytetem było zaszczepienie tożsamości narodowej w swoich dzieciach. Zorganizowanie tajnego nauczania było możliwe przede wszystkim dzięki matkom, gospodyniom i wychowawczyniom w jednej osobie. Domowe biblioteki, o które troszczyły się kobiety zawierały nielegalne dla tamtego okresu książki, które były doskonałym materiałem edukacyjny³³. W polskich domach rozbrzmiewały pieśni patriotyczne, unosił się duch modlitwy, recytowano i czytano wiersze, babcie opowiadały o walecznych dziadkach, a wszystko to dokonywało się w atmosferze tajności. Ognisko domowe kształtowane kobiecą ręką przybierało postać „świątyni narodowych obyczajów”, które rekompensowały niemożność oficjalnego hołdowania temu, co polskie³⁴. Zwłaszcza

---

30. Por. A. Piłsudska, *Wspomnienia...*, s. 87–88.

31. Por. tamże.

32. R. Bednarz-Grzybek, *Emancypantka i patriotka. Wizerunek kobiety przełomu XIX i XX wieku w czasopiśmie Królestwa Polskiego*, Lublin 2010, s. 143.

33. Por. B. Jedynek, *Kobieta w kulturze i społeczeństwie*, Lublin 1990, s. 100.

34. Por. M. Ilnicka, *Dobry przykład*, [w:] R. Bednarz-Grzybek, *Emancypantka...*, s. 145.

po powstaniu styczniowym kobieta była postrzegana jako gwarant ciągłości tradycji narodowej. Podawały dzieciom do czytania odpowiednie lektury, uczyły historii, a co ważne miały ogromny wpływ na swoich mężów, synów oraz braci. Pomimo tego, że z reguły kobiety w tamtych czasach były gorzej wykształcone doskonale realizowały program wychowania patriotycznego w dziedzinie historii, literatury, a nawet sztuki. W uciemżonym Królestwie Polskim kobiety, zwłaszcza te ze sfer inteligenckich bardzo chętnie sięgały po prasę, która pod płaszczem cenzury skrywała w sobie treści będące źródłem wiedzy na temat bohaterów narodowych, pomagały w doborze literatury, zawierały encyklopedyczne definicje, które pomagały kobietom poszerzać horyzonty. Prasa odgrywała istotną rolę w domowej edukacji następnego pokolenia.

Podsumowanie

Polskie kobiety z czasów zaborów to przede wszystkim patriotki. Nie walczyły wyłącznie o swoje prawa, lecz o prawa wszystkich Polaków. Mimo administracyjnych ograniczeń związanych z samoorganizowaniem, angażowały się w kwestie ruchu ludowego, feminizmu, czy masowego tworzenia partii politycznych. Na przykładzie zaboru pruskiego można zauważyć, że w początkowym okresie niewoli patriotyzm kobiet wyrażał się w indywidualnych działaniach przejawiających się głównie w pracy pedagogicznej, czy charytatywnej. Zorganizowane formy były widoczne zwłaszcza w czasie powstań narodowych. Dopiero dwadzieścia lat przed wybuchem I wojny światowej, niewątpliwie pod wpływem kolejnych reform zaborcy „taktyczny” ruch kobiecy stał się bardziej widoczny³⁵. Kobieca rola z reguły była na drugim planie w stosunku do zbrojnych powstań pod przywództwem mężczyzn, ale ich działania były równie skuteczne w walce z zaborcami. Świadectwem, które najlepiej oddaje zaangażowanie kobiet i ich wpływ na losy naszej ojczyzny jest opinia Cara Mikołaja I, który napisał: lękam się kobiet, ten szatański naród zawsze działał przez nie. Jego następca Aleksander II uważał, że w Królestwie zapanowałby spokój, gdyby kobiety zapomniały o swoim powołaniu³⁶. Cytowany już wcześniej N. W. Berg w jednej ze swoich publikacji napisał, że Polacy z Królestwa Polskiego [...] nigdy nie przestaną być

---

35. Por. A. Baszko, *Organizowanie się kobiet polskich w Poznańskim na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] A. Janiak-Jasińska, K. Sierakowska, A. Szwarc (red.), *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki. Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich do 1918 roku na tle porównawczym*, Warszawa 2008, s. 285–286.

36. Por. R. Bednarz-Grzybek, *Emancypantka...*, s. 183.

Polakami [...], żadne wstrząsy w kraju, żadne niepowodzenia, żaden podstęp polityki zachodniej, żadna kara śmierci ani też zesłanie nie może ich uleczyć³⁷.

W 2016 r. w jednej z warszawskich galerii zaprezentowano projekt pt. *patRIOTki*. Autorka zainspirowana treścią książki Wojciecha Lada pt. *Polscy terroryści* stworzyła wystawę nawiązującą do postaw kobiet z czasów zaborów. Za pośrednictwem uszytych kreacji, zdjęć i filmu zaprezentowała historię życia niektórych znanych nam bohaterek, a także nawiązała do działalności anonimowych kobiet, które zwykle wpadały po roku lub dwóch działalności. Po zesłaniu i katordze wracały, prowadząc potem skromne życie robotnic [...]³⁸. Projekt był inicjatywą, która trafnie wpisała się w debatę o pojęciu patriotyzmu w Europie XXI wieku. Współczesna Polka nie musi chwycić za broń i stawać na równi z mężczyznami na polu bitwy, ale to nie oznacza, że bycie patriotką nie jest wyzwaniem i nie wymaga odwagi. W dzisiejszym zglobalizowanym świecie, trudno się mówi o szacunku dla wielowiekowej tradycji i umiłowaniu ojczyzny. Prawdziwe patriotki muszą nadal toczyć bój o zachowanie dziedzictwa narodowego, a chociaż nie żyjemy w świecie cenzury oraz atmosferze strachu, to jednak walka z hedonistycznymi wartościami i osłabieniem wrażliwości na drugiego człowieka nie jest łatwa do wygrania.

Streszczenie

Kobiece oblicze patriotyzmu na ziemiach polskich w okresie zaborów

W czasie zniewolenia Królestwa Polskiego przez zaborców kobiece oblicze patriotyzmu przejawiało się we wszystkich dziedzinach, z którymi kobiety miały do czynienia. Najkrótszym i najbardziej trafnym streszczeniem roli kobiety w walce o niepodległość jest triada: matka – wychowawczyni – bojowniczką. Kobiety były przede wszystkim matkami, które w obronie tożsamości narodowej swoją działalność skutecznie realizowały w domach przez nauczanie swoich dzieci i podtrzymywanie polskich tradycji. Inne stawały do walki na polu bitwy – często w przebraniu – na równi z mężczyznami. Zakładały szpitale, ukrywały powstańców, troszczyły się o wyżywienie dla walczących, były łączniczkami, czy konspiratorkami. Polki, które nie miały natury bojowniczką wykorzystywały intelektualne predyspozycje do szerzenia oświaty, działały na rzecz rozwoju prasy, która była narzędziem przekazywania patriotycznych treści wbrew cenzurze, a także organizowały tajne spotkania,

---

37. M.W. Berg, *Zapiski o polskich spiskach i powstaniach*, t. 2, Warszawa 1906, s. 511.

38. W. Lada, *Polscy...*, s. 278.

podczas których zakazana historia i literatura były ciągle żywe. Kobięcy patriotyzm był wyrażany nawet w modzie. Żałoba narodowa, która okryła kobiety na znak sprzeciwu wobec zaborcy była karana na różne sposoby, ale nawet uporczywe sankcje nie były w stanie złamać kobiecej solidarności przez wiele lat. Kobięcy patriotyzm w okresie zaborów to przede wszystkim dzielne trwanie i działanie w każdej dziedzinie życia społecznego dla ratowania tego, co Polskie.

Słowa kluczowe: matka – wychowawczyni – bojowniczką, zabory, patriotyzm, tajne nauczanie, tożsamość narodowa.

Summary

Female face of patriotism on Polish lands during the Partitions

When the Kingdom of Poland was partitioned by invaders, the female version of patriotism manifested itself in all fields in which women were involved. The most concise and accurate summary of the role of women in the fight for independence is the triad: mother – educator – fighter. Women were first and foremost mothers who defended the national identity at home by educating their children and maintaining Polish traditions. Others went to fight on the battlefield – often in disguise – fighting as equals alongside the men. They established hospitals, harboured rebels, provided food to the fighters, acted as liaisons or conspirators. Polish women, who were not born fighters, used their intellect to spread education, promoted the development of the press, which was the tool for distributing patriotic contents despite the censorship, as well as organized secret meetings during which forbidden history and literature was kept alive. Female patriotism was even expressed in fashion. National mourning dress, observed by women as a sign of protest against the invader, was punished in various ways, but even the most persistent sanctions over many years could not break the female solidarity. Female patriotism during the Partitions is marked most of all by persisting and acting in every field of social life to save that which is Polish.

Keywords: mother – educator – fighter, partitions, patriotism, secret teaching, national identity.

Bibliografia

- Bednarz-Grzybek R., *Emancypantka i patriotka. Wizerunek kobiety przełomu XIX i XX wieku w czasopiśmie Królestwa Polskiego*, Lublin 2010.
- Berg M. W., *Zapiski o polskich spiskach i powstaniach*, t. 2, Warszawa 1906.

- Biernacka M., *Oświata a społeczno-kulturowe przemiany tradycyjnej społeczności wiejskiej od końca XIX wieku do odzyskania niepodległości*, Etnografia Polska 2 (1982), 1982, s. 129–180.
- Bogucka M., *Gorsza płeć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*, Warszawa 2005.
- Brzeszcz D., *Rosyjskie haki, polskie krynoliny. Żałoba narodowa 1863 r.*, Warszawa 2015.
- Floryńska-Lalewicz H., *Eliza Orzeszkowa*, <http://culture.pl/pl/tworca/eliza-orzeszkowa>, pobrano: 10.01.2018.
- Grabowski W., *Polska Agencja Telegraficzna 1918–1991*. Warszawa 2005.
- Janiak-Jasińska A., Sierakowska K., Szwarc A. (red.), *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki. Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich do 1918 roku na tle porównawczym*, Warszawa 2008.
- Jedynak B., *Kobieta w kulturze i społeczeństwie*, Lublin 1990.
- Krzywobłocka B., *Biografie nietypowe*, Warszawa 1969.
- Lada W., *Polscy terroryści*, Kraków 2014.
- Liszewska E., Liszewski B., *Dzielne polki*, Warszawa 2013.
- Piłsudska A., *Wspomnienia*, Warszawa 2004.
- Radlińska H., *Z dziejów pracy społecznej i oświatowej*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1964.
- Siwkowska J., *Kochanek Justyny w Warszawie! Zbiór szkiców o dawnej Warszawie opartych na dokumentach*, Warszawa 1967.
- Skalska J., *Maciejówki i warkocze. Kobiety w Legionach Polskich*, <https://histmag.org/maciejowki-i-warkocze-kobiety-w-legionach-polskich-12245>, pobrano: 24.01.2018.
- Szadzyńska E., *Kobiety w powstaniu styczniowym*, <http://www.mysl-polska.pl/763>, pobrano: 10.01.2018.
- Zakrzewski P., *Kobiety niepodległości*, <http://culture.pl/pl/arttykul/kobiety-niepodleglosci>, pobrano: 15.01.2018.
- Zawadzki J., *Euzebiusza Słowackiego dzieła z pozostałych rękopismów ogłoszone: Rozbiory pisarzów. Przykłady stylu w prozie*, Wilno 1826.

О некоторых тенденциях в семейном воспитании детей в Беларуси

*В.В.Чечет*¹

Введение

В сфере образования детей одним из наиболее важных вопросов является определение момента, когда дети должны получать образование и какие методы в образовательном процессе следует использовать. Также важно определить степень, в которой школа и родители несут ответственность за образование. В этой статье обсуждаются вопросы, касающиеся воспитания детей от пренатального возраста до школьного возраста. Обсуждаются инструменты, используемые в образовательном процессе детей, используемых как школьниками, так и родителями. Исследование было основано на примере Беларуси. В исследовании участвовали дети, воспитанные в семьях, а также за пределами семей.

Методы и методы семейного воспитания для развития будущего ребенка в пренатальном периоде

Внедрение в процесс семейного воспитания методов и приемов развития будущего ребенка в дородовой (внутриутробный) период. Исследованиями дородовой педагогики в мире установлено:

- регистрация информации развивающимся существом осуществляется в тканях клеток, в органической памяти, а также на уровне зарождающейся психики;
- плод воспринимает общение членов семьи, песни, музыку, которую слушает мать на концерте в театре или у экрана телевизора;
- образ жизни матери, питание, отсутствие или наличие вредных привычек (прием алкоголя, никотина, наркотиков, лекарственных препаратов и др.) влияет на здоровье плода;

---

1. Prof. dr hab. Viktor Chechat, Białoruski Pedagogiczny Uniwersytet Państwowy w Mińsku; В. Чечет, г. Минск, Институт повышения квалификации и переподготовки БПГУ имени М.Танка.

– основные черты характера ребенка формируются во внутриутробном периоде².

Методика развития ребенка в этот период основана на возможностях коры головного мозга активно и самостоятельно обрабатывать информацию. Осваивая методы и приёмы «Пренатального университета» (Ван де Карр), будущие матери используют собственное словесное общение с ребёнком, общение с ним всех членов семьи (говoreние, пожелание), прикосновение к животу, поглаживание, похлопывание, прослушивание мелодичной музыки, музыкальных детских произведений, стихотворений, прогулки, длительное пребывание на природе в экологически чистой среде и др.³.

Методы педагогической поддержки детей от рождения до трех лет. Использование родителями методики педагогической поддержки детей от рождения до трех лет, освоенной ими при обучении в «Материнской школе». При обучении родителей используются многообразные методы педагогической поддержки: диагностические (методы контроля процесса педагогической поддержки, методы определения потребности родителей в педагогической поддержке); методы поддержки конструктивных отношений (вербальные и невербальные приемы поощрения и одобрения, „Ты–высказывания”, „Я–высказывания”, слушание, молчание, поддерживающие знаки, отворяющие ключики, постановка вопросов и др.); методы активизации и обогащения воспитательного опыта родителей (самоописание родительского опыта, самопрезентация себя как родителя, родительские сочинения, ролевое проигрывание семейных ситуаций, тренинговые игровые упражнения и задания, анализ родителями детского поведения, взаимодействие родителей и детей в различных видах деятельности, использование примеров из литературных источников, обсуждение разных точек зрения на проблему, самоанализ, анализ видеоматериалов и др.).

---

2. В. В. Чечет, *Ждем тебя, малыш! Об особенностях развития ребенка в дородовый период*, Пралеска дашкольная адукацыя. 2009, №7, с. 54–55.

3. В. В. Чечет, *Ждем ...*, с. 54–56.

Методы педагогической поддержки детей школьного возраста

„Материнская школа” – это место концентрации социально-культурной деятельности всех участников педагогического процесса, где они приобретают навыки самоутверждения в творчестве, самореализации, опыте поведения с целью реализации задач полноценного развития личности ребенка. В арсенале «Материнской школы» находятся развивающая среда, насыщенная необходимым учебным оборудованием, организация образовательного пространства в соответствии с основными потребностями ребенка, возможности для самореализации родителей, приобретения ими успеха и уверенности в воспитании и развитии ребенка. В школе педагоги и родители выступают партнерами, деятельность которых направлена на объективное познание ребенка, его индивидуальных особенностей, преодоление негативных проявлений в поведении, изучение и использование опыта других родителей⁴.

Создание родителями условий для обучения и развития детей раннего возраста

При реализации этой тенденции концептуальная идея состоит в параллельном обучении детей и родителей, на некоторых занятиях – в их совместном обучении. В Институте повышения квалификации и переподготовки Белорусского государственного педагогического университета имени М. Танка реализуется программа «4+», когда при работе с детьми используются методики (технологии) обучения и развития, рассчитанные на 4-летний возраст детей; при работе с их родителями – методики обучения взрослых, основанной на положениях и принципах андрогогики. Тематика занятий является максимально практикоориентированной и лично значимой. За основу обучения детей взяты шесть направлений: первое – интеллектуальное развитие; второе – развитие речи; третье – обучение элементам изобразительной деятельности; четвертое – освоение музыки и танца; пятое – обучение начальным умениям разговорного английского (французского) языка; шестое – развитие логического мышления и математических способностей. Организация занятий выглядит следующим образом: для детей – 4 занятия в

4. Р. Р. Косенюк, *Дети от рождения до трех лет: педагогическая поддержка: пособие*, [b.] Р. Р. Косенюк, .Минск: Зорны Верасок 2010, 53–56; 69.

соответствии с нормами времени для этого возраста (25 минут); для родителей – 2 занятия по 45 минут. В течение занятий с детьми для родителей проводятся семинары-практикумы, консультации с психологом, логопедом, детским врачом по проблемам воспитания, развития, здоровья и организации досуга детей, а также обучающие занятия: разговорный английский (французский) язык, компьютерная грамота, пилатес (комплекс многообразных физических упражнений, направленный на улучшение гибкости, укрепление отдельных мышечных групп и организма в целом)⁵.

Развитие семейных форм воспитания детей-сирот и детей, оставшихся по разным причинам без попечения родителей

Стратегическая цель состоит в том, чтобы все дети жили в семьях, им нужны надежные и ответственные родители. Эта цель реализована в Англии, Швеции, во всех скандинавских и других странах. В Беларуси планируется до 2015 г. осуществить поэтапный вывод детей из интернатных учреждений и охватить их разнообразными семейными формами воспитания. В последние 20 лет в Беларуси, как и в других странах мира, все более активно развиваются альтернативные семейные формы воспитания детей, проживающих в государственных детских учреждениях: родная (биологическая) семья, опекунская семья, приемная семья, фостеровская семья, детский дом семейного типа, патронатное воспитание, детская деревня, детский городок, SOS – Киндердорф, национальное усыновление, международное усыновление. По состоянию на начало 2012 г. в Беларуси две трети детей-сирот и детей, оставшихся без родительской опеки (из общего числа 25052 ребенка, воспитывается посредством этих семейных форм.

Развитие многообразных путей и форм взаимодействия семьи и учреждений образования, создание моделей этого взаимодействия

Основные пути взаимодействия: дифференцированная работа учреждений образования с разными типами семей и категориями родителей в совместной деятельности с детьми (первое направление – вовлечение родителей в процесс

---

5. В.В. Чечет, *Программа 4+, Обучаем вместе*, [b:] В.В. Чечет, И.В. Шеститко, Пралеска (дашкольная адукацыя), 2010, №12, с. 41–42.

проведения воспитательной работы класса (группы) учреждения образования; второе – поддержка и стимулирование развивающей воспитывающей деятельности детей и родителей в домашних условиях). Формы взаимодействия и одновременно повышения педагогической культуры родителей и лиц, их заменяющих:

- **массовые** (родительский университет, родительский лекторий, родительские чтения, конференции, собрания, вечер вопросов и ответов, День Матери, День Отца и др.);
- **групповые** (родительские собрания, клуб родителей, родительская гостиная, психолого-педагогический семинар, тренинг, беседа, беседа-дискурс, деловая игра, диспут, дискуссия, практикум, круглый стол, родительские ринги, обучающий семинар, клуб молодой семьи, обмен опытом семейного воспитания, решение проблемных семейных ситуаций, обсуждение дискуссионных статей и книг, обсуждение видеofilьмов и видеоматериалов);
- **индивидуальные** (консультация специалистов, телефонное консультирование, посещение семьи учащегося, телефон доверия и др.).

Разработка теоретических подходов и практических профилактических программ, методов и приемов предупреждения и устранения комплекса зависимостей ребенка от технических средств массовой коммуникации и информации в целях сохранения здоровья детей

Социологи, педагоги, психологи, медики, исследуя поведенческие, установочные, когнитивные, психологические, физиологические последствия воздействия СМИ на личность ребенка, показывают родителям положительные и отрицательные стороны их использования в условиях семьи. Среди отрицательных сторон типичны: снижение положительной мотивации к учебной и трудовой деятельности; отучение от собственного чтения и письма; потеря умений сосредоточиваться, концентрировать внимание, проявлять собственную умственную деятельность; закрепление агрессивных моделей поведения по отношению к отцу и матери; появление апатии, подавленности, раздражения, усталости; потеря аппетита, ослабление зрения, слуха, развитие гиподинамии и др. Практика показывает, что в

семейном воспитании используются способы предупреждения зависимости детей от СМИ: ограничение (уменьшение) времени просмотра телепередач, работы с компьютером; выбор полезных для развития детей телепередач; объяснение детям содержания информации; личный пример родителей как объективных и независимых взрослых от СМИ; переключение со средств массовой информации к непосредственному родительскому общению с детьми; организация активной самостоятельной игровой, трудовой, экологической, спортивной, познавательной, художественной деятельности, досуговой деятельности в семье, учреждениях дополнительного образования детей, молодежи и взрослых на природе⁶.

Суммирование

Таким образом, следует отметить, что образование детей должно проводиться в пренатальном возрасте, в раннем детстве и на протяжении всего школьного возраста. В этом процессе ключевую роль играет школа, но родители играют большую роль. Исследования показали, что создание родителями условий для образования и развития маленьких детей дает очень позитивные результаты. Они показали, что семейная среда является очень хорошим местом для обучения детей. Поэтому очень важно сотрудничество между родителями и учебными заведениями. Вот почему в Беларуси за последние 20 лет в Беларуси, как и в других странах, развитие альтернативных форм семейного воспитания детей, проживающих в государственных учреждениях, растет в большей степени. Это очень хорошее направление перемен, которое, несомненно, приведет к расширению образовательных возможностей для детей. Следует также подчеркнуть, что в целях повышения возможностей для обучения детей были разработаны теоретический подход и практические профилактические программы, методы и методы профилактики и устранения комплекса зависимости детей от технических средств массовой коммуникации и информации для поддержания здоровья детей.

---

6. В.В. Чечет, *Последствия телевизионного насилия детей и способы их предупреждения*, Сацыяльна-педагагічная работа, 2011, №5, с. 14–16.

Streszczenie

O niektórych trendach w edukacji dzieci wychowywanych w rodzinach na Białorusi

W artykule Autor dokonał oceny niektórych trendów w edukacji dzieci wychowywanych w rodzinnych na Białorusi. Omówił metody i techniki edukacji rodzinnej dla rozwoju przyszłego dziecka w okresie prenatalnym, wczesnym dziecięcym i szkolnym. Wskazał na metody stosowane w edukacji rodzinnej i ich powiązania z edukacją szkolną. Przedstawił także formy edukacji dzieci wychowujących się poza rodzinami.

Słowa kluczowe: edukacja, edukacja dzieci, rodzina, edukacja rodzinna.

Summary

On some trends in education of children brought up in families in Belarus

In the article, the author made an assessment of some trends in the education of children raised in a family in Belarus. He discussed methods and techniques of family education for the development of the future child in the prenatal period, early childhood and school. He pointed to the methods used in family education and their relationship to school education. He also presented forms of education for children raised outside of their families.

Keywords: education, children's education, family, family education.

Литература

- Бертин А., *Воспитание в утробе, или Рассказ об упущенных возможностях*, Л., 1991.
- Косенюк Р.Р., *Дети от рождения до трех лет: педагогическая поддержка: пособие*, [b:] Р.Р. Косенюк, Минск: Зорны Верасок 2010.
- Чечет В.В., *Последствия телевизионного насилия детей и способы их предупреждения*, Сацыяльна-педагагічная работа, 2011, №5.
- Чечет В.В., *Ждем тебя, малыш! Об особенностях развития ребенка в дородовый период*, Пралеска дашкольная адукацыя. 2009, №7.
- Чечет В.В., *Программа 4+, Обучаем вместе*, [b:] В.В. Чечет, И.В. Шеститко, Пралеска (дашкольная адукацыя), 2010, №12.

Postawy patriotyczne uczniów szkoły podstawowej

Maria Łukawska¹

Wprowadzenie

Jednym z zasadniczych dążeń współczesnej szkoły jest kształtowanie u dzieci postaw wspierających przywiązanie i miłość do Ojczyzny. Formowanie tych postaw odbywa się nie tylko w szkole, ale przede wszystkim w kręgu rodzinnym, który jako pierwszy ukazuje dziecku tradycje narodowe, uczy rozumienia historii Polski i bezinteresownego umiłowania Ojczyzny. Rodzina odgrywa zasadniczą rolę w pokazywaniu dziecku wartości i norm moralnych. To ona jest wzorcem postępowania i wprowadza w rzeczywisty świat dokonań i postępu. Tradycje i przekonania wyniesione z domu rodzinnego stają się niezastąpionym podłożem do realizacji wychowania patriotycznego w przedszkolu, a potem na kolejnych etapach edukacji szkolnej i w końcu w życiu dorosłym.

Zdaniem A. Wojdat „Wychowanie realizuje się w rodzinie, w grupie rówieśniczej, pod wpływem otoczenia społecznego, środowiska lokalnego, środowiska pracy, instytucji społecznych i politycznych”². Autorka zauważa, że istotną rolę w procesie wychowania odgrywa kadra pedagogiczna i instytucje oświatowo-wychowawcze³. Nie bez znaczenia pozostaje też wpływ otaczającego środowiska, czerpanie wzorców i norm społecznych czy naśladowanie tradycji i obyczajowości.

Zdaniem M. Łukawskiej i K. Prażmowskiej-Bartoszek „problematyka patriotyzmu nie należy do nowej dziedziny edukacji, choć obecnie można odnieść wrażenie, że jest zapomniana i często pomijana w nauczaniu dzieci”⁴. Kiedyś zagadnienia związane z patriotyzmem były szeroko rozważane w podręcznikach szkolnych. Obecnie rola realizacji pojęć patriotycznych nieco się uwsteczniła. Współczesne działania szkoły

---

1. Dr Maria Łukawska, Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna w Jarosławiu.

2. A. Wojdat, *Edukacja regionalna jako element kształtowania patriotyzmu w działalności szkoły podstawowej*, [w:] B. Olbrych, A. Gołębiowski (red.), *Tendencje nacjonalistyczne i migracyjne we współczesnej Europie*, Radom 2017, s. 312.

3. Tamże, s. 312.

4. M. Łukawska, K. Prażmowska-Bartoszek, *Patriotyzm w oczach uczniów szkoły podstawowej*, [w:] B. Olbrych, A. Gołębiowski (red.), *Tendencje nacjonalistyczne i migracyjne we współczesnej Europie*, Radom 2017, s. 298.

zmierzają jednak do poprawienia tego stanu rzeczy poprzez zwiększenie aktywności wspierającej kształtowanie i pielęgnowanie postaw o charakterze patriotycznym.

Wychowanie dzieci i młodzieży w duchu patriotyzmu to perspektywa pożądana przyszłości każdego narodu. Spoglądając w przeszłość, do patriotyzmu wagę przywiązują pisarze, poeci, muzycy, kompozytorzy, politycy czy żołnierze, na co dzień zmagający się z trudnościami życia. Polacy zawsze szli z duchem patriotyzmu, nigdy nie brakowało im odwagi i siły do walki za i o Ojczyznę. Najczęściej jednoczyli się w sytuacjach wymagających wielkiej solidarności pokazując całemu światu siłę koncentracji na dobru narodowym. Powołując się na H. Domańskiego, A. Wojdat uważa, że „wbrew oficjalnej propagandzie totalitarnej epoki w etosie Polaków wysoko ceniona była miłość do Ojczyzny. Polacy identyfikowali się z narodem, a nie z państwem”⁵. Zawsze wyżej cenili dobro narodowe i sprzymierzali się z własną grupą narodową.

Na przestrzeni dziejów patriotyzm ujawniany był nie tylko w czynnej działalności, ale również w przekazach słownych i pisanych. W historii dopatrujemy się wielu wydarzeń i postaci, które swą determinacją przysłużyły się sprawie Polski, jej pomysłowości i godności. Patriotyzm uzewnętrzniany jest w różnych formach działalności ludzkiej. Zdaniem A. M. Basak „patriotyzm wyraża się w przywiązaniu do ojczyzny, do ziemi rodzinnej, do obyczajów i kultury narodowej, w szacunku do ludzi, którzy ją tworzyli”⁶. To tylko niewielka część możliwości, które możemy tutaj wymienić, aby przybliżyć istotę tego zjawiska.

Aktualnie kształtująca się demokracja w naszym kraju pozostawia wiele do życzenia. Polityczne walki opozycyjne pokazują jak wiele siły, odwagi i wewnętrznego zaparcia potrzeba tym, którzy bronią interesów państwa, jego bogactwa i pozycji na świecie.

Współcześnie patriotyzm rządzi się innymi prawami. Nie wymaga on od nas takich poświęceń, jak w czasie konfliktów zbrojnych. Należy jednak powiedzieć, że aktualnie wcale nie jest łatwiej. Trudno, bowiem interesy państwa postawić ponad własnymi dążeniami i pragnieniami. Trzeba jednak pamiętać, że warto walczyć o to, co Polskie

---

5. A. Wojdat, *Edukacja regionalna jako element kształtowania patriotyzmu w działalności szkoły podstawowej*, [w:] B. Olbrych, A. Gołębiowski (red.), *Tendencje nacjonalistyczne i migracyjne we współczesnej Europie*, Radom 2017, s. 314.

6. A. M. Basak, *Wychowanie patriotyczne w środowisku szkolnym*, [w:] B. Olbrych, A. Gołębiowski (red.), *Tendencje nacjonalistyczne i migracyjne we współczesnej Europie*, Radom 2017, s. 327.

i bliskie naszemu sercu, gdyż bez własnej Ojczyzny nie byłibyśmy tak ważni i godni uznania przez innych.

W niniejszym opracowaniu przytoczono wyniki badań odzwierciedlające opinię uczniów szkoły podstawowej na temat patriotyzmu.

Teren badań

Badania przeprowadzono w 2018 roku na terenie dwóch wiejskich szkół podstawowych województwa podkarpackiego. Pomiaru dokonano podczas zajęć lekcyjnych. Na ich przeprowadzenie uzyskano zgodę dyrektorów szkół. Uczniów poinformowano o celu i przebiegu pomiaru oraz powiadomiono o jego anonimowości. Pomiarom objęto uczniów z sześciu roczników. Wszyscy badani uczniowie z klas II–VII chętnie przystąpili do pomiaru. Poinstruowano ich o sposobie wypełnienia narzędzia badawczego, jakim był dyferencjał semantyczny. Stopień pomiaru dyferencjałem był jednaki dla wszystkich badanych. Uczniowie samodzielnie czytali i wypełniali arkusz. W trakcie badań starano się stworzyć przyjazną atmosferę wyzwalającą w uczniach poczucie bezpieczeństwa i mobilizację do współpracy. Wszyscy badani uczniowie byli skoncentrowani na wykonaniu zadania. Badania przebiegały bez zakłóceń.

W badaniach ogółem wzięło udział 134 uczniów dwóch szkół podstawowych zlokalizowanych na terenie wiejskim, z czego 73 osoby to dziewczynki, a 61 to chłopcy. Strukturę badanych grup z uwzględnieniem roczników i płci uczniów przedstawia poniższa tabela 1.

Tabela 1. Struktura badanych grup

Klasy	SP 1 N (dz/ch*)	SP 2 N (dz/ch)	Razem N (dz/ch)
II	7 (3/4)	11 (7/4)	18 (10/8)
III	10 (1/9)	13 (7/6)	23 (8/15)
IV	14 (11/3)	10 (4/6)	24 (15/9)

Klasy	SP 1 N (dz/ch*)	SP 2 N (dz/ch)	Razem N (dz/ch)
V	7 (3/4)	14 (7/7)	21 (10/11)
VI	15 (10/5)	11 (6/5)	26 (16/10)
VII	10 (6/4)	12 (8/4)	22 (14/8)
Σ	63 (34/29)	71 (39/32)	134 (73/61)

*dz – dziewczęta, ch – chłopcy

Prezentacja zastosowanego narzędzia badawczego

W niniejszym opracowaniu przytoczono wyniki pomiarów prowadzonych przy zastosowaniu dyferencjału semantycznego (semantic differential), który stanowi wystandaryzowaną metodę badań. Jego autorem jest Ch. E. Osgood. Prezentowana metoda służy do badania postaw wobec określonych obiektów, np. ludzi, przedmiotów czy zdarzeń. Przy użyciu dyferencjału semantycznego badamy znaczenie konotacyjne określonych pojęć. M. Sitarczyk uważa, że znaczenie konotacyjne to „zbiór cech określonych łącznie przez daną nazwę, ale nie wyznaczających jednoznacznie zakresu tej nazwy”⁷, np. znaczeniem konotacyjnym pojęcia „patriotyzm” jest zbiór takich cech, jak np.: dobry-zły, niepotrzebny-potrzebny, pożyteczny-niepożyteczny. Zaletą tej metody jest łatwość kopiowania i rejestrowania wyników.

Jak twierdzi J. Czapiński podstawową zaletą dyferencjału jest „łatwość posługiwania się nim i możliwość zastosowania go do badania niezmiernie szerokiej gamy zjawisk we wszystkich obszarach, gdzie mamy do czynienia z człowiekiem i jego stosunkiem do rozmaitych elementów rzeczywistości”⁸.

Powołując się na J. Czapińskiego dyferencjał jest metodą, która charakteryzuje się następującymi cechami:

7. M. Sitarczyk, *Wykorzystanie dyferencjału semantycznego do badania „szkoły” i „nauczyciela”*, [w:] Z. B. Gaś (red.), *Szkoła i nauczyciel w percepcji uczniów*, Warszawa 1999, s. 33.
8. J. Czapiński, *Dyferencjał semantyczny*, [w:] L. Wołoszynowa (red.), *Materiały do nauczania psychologii*. S. III, T. 3, Warszawa 1978, s. 274.

- Obiektywność – dostarcza sprawdzalnych danych ilościowych.
- Rzetelność – powtarzanie tej techniki po określonym czasie dostarcza tych samych danych.
- Trafność – dokonuje pomiaru tego, co zamierzamy zmierzyć.
- Wrażliwość – jest w stanie uchwycić zróżnicowanie i zmiany w materiale badawczym, może ujawnić minimalne różnice w znaczeniu badanego pojęcia.
- Porównywalność – skale dyferencjału powinny charakteryzować się: wysokimi ładunkami czynnika, który reprezentują; wysokimi korelacjami ze skalami reprezentującymi ten sam czynnik; niskimi korelacjami ze skalami reprezentującymi inny wymiar; wysokim stopniem stałości w zakresie różnych ocenianych pojęć⁹.

W niniejszych badaniach wykorzystano dyferencjał semantyczny do oceny stosunku uczniów względem pojęcia „patriotyzm”. Składa się on z pięciostopniowej skali, której kierunek wyznaczony został losowo (od 5 do 1, od 1 do 5). Obejmuje 10 par autonomicznych przymiotników. Są to: dobry-zły, niepotrzebny-potrzebny, pozyteczny-niepożyteczny, ograniczony-wszechstronny, przykładowy-nieprzykładowy, niekorzystny-korzystny, ciekawy-nieciekawy, niedojrzały-dojrzały, praktyczny-niepraktyczny, nieskuteczny-skuteczny. Zadaniem badanych było postawienie krzyżyka na jednym ze stopni skali, czyli określenie nasilenia cechy pojęcia „patriotyzm”.

Przy ocenianiu wyników wykorzystano dane punktowe, przypisując największą (silne) liczbę punktów (5) określeniom, które są społecznie aprobowane, np.: dobry, potrzebny, pozyteczny, zaś najmniejszą (nieznaczące) punktację (1) tym, które nie są społecznie popierane, np.: niekorzystny, nieciekawy, nieskuteczny. Postawa obojętna lub niezdecydowana (neutralna-3) może świadczyć o nasileniu cech, które są niedoskonałe, podatne na zmiany.

Dane wyrażone w jednostkach punktowych pozwalają ocenić ogólny stosunek ucznia do pojęcia „patriotyzm”. W niniejszych badaniach obliczono sumę punktów uzyskanych przez daną osobę we wszystkich użytych do zdefiniowania pojęcia wymiarach opisowych. Dyferencjał, zatem umożliwia identyfikację postaw uczniów wobec pojęcia „patriotyzm”.

---

9. Tamże, s. 263.

Badania własne

Jak wspomniano wcześniej, dyferencjał semantyczny wykorzystano w celu określenia postaw uczniów w zakresie oceny ich stosunku do pojęcia „patriotyzm”.

W badaniach wykorzystano zestaw skal, w których uczniowie zaznaczali swój stosunek do omawianego pojęcia. W pomiarach zastosowano skalę 5-stopniową, na krańcach których zamieszczono 10 przeciwstawnych przymiotników, które wymieniono powyżej. Ich rozmieszczenie po przeciwnych stronach skal było przypadkowe.

W tabeli 2 przedstawiono wyniki średnie i wartości odchylenia standardowego oraz wyniki w skali 5-odcinkowej, na której „5” oznacza maksymalnie pozytywną postawę, „1” – radykalnie negatywną, zaś „3” – neutralną. Zadaniem badanych było zaznaczenie krzyżyka na wybranym stopniu skali, czyli określenie czy pojęcie „patriotyzm” jest silne, nieznaczne czy też neutralne dla oceniającego. Wynik końcowy uzyskano przez podzielenie średniej wartości otrzymanej w danej grupie przez ilość par autonomicznych przymiotników (10). Za bardzo wysokie uznano wyniki w przedziale 50–48, za bardzo niskie zaś te, które mieściły się w przedziale 0–24.

Dane wyrażone w punktach pozwalają ocenić ogólny stosunek ucznia do pojęcia „patriotyzm”. W tym badaniu obliczono sumę punktów uzyskanych przez daną osobę we wszystkich wymiarach opisowych, które zostały użyte do zdefiniowania pojęcia.

Tabela 2. Wyniki uzyskane przy zastosowaniu dyferencjału semantycznego

Hasło	Klasa	N			Dziewczynki		Chłopcy		Σ x (s)
		SP1	SP2	SP1+SP2	x	s	x	s	
PATRIOTYZM	II	7	11	18	47,1 (4,71)	4,4	45,5 (4,55)	6,90	43,61 (12,2)
	III	10	13	23	46,6 (4,66)	3,4	45,9 (4,59)	4,6	46,2 (4,2)
	IV	14	10	24	43,5 (4,35)	5,0	42,5 (4,25)	5,0	43,1 (5,0)
	V	7	13	20	45,3 (4,53)	4,3	42,0 (4,20)	4,7	43,5 (4,7)
	VI	15	11	26	45,7 (4,57)	6,0	45,9 (4,59)	3,8	45,8 (5,0)
	VII	10	13	23	42,5 (4,25)	5,1	42,9 (4,59)	4,6	42,7 (4,5)

Poniżej opisano wyniki charakteryzujące poszczególne grupy wiekowe. Najwięcej wyników wysokich i bardzo wysokich zanotowano w klasie szóstej. Było ich 13, co stanowi 50% odpowiedzi, z czego ponad 38% badanych opowiedziało się za maksymalną liczbą punktów (50). Aż 11 drugoklasistów zaznaczyło odpowiedzi wysokie i bardzo wysokie, co stanowi największy odsetek badanych (61,1%) w stosunku do wszystkich pozostałych klas. Połowa osób w tej klasie przyznała największą liczbę punktów określeniom, które uznano za pozytywne. Podobnie było w klasie trzeciej. Uczniowie wysoko i bardzo wysoko (52,1%) ocenili swój stosunek do pojęcia „patriotyzm”. Spośród wszystkich badanych w tej klasie przeszło 26% przyznało maksymalną liczbę punktów.

Analogicznie w klasie piątej wyniki wysokie i bardzo wysokie zaznaczyło tylko 20% badanych. W klasie czwartej zaś było to tylko 16,6% uczniów. Ponad 16% badanych zanotowano też w klasie siódmej.

Zadowolające jest też to, że wśród odnotowanych danych nie było wyników poniżej poziomu przeciętnego, który mieści się w przedziale między 0–24 punktów. Najniższy zarejestrowany wynik to 20 punktów u ucznia z klasy VII z SP 1 oraz rzucający się w oczy wynik (30 punktów) u drugoklasisty z tej samej szkoły.

Uzyskane rezultaty dowodzą, że patriotyzm najbardziej pozytywnie postrzegany jest przez uczniów najmłodszej grupy wiekowej. Przychylnie oceniają go również uczniowie klasy szóstej. Najmniej korzystnie patrzą na niego dzieci z klasy czwartej, piątej i siódmej, ale oceny tej również nie można uznać za niską. Większość uzyskanych wyników ulokowano na poziomie przeciętnym, co może świadczyć o naturalnym podejściu uczniów do rozumienia pojęcia „patriotyzm”.

W młodszej grupie wiekowej aż 56% badanych uznaje patriotyzm za: dobry, potrzebny, użyteczny, wszechstronny, przykłady, korzystny, ciekawy, dojrzały, praktyczny i skuteczny. W starszej grupie wiekowej takich dzieci jest tylko 29,7%.

Wyniki średnie po podzieleniu na 10 (ilość par autonomicznych przymiotników) mieszczą się w przedziale 4,71 – 4,20, co wskazuje, że we wszystkich badanych grupach pojęcie patriotyzmu oceniono pozytywnie. Największe rozproszenie wyników zauważono w klasie drugiej, na co wskazuje wysokie odchylenie standardowe ($s=12,17$) zanotowane w tej grupie dzieci. Jak wspomniano wcześniej, najdalej oddalone od średniej są wyniki zanotowane w grupie chłopców ($s=6,90$) uczęszczających do klasy drugiej. Odchylenie standardowe w pozostałych grupach jest mało zróżnicowane, zatem są do siebie podobne pod względem rozproszenia wyników wokół średniej.

Najbardziej zbliżone wyniki uzyskano w klasie trzeciej, gdzie odchylenie standardowe wyniosło $s=4,17$, z czego $s=3,4$ zanotowano w grupie dziewcząt.

Podsumowanie

Prezentowane wyniki badań nie odbiegają od pomiarów dotychczas prowadzonych i zarejestrowanych w literaturze przedmiotu (A. Słomka, M. Łukawska. K. Prażmowska-Bartoszek, 2017). Korelują też z wynikami przeprowadzonych wcześniej badań przez grupę studentów kierunku pedagogicznego¹⁰. Pojęcie patriotyzmu coraz częściej uwidacznia się w wielu opracowaniach i jest przedmiotem eksploracji badawczych.

Człowiek przez całe życie uczy się postaw patriotycznych, ale to w domu rodzinnym i w szkole zaszczerpane są pierwiastki dobra, które w przyszłości ujawniają się w postaci umiłowania drugiego człowieka i w konsekwencji ukochania całego narodu. System wartości i autorytet budowany jest przez wiele podmiotów, z którymi człowiek współdziała przez całe swoje życie. Są to w pierwszej kolejności rodzice i rodzina, następnie nauczyciele i koledzy. Nie bez znaczenia jest też rola otaczającego środowiska. Głównym środkiem przekazu tych wartości jest świadome i celowe oddziaływanie na człowieka tak, aby w sposób konstruktywny i pożądany społecznie ukształtować jego osobowość i odpowiednio przygotować go do prowadzenia szczęśliwego i satysfakcjonującego życia.

T. Wójcik twierdzi, że „patriotyzm jest uniwersalną wartością, której nie da się zdefiniować równomianem matematycznym czy wzorem chemicznym, których można się nauczyć. Trzeba tę wartość stopniowo w sobie budować”¹¹. To właśnie od nas dorosłych: rodziców, pedagogów, nauczycieli zależy, w jaki sposób będziemy tworzyć tę budowlę, na której w przyszłości młody człowiek wzniesie silne, niedające się naruszyć postawy patriotyczne.

Odwolując się do przytoczonych wyników badań należy stwierdzić, że:

1. Nie wykazano znaczących różnic w odniesieniu do określenia patriotyzmu przez dzieci z obydwu szkół wiejskich.
2. Uczniowie z obydwu szkół w podobny sposób punktowali swoje odpowiedzi.

---

10. A. Słomka, *System wartości studentów kierunku pedagogika a ich postawa aksjologiczna*, [w:] S. Bębas, E. Kielska (red.), *Tradycja i współczesne nurty w opiece, wychowaniu i resocjalizacji w Europie*, Radom 2014, s. 227-242.

11. T. Wójcik, *Aktywny patriotyzm*, „Wychowawca” 2003, nr 4, s. 17.

3. Najbardziej przychylnie o patriotyzmie wypowiadały się dzieci młodszej grupy wiekowej oraz uczniowie klas szóstych, najmniej życzliwie zaś uczniowie klas czwartych, piątych i siódmych.
4. Prezentowane wypowiedzi nie świadczą jednak o braku wiedzy na temat patriotyzmu, gdyż znajdują się na tym poziomie wypowiedzi, że należy uznać je za naturalne.
5. Przeprowadzone badania pozwoliły na wysunięcie wniosków istotnych dla praktyki pedagogicznej. Są one następujące:
6. Kształcenie postaw patriotycznych jest jednym z najważniejszych elementów wychowawczych skierowanych na młodych ludzi.
7. Konieczne jest skoncentrowanie uwagi ucznia na większej aktywności o charakterze patriotycznym skierowanej przede wszystkim na dobro narodu.
8. W kształtowaniu postaw patriotycznych uczniowie doceniają rolę rodziny i szkoły, zatem należy pielęgnować zaszczerpione w uczniach podejście moralno-etyczne .
9. Zainteresowanie działalnością o charakterze patriotycznym przebiega zgodnie z oczekiwaniami edukacyjnymi.
10. Wiedza uczniów na temat patriotyzmu przyswajana jest w sposób świadomy, swobodny i naturalny.

Streszczenie

Postawy patriotyczne uczniów szkoły podstawowej

W niniejszej publikacji podjęto próbę zaprezentowania znaczenia patriotyzmu i rozumienia tego pojęcia przez uczniów klas II–VII szkoły podstawowej. Opisano wykorzystane w badaniach narzędzie badawcze, jakim jest dyferencjał semantyczny. W części zasadniczej przedstawiono wyniki badań własnych ukazujące postawy patriotyczne uczniów sześciu roczników szkolnych dwóch wiejskich szkół podstawowych. W części podsumowującej wysunięto wnioski końcowe istotne dla praktyki pedagogicznej.

Słowa kluczowe: patriotyzm, szkoła podstawowa, postawy patriotyczne.

Summary

The attitude of primary school students towards patriotism

The aim of this publication is to present the meaning of patriotism and the way of comprehending this concept by 2–7th grade students. Such a research tool as

semantic differential was used in the research. The main part presents the results of research which reveal patriotic attitudes of students of six grades from two rural primary schools. The summary provides final conclusions which are essential for pedagogical practice.

Keywords: patriotism, primary school, patriotic attitudes.

Bibliografia

- Basak A.M., *Wychowanie patriotyczne w środowisku szkolnym*, [w:] B. Olbrych, A. Gołębiowski (red.), *Tendencje nacjonalistyczne i migracyjne we współczesnej Europie*, Radom 2017.
- Czapiński J., *Dyferencjał semantyczny*, [w:] L. Wołoszynowa (red.), *Materiały do nauczania psychologii*, S. III, T. 3, Warszawa 1978.
- Łukawska M., Prażmowska-Bartoszek K., *Patriotyzm w oczach uczniów szkoły podstawowej*, [w:] B. Olbrych, A. Gołębiowski (red.), *Tendencje nacjonalistyczne i migracyjne we współczesnej Europie*, Radom 2017.
- Sitarczyk M., *Wykorzystanie dyferencjału semantycznego do badania „szkoły” i „nauczyciela”*, [w:] Z. B. Gaś (red.), *Szkoła i nauczyciel w percepcji uczniów*, Warszawa 1999.
- Słomka A., *System wartości studentów kierunku pedagogika a ich postawa aksjologiczna*, [w:] Bębas S., Kielska E. (red.), *Tradycja i współczesne nurty w opiece, wychowaniu i resocjalizacji w Europie*, Radom 2014.
- Wojdat A., *Edukacja regionalna jako element kształtowania patriotyzmu w działalności szkoły podstawowej*, [w:] B. Olbrych, A. Gołębiowski (red.), *Tendencje nacjonalistyczne i migracyjne we współczesnej Europie*, Radom 2017.

Współczesny patriotyzm i patriotyzm lokalny w świetle badań empirycznych na przykładzie Wrocławia

Radosław Kamiński¹

Introdukcja

Pojęcie *patriotyzm* stale pojawia się w dyskursie publicystycznym, politycznym i naukowym, jako jedna z podstawowych kategorii kultury polskiej i europejskiej, konstytuując życie człowieka we wspólnocie narodowej oraz wyrażając jego emocjonalną więź z ojczyzną². To pojęcie, choć wydaje się być względnie łatwe znaczeniowo i nie powinno budzić większych problemów interpretacyjnych, trudno jest jednak jednoznacznie określić, zdefiniować i sklasyfikować³.

W literaturze przedmiotu problematyka szeroko pojętego patriotyzmu podejmowana jest bardzo często, ze szczególnym jednak nasileniem w ostatnich latach. W globalizującym się współczesnym świecie, w sytuacji głębokiego sporu politycznego, z jakim mamy do czynienia na poziomie krajowym i międzynarodowym, pojęcie to nabiera szczególnego wymiaru. Historia Polski mierzona jest dekadami. W tym czasie – poza okresem systemu komunistycznego – Rzeczpospolita była państwem wielonarodowym, różnorodnym narodowo i kulturowo, wieloreligijnym, heterogenicznym etnicznie oraz pluralistycznym. Te uwarunkowania doprowadziły do ukształtowania się w polskiej kulturze modelu patriotyzmu gościnnego, włączającego, inspirującego się najlepszym dorobkiem sąsiadów i całej chrześcijańskiej, europejskiej kultury. Patriotyzmu, dzięki któremu Polakami stawali się ci, którzy Polakami zostać chcieli, bez względu na swoje pochodzenie czy pochodzenie ich przodków⁴.

---

1. Dr Radosław Kamiński, adiunkt, Wyższa Szkoła Bankowa we Wrocławiu.

2. Zob. również: T. Ochocki, *Pojęcie patriotyzmu*, [w:] K. Gąsiorek, W.S. Moczulski (red.), *Patriotyzm fundamentem bezpieczeństwa narodowego RP w XXI wieku*, Warszawa 2011, s. 11.

3. Zob. J. Szacki, *Patriotyzm jako „błąd” i jako „cnota”*, [w:] M. Karolczak (red.), *Maski i twarze patriotyzmu*, Kraków 2012, s. 105.

4. Zob. szerzej: *Chrześcijański kształt patriotyzmu. Dokument Konferencji Episkopatu Polski przygotowany przez Radę ds. Społecznych*, <http://episkopat.pl/chrześcijański-kształt-patriotyzmu-dokument-konferencji-episkopatu-polski-przygotowany-przez-rade-ds-społecznych/>, pobrano: 10.02.2018r.

Jednym z elementów kształtujących współczesny patriotyzm narodowy jest szeroko rozumiany patriotyzm lokalny. Przedmiotem niniejszych rozważań jest próba odpowiedzi na pytanie: czym patriotyzm lokalny jest w istocie, jakie są jego przejawy, jak jest on współcześnie rozumiany?

Patriotyzm a patriotyzm lokalny – wprowadzenie w problematykę

Patriotyzm (gr. $\eta < \pi\alpha\tau\rho\iota \hat{\epsilon}\varsigma$ [he patris], łac. patria – ojczyzna; od: gr. $\pi\alpha\tau\eta\ \hat{\rho}$ [patér], łac. pater – ojciec) to miłość do ojczyzny, obejmująca miłość do własnego narodu, jego kultury i dziejów, do ziemi i własnego państwa. Termin *patriotyzm* występuje już w starożytnej literaturze i jest ściśle związany z pojęciem *ojczyzny*⁵. Szczególnie znaczenie i etos nadają mu filozofowie⁶, chrześcijaństwo⁷ i oczywiście autorzy współczesni⁸. Wśród tych ostatnich, na uwagę zasługuje perspektywiczne spojrzenie na patriotyzm przez J. Wiatra. Zauważa on, że jest on „stanem świadomości społecznej i ideologią. Łączy się w nim poczucie przynależności do określonej wspólnoty narodowej z pozytywnym wartościowaniem tej przynależności”⁹. To właśnie czynnik wartościowania – zdaniem autora – „nadaje poczuciu narodowemu szczególnie charakter na tle innych przejawów świadomości, w których również dochodzi do głosu poczucie przynależności do jakiejś zbiorowości. Patriotyzm, bowiem – konkluduje – to nie tylko wiedza o tym, że należymy do pewnej grupy, lecz również duma z tego, że do niej należymy, wola należenia do tej grupy, a nie do innej, lub przynajmniej

5. Homer, *Odyseja*, tłum. L. Siemieński, Gdańsk 2000, s. 29, 46–47, 91, 144.

6. Arystoteles, *Polityka*, Warszawa 2004, s. 214; M.T. Cynceron, *O państwie, o prawach*, Kęty 2013, s. 20 i nast.

7. Zob.: J. M. Bocheński, *Patriotyzm. Męstwo. Prawość żołnierska*, Warszawa 1999, s. 9; Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość. Rozmowy na przełomie tysiącleci*, Hajnówka 2012, s. 50 i nast., „Patriotyzm – pisze Papież (s. 51) – to dziedzictwo duchowe, którym ojczyzna nas obdarza, dociera do nas poprzez ojca i matkę i gruntuje w nas obowiązek owej pietas. Patriotyzm oznacza umiłowanie tego, co ojczyste: umiłowanie historii, tradycji, języka czy samego krajobrazu ojczystego. Jest to miłość, która obejmuje również dzieła rodaków i owoce ich geniuszu. Próbą dla tego umiłowania staje się każde zagrożenie tego dobra, jakim jest ojczyzna”.

8. R. Dmowski, *Nasz patriotyzm*, Krzeszowice 2005; J.M. Bocheński, *Patriotyzm...*, s. 11 i nast.; R. Paradowski, *Patriotyzm a typy kultury*, [w:] E. Nowicka-Włodarczyk (red.), *Patriotyzm*, Kraków 1998; A. Rzegocki, *Patriotyzm a racja stanu*, [w:] J. Kloczkowski (red.), *Patriotyzm Polaków – studia z historii idei*, Kraków 2006.

9. J. Wiatr, *Etyczny sens patriotyzmu*, [w:] *Etyka*, T. 5, Warszawa 1969, s. 27.

wola należenia do tej grupy w jakimś szczególnym, uprzywilejowanym w stosunku do innych więzi społecznych stopniu. W tym właśnie znaczeniu mówimy o patriotyzmie w stosunku do narodu i ojczyzny, o patriotyzmie w stosunku do własnego miasta lub powiatu, o patriotyzmie w stosunku do szkoły lub fabryki”¹⁰.

Rozważania J. Wiatra jednoznacznie wskazują, że patriotyzm nie jest pojęciem wąskim, a szerokim i wielowymiarowym. „Definiowanie z pozycji zarówno socjologicznych czy politologicznych tego, czym jest patriotyzm – zauważa C. Trosiak – różni się od potocznego rozumienia tego pojęcia i sprawia wiele trudności tym, którzy ze zdefiniowaniem tego czym jest patriotyzm próbują się zmierzyć. Jest to spowodowane głównie tym, że rozumienie patriotyzmu jest silnie uwikłane w konteksty, w jakich dyskusja na temat patriotyzmu się toczy. Z całą pewnością możemy powiedzieć, że w wymiarze przestrzenno-przedmiotowym mamy do czynienia z patriotyzmem narodowym, regionalnym, lokalnym, gospodarczym i innymi jego klasyfikacjami i konotacjami¹¹. J. Wiatr – pomimo, że podjął swoją analizę wiele lat wcześniej, w innych uwarunkowaniach społeczno-politycznych o wyraźnym podłożu ideologicznym, wskazał jednak na istnienie patriotyzmu w najmniejszym z możliwych wymiarów, czyli w wymiarze lokalnym.

„Pamiętam Łódź, jak miała dwadzieścia tysięcy, a dzisiaj ma trzysta! A ja się dočekam, jak ona mieć będzie pół miliona, ja nie umrę przedzej! Ja to muszę widzieć na własne oczy, muszę się ucieszyć. (...) Ja chcę, żeby moja Łódź rosła, żeby miała pałace wspaniałe, ogrody piękne, żeby był wielki ruch, wielki handel i wielki pieniądz”¹². Słowa te wypowiedział do Kazimierza Trawińskiego na łódzkiej ulicy Dawid Halpern, jeden z bohaterów *Ziemi Obiecanej* Władysława Reymonta. Jeśli uwzględnimy fakt, że akcja powieści toczy się pod koniec XIX wieku, gdy Polska znajdowała się pod zaborami, a odzyskanie niepodległości wydawało się nierealne, jak zatem należy odczytać jego wypowiedź? Czy powyższe słowa należy interpretować, jako głos lokalnego patrioty, któremu nieobce są sprawy jego wspólnoty, który otwarty jest na świat i inne możliwości rozwoju, który kocha swoją małą ojczyznę, jaką jest dynamicznie rozwijająca się pod koniec XIX wieku Łódź?

10. Tamże.

11. C. Trosiak, *Współczesny polski patriotyzm: między wspólnotą narodową a wspólnotą regionalną*, „Przegląd Politologiczny”, Poznań 2014, s. 160, <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/pp/article/view/2110>, pobrano: 20.02.2018r.; Zob. również: W. Bartoszewski, *Patriotyzm czasu wojny i pokoju*, [w:] S. Kozłowska (red.), *Patriotyzm polski. Jaki jest? Jaki winien być?*, Warszawa 2001, s. 13-14.

12. W. S. Reymont, *Ziemia obiecana*, Hajnówka 2008, s. 189.

Wiele wskazuje, że odpowiedź na to pytanie może być twierdząca. Wcześniej jednak należy określić, czym w istocie jest lokalny patriotyzm? Jakie są jego przejawy? W jaki sposób należy go interpretować, jakie są jego cechy charakterystyczne i w jakiej przestrzeni filozoficzno-społeczno-politycznej należy go – jeśli to właściwe ujęcie – zaszerzować? Z całą pewnością jednym z elementów stanowiącym o patriotyzmie lokalnym są terytorium i ludność je zamieszkująca. Jak zauważa S. Ossowski, terytorium może być czynnikiem spajającym zbiorowość ze względu na warunki ekonomiczne, ekologiczne (terenowe i klimatyczne), ideologiczne czy też „określony stosunek pomiędzy jednostką i terytorium grupy społecznej, stanowiący oficjalne kryterium przynależności do tej grupy. Dzieje się to wtedy – konkluduje – gdy o przynależności do tej grupy decyduje miejsce urodzenia albo miejsce zamieszkania”¹³. D. Simonides, jako niezbędne elementy lokalnego patriotyzmu wskazuje świadomy udział we współrządzeniu swą *małą ojczyznę* oraz tworzenie, pielęgnowanie i odczuwanie więzi w mniejszej przestrzeni. „Człowiek, aby istnieć, potrzebuje wspólnoty – stwierdza autorka. Może to być wspólnota rodzinna, sąsiedzka, regionalna czy ta wyobrażona narodowa. Każda ma swoją wartość i inne wyznaczniki tożsamości. Jedno jest dla nich wspólne – odczuwalna więź. Ona decyduje o tym, czy istotnie mamy do czynienia ze wspólnotą, czy też tylko z przypadkową zbiorowością społeczną. Więź jest spoiwem, jest cementem, który zespala luźne małe grupy ludzkie, czy też jednostki, w region, a regiony w ojczyznę”¹⁴.

Komparatystyka rozważań dotyczących patriotyzmu umożliwia wyodrębnienie pewnych cech w sposób szczególny odnoszących się do wymiaru lokalnego i pozwalających na jego scharakteryzowanie. Z całą pewnością należą do nich:

- poczucie przynależności wspólnotowej, wynikającej m.in. z miejsca zamieszkania, urodzenia;
- przywiązanie do tradycji, kultury, gwary, strojów, wspólnej historii i jej pielęgnowanie;
- znajomość osób związanych (wywodzących się) ze wspólnotą i popularyzowanie wiedzy o regionie (gminie, mieście);
- zdolność do budowania/utrzymania zintegrowanej wspólnoty lokalnej;
- udział w wyborach samorządowych;

---

13. S. Ossowski, *O ojczyźnie i narodzie*, Warszawa 1984, s. 52-53.

14. D. Simonides, *Patriotyzm. Tożsamość narodowa*, [w:] E. Nowicka-Włodarczyk (red.), *Patriotyzm*, Kraków 1998, s. 27.

- otwartość na inne jednostki, grupy, przedsięwzięcia;
- zaangażowanie w sprawy dotyczące wspólnoty, bezekwiwalentna działalność na jej rzecz;
- wielowymiarowe wspieranie członków wspólnoty, przede wszystkim w tzw. lojalności gospodarczej¹⁵;
- uczestniczenie w uroczystościach lokalnych;
- przestrzeganie prawa lokalnego.

Niektóre z powyższych mają charakter uniwersalny i służyć mogą również do opisu i analizy patriotyzmu w ujęciu tradycyjnym (szerokim). Powstaje w tym miejscu zasadnicze pytanie: czym dla Polaków jest patriotyzm lokalny? Kim jest lokalny patriota i jakimi cechami lub aktywnościami musi się charakteryzować, aby być nim uznanym? Czy zatem patriotyzm lokalny to ten, jaki widzi jeden z bohaterów powieści W.S. Reymonta?

Wprowadzenie do badań

Dla uzyskania odpowiedzi na przedmiotowe pytania, koniecznym stało się przeprowadzenie badań, które umożliwiłyby zdiagnozowanie omawianej problematyki, a udzielone przez respondentów odpowiedzi umożliwiłyby dokonanie pogłębionej analizy. Badania empiryczne dotyczące postrzegania patriotyzmu oraz tożsamości terytorialnej były w przeszłości przeprowadzone przez wiele ośrodków badania opinii publicznej, m.in. przez Centrum Badania Opinii Społecznej¹⁶. CBOS przeprowadził je w różnych okresach czasu i były to badania zarówno ilościowe i jakościowe oraz pierwotne i wtórne. Ciekawy materiał badawczy dostarczył również raport z badań, które zostały przeprowadzone przez Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (dalej: WNPiD) we współpracy z Polską Grupą Wydawniczą Polskapresse Sp. z o.o., jesienią 2013 roku i ukierunkowane były w stronę zdiagnozowania przedmiotowego pojęcia w ujęciu ogólnokrajowym

15. Zdaniem autora należy przez nią rozumieć kupowanie produktów regionalnych, korzystanie z usług/wytworów firm lokalnych.

16. Do porównania wykorzystano materiały CBOS, Komunikat z badań nr 151/2016, *Między patriotyzmem a nacjonalizmem*, Warszawa 2016 (dalej: CBOS 2016), Komunikat z badań nr 165/2015, *Polacy o swoim przywiązaniu do miejsca zamieszkania i kraju*, Warszawa 2015 (dalej: CBOS 2015) oraz Komunikat z badań nr 151/2009, *Małe ojczyzny – poczucie przynależności Polaków*, Warszawa 2009 (dalej: CBOS 2009).

i regionalnym. Jak stwierdzają autorzy, „problem badawczy brzmiał następująco: Jak współcześnie rozumiany jest patriotyzm? Do czego zobowiązuje przyjęte przez respondentów rozumienie patriotyzmu? Prezentowana wersja raportu rozszerza problem badawczy o formułowanie pytań szczegółowych, czyli jak rozumiany jest przez badanych patriotyzm lokalny? Jak definiują i oceniają oni swój patriotyzm lokalny”¹⁷? Przedstawione powyżej badania w korelacji z eksperymentem podjętym przez autora niniejszej pracy i ich porównaniu, stały się podstawą dla przeprowadzenia analizy i rozstrzygnięcia czym jest i jak jest postrzegany patriotyzm lokalny, a analiza przeprowadzonych badań tematycznych pozwala wyciągnąć ciekawe i wieloznaczne wnioski.

Nadmienić w tym miejscu należy, iż narzędzia metodologiczne w znaczący sposób się różniły, co jednak nie oznacza, że pewne ogólne wnioski wynikające z przeprowadzonych badań wydają się być właściwymi. Badania CBOS przeprowadzone zostały metodą wywiadów bezpośrednich (face-to-face) wspomaganych komputerowo (CAPI) na reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski. Z kolei badania WNPiD, z uwagi na ich sposób przeprowadzenia (internet) oraz różny zasięg terytorialny nie były, jak stwierdzają autorzy, w pełni reprezentatywne¹⁸. Natomiast badania przeprowadzone przez autora opracowania oparte zostały o losowy dobór próby, na 497 respondentach, mieszkańcach Wrocławia, w różnych grupach wiekowych, innym okresie zamieszkania i o zróżnicowanym wykształceniu¹⁹. Poza zasięgiem terytorialnym i doбором ankietowanych badania te różniły się w sposób zasadniczy, na co wpływ miały przygotowane pytania, w pełni ukierunkowane i związane z zagadnieniem patriotyzmu lokalnego. Dlaczego do badań wybrano miasto Wrocław, ograniczając je zarazem terytorialnie? Stało się tak z kilku zasadniczych powodów. Pierwszym z nich jest czynnik ekonomiczny (kosztowy), ale pozostający w ścisłej korelacji z założeniem przeprowadzenia wywiadu bezpośredniego, co było możliwe ze względu na miejsce zamieszkania autora. Z drugiej strony, stolica Dolnego Śląska powszechnie przedstawiana jest, jako miasto przyjazne, otwarte i z krótką współczesną polską tradycją, jeśli weźmiemy pod uwagę zamieszkanie przez rdzenną ludność polską, co bezpośrednio wynika z ustanowionego pojałtańskiego porządku świata.

Badania dotyczące postrzegania patriotyzmu przez mieszkańców Wrocławia podzielone zostały na trzy części. Aby dokonać właściwej analizy porównawczej z ba-

---

17. C. Trościak, *Współczesny...*, s. 160.

18. Tamże, s. 161.

19. Z badania wyłączone zostały osoby, które nie są obywatelami polskimi.

daniami przeprowadzonymi przez WNPiD oraz przez CBOS, tematyczny zakres pytań musiał pozostać zbieżny. Z uwagi na powyższe pierwsza część badań posłużyła uzyskaniu odpowiedzi na podstawowe pytanie: jak ankietowani postrzegają patriotyzm, czym dla nich on jest i czy uważają się za patriotów? W części drugiej ciężar badań skierowany został na określenie patriotyzmu lokalnego. Respondenci zostali zapytani o to, czym dla nich jest patriotyzm w wymiarze lokalnym, czy czują się związani z aktualnym miejscem zamieszkania i czy czują dumę z faktu przynależności do tej wspólnoty? Ostatni z obszarów miał udzielić odpowiedzi na pytanie, jakie postawy są właściwe dla lokalnego patrioty i jakimi cechami – zdaniem ankietowanych – powinien się on charakteryzować? Ankietowani podzieleni zostali na pięć grup wiekowych. Pierwszą z nich stanowiły osoby urodzone przed rozpoczęciem drugiej wojny światowej (5,01% wszystkich badanych), a drugą (18,11% całości próby) osoby urodzone w okresie wojennym i powojennym, tzw. baby boomers (okresu wyżu demograficznego wynikającego z radykalnego wzrostu liczby urodzeń), przy czym cezurę czasową stanowi rok 1964, po którym urodzenia żywe w Polsce spadły do poziomu poniżej 600 tys. rocznie. Kolejna grupa to osoby urodzone w latach 1965–1974, a więc tzw. pokolenie solidarnościowe (20,32% wszystkich badanych)²⁰. Ostatnia grupa podzielona została na dwie części. Pierwsza z nich (czyli czwarta w kolejności) to osoby urodzone po 1974 roku, ale wchodzące w dorosłość najpóźniej w okresie milenijnym; druga natomiast to tzw. pokolenie Y wraz z pierwszymi rocznikami pokolenia Z (do 2002 roku). Stanowią oni odpowiednio: 24,55% i 31,99% ogółu respondentów. Spośród wszystkich ankietowanych (według deklaracji) wykształceniem wyższym legitymowało się 40% badanych, średnim nieco ponad 45%, zawodowym 13%, a podstawowym niespełna 2%. Ponadto 10% badanych oświadczyło, że aktualnie kształci się na uczelni wyższej. Jeśli natomiast dokonamy rozróżnienia ze względu na poglądy polityczne, to poglądy prawicowo-konserwatywne zadeklarowało 25%, liberalne 40%, lewicowe 3% ankietowanych. Nie zadeklarowało się 10%, a odmówiło odpowiedzi 22% respondentów.

Omówienie wyników badań i analiza porównawcza

Pierwsze z pytań zadanych respondentom (patrz: tabela nr 12) dotyczyło przynależności Polski do Unii Europejskiej. Zdecydowana większość badanych (82,9%) wyra-

---

20. Zob. również: C. Trosiak, *Współczesny...*, s. 162.

ziła zadowolenie z faktu, że Polska jest członkiem UE, przy czym najwyższy wskaźnik (blisko 95%) był w grupie ostatniej, a niewiele niższy (90,2%) – w grupie czwartej. Przeprowadzone badania (tabela nr 1) potwierdzają, że Polacy w większości uważają się za patriotów (blisko 76%). Wynik ten jednak, jeśli odniesiemy do badań przeprowadzonych przez CBOS i WNPiD, jest znacząco niższy (w obu przypadkach znacznie ponad 80%)²¹. Odsetek respondentów uznających się za patriotów wzrastał wraz z wiekiem, wykształceniem i deklaracją wiary, w każdym z przypadków przekraczając wskaźnik 95%. W przypadku najmłodszej grupy respondentów, jeśli spojrzymy na wynik, w szczególności sposób uderza odsetek osób (>30%) zadeklarowanych, jako nie-patrioci. Wskaźnik ten jest jeszcze wyższy w przypadku odpowiedzi na pytanie: czy przynależność narodowa jest powodem do dumy (tabela nr 2). W tej grupie 39% odpowiedziało przecząco, przy czym – co warto zauważyć – zadeklarowani jako „zdecydowanie nie” byli dokładnie tymi samymi ankietowanymi (sic!). Jako osoby dumne określiło się tylko 65,6% badanych (8% mniej jak w badaniach CBOS, przy czym osoby te przyznały, że często odczuwają dumę z faktu bycia Polakiem)²². Pewną wspólną prawidłowością jest fakt, że poczucie dumy i patriotyzmu zmniejsza się radykalnie wraz z wiekiem i wykształceniem, a wyniki badań własnych są w tym przypadku zbieżne z wynikami badań przeprowadzonych przez pozostałe ośrodki²³. Interesujące natomiast wnioski wynikają z zestawienia powyższych danych z odpowiedziami respondentów na pytania: czy uważasz się za patriotę lokalnego? (tabela nr 7) i czy jesteś dumny/dumna z faktu, że jesteś wrocławianinem? (tabela nr 8). Na pierwsze z pytań twierdząco odpowiedziało 71,4% badanych, zaprzeczyło natomiast 20,1% (odpowiednio: 5% mniej od zadeklarowanych i 2,5% więcej nieuznających się za patriotów z tabeli nr 1). Co niezwykle zastanawiające, w trzeciej grupie wiekowej więcej badanych uznało się za patriotę lokalnego, przy czym aż ¾ odpowiedziało „zdecydowanie tak”. Znalazło to przełożenie również na poczucie dumy mieszkańców Wrocławia, które postrzega 76,5% badanych (o 11% więcej od odpowiadających twierdząco na pytanie o poczucie dumy z bycia Polakiem), przy czym w grupie trzeciej wartość zdecydowanie zadeklarowanych przekroczyła 80%.

Dla zdefiniowania patriotyzmu (tabela nr 3) wykorzystano te same kategorie, które zastosowały CBOS i WNPiD. Zdaniem respondentów patriotyzm to przede wszystkim

---

21. Szczególnie jeśli weźmiemy pod uwagę fakt, że dla osób mieszkających w dużych miastach wynosił on 97%. Zob.: CBOS 2016, s. 2; WNPiD, s. 164.

22. CBOS 2016, s. 2.

23. Zob.: CBOS 2016, s. 2-5.

kim: okazywanie szacunku symbolom narodowym; miłość i szacunek do ojczyzny; znajomość historii; pielęgnowanie tradycji (odpowiednio: 98,6%; 96,4%; 95,8%; 95% w zasadzie w każdej grupie wiekowej). Należy zauważyć, wskaźniki te były nieco wyższe w odniesieniu do badań prowadzonych przez wskazane wcześniej ośrodki. Ankietowani w zdecydowanej większości za przejaw patriotyzmu uznali również poszanowanie i przestrzeganie prawa (83,7%) oraz udział w wyborach i życiu politycznym (83%), przy czym dla większości z nich było to bardzo istotne kryterium. Uzyskane wyniki były jednak niższe od wyników badań przeprowadzonych przez CBOS i WNPiD, gdzie odsetek ten wynosił ponad 90%²⁴. Również zdecydowanie mniej respondentów zadeklarowało dbałość o religijne wychowanie i praktykowanie wiary (60,6%), gotowość do walki i oddania życia za ojczyznę (64%)²⁵. Jeśli natomiast spojrzymy na badania CBOS osób deklarujących takie postawy było zdecydowanie więcej²⁶. 76% respondentów uznało za przejaw patriotyzmu zaangażowanie w sprawy lokalne, a 79,3% kibicowanie polskim sportowcom (w badaniach CBOS było to odpowiednio 82% i 85%). Zdecydowanie mniej wrocławian za przejaw patriotyzmu uznało płacenie podatków (tylko 57,5% wobec 81% badanych przez CBOS) oraz rzetelne wykonywanie obowiązków zawodowych (67%, tj. o 16 punktów procentowych mniej w stosunku ankiety CBOS). Co ciekawe, najniżej oceniona została kategoria lojalności obywatelskiej wobec Unii Europejskiej, w ramach której twierdząco odpowiedziało tylko 12,1% badanych, przy czym w badaniach WNPiD odsetek ten wynosił 21%.

Podsumowując tę część badań należy stwierdzić, że wrocławianie pojmują pojęcie patriotyzmu w sposób tradycyjny, wskazując za jego przejaw najczęściej utożsamiane z tym cechy. W pozostałych aspektach są zdecydowanie bardziej powściągliwi i słabiej identyfikują się z postawą konserwatywną. Mniej z nich określa się mianem patriotów, będąc jednocześnie bardziej dumnym z faktu bycia mieszkańcem stolicy regionu niż patriotą narodowym.

Interesujące wnioski płyną z badań związanych z patriotyzmem lokalnym, jego postrzeganiem przez respondentów oraz ich identyfikacją wrocławian. Jak już wcześniej wspomniano, odsetek osób uznających się za lokalnego patriotę wynosi 71,4% i w zasadzie pokrywa się liczbą badanych, którzy są dumni z faktu bycia wrocławia-

24. Zob.: CBOS 2016, s. 7-8; WNPiD, s. 164.

25. Przy czym należy zauważyć, że twierdząco odpowiedziało blisko 90% wrocławian deklarujących się jako osoby o poglądach prawicowo-konserwatywnych.

26. Odpowiednio: 69%; 88% i 78%. Zob.: CBOS 2016, s. 7-8.

ninem (70,4%). Należy przy tym zwrócić uwagę na fakt, iż większość respondentów (patrz: tabela nr 4) wskazała, że najbardziej identyfikuje się z regionem lub miastem, w którym mieszka (70%), z czego zdecydowana większość badanych (62,6%) wskazała na Wrocław. Na identyfikację z krajem wskazało 15,5% respondentów. Zdecydowanie mniej badanych wskazało na silny związek miejscem (regionem), z którego pochodzą (7,6%), a 6,6% określiło się mianem „prawdziwych” Europejczyków, podkreślając swoje poczucie bliskości z Europą.

Powyższe wyniki – jeśli zestawimy je z badaniami przeprowadzonymi przez CBOS²⁷ – pokazują, że Wrocławianie przejawiają zdecydowanie większy związek ze wspólnotą, którą współtworzą²⁸. Ta różnica wynosi, bowiem blisko 12 punktów procentowych²⁹. Zdecydowanie natomiast mniej wrocławian wskazuje na silny związek z krajem (prawie 10 punktów procentowych mniej), nieco więcej (6,6% wobec 4% wskazanych w badaniu CBOS) na związek z Europą. To mocne przywiązanie do stolicy Dolnego Śląska jest jeszcze bardziej widoczne (patrz: tabela nr 5), kiedy spojrzymy na odpowiedź na pytanie: czy mógłbym opuścić Wrocław na stałe? Aż 54,1% udzieliło negatywnej odpowiedzi, przy czym 20% odpowiedziało: zdecydowanie nie. Osoby biorące pod uwagę taką ewentualność stanowiły 33% ogółu respondentów. Zwraca przy tym uwagę fakt, że osoby biorące pod uwagę taką ewentualność, jako docelowe miejsce migracji (patrz: tabela nr 6) wskazywały zagranicę (emigrację). Stanowili oni aż 76,7% zadeklarowanych ankietowanych. Kolejnych 17,1% dopuszczało możliwość przeniesienia poza obręb administracyjny miasta, zastrzegając jednocześnie, że chcą być funkcjonalnie (i zazwyczaj również zawodowo) powiązani z miastem. Należy przy tym zauważyć, że zaledwie 37,3% biorących udział w badaniu urodziło się we Wrocławiu (zob.: tabela nr 11), przy czym najwięcej z nich znajdowało się w drugiej grupie badanych (57,8%). Co zrozumiałe – z uwagi na historyczne uwarunkowania – żaden z respondentów tworzących grupę pierwszą nie urodził się we Wrocławiu. Znamionnym jest natomiast fakt, że w najmłodszej grupie badanych znalazło się

---

27. CBOS 2015, s. 2.

28. Należy jednak w tym miejscu podkreślić, że respondenci nie mieli możliwości udzielenia odpowiedzi: nie wiem, trudno powiedzieć itp. Powodowane było to m.in. analizą badań przeprowadzonych przez CBOS (zob.: CBOS 2009, s. 4), gdzie odsetek tych osób wynosił 39%, co – zdaniem autora ankiety – nie dyscyplinowało badanych do udzielenia precyzyjnej odpowiedzi na przedmiotowe pytanie.

29. Jest ona również zdecydowanie wyższa w stosunku do wyniku badania przeprowadzonego przez WNPiD, w których – w nieco innym ujęciu – wskaźnik ten wyniósł 48%, a w odniesieniu do kraju 35%. WNPiD, s. 167.

tylko 30,2% ankietowanych urodzonych we Wrocławiu. Dowodzi to tym samym jednoznacznie, że dzisiejsi wrocławianie to w znacznej liczbie osoby, które do stolicy Dolnego Śląska przeniósł się ze swoich rodzinnych miejscowości (prawie w 48% z terenu obecnego województwa dolnośląskiego)³⁰.

Interesująco przedstawiają się wyniki badań dotyczących przejawów patriotyzmu lokalnego (tabela nr 9). Jako najważniejsze elementy wrocławianie wskazali wspieranie regionu lub miasta, w którym mieszkają (94,6% badanych), kibicowanie sportowcom ze swojego miasta (85,7%), dbałość o dobre imię mieszkańców i wizerunek miasta oraz wspieranie lokalnych producentów, m.in. poprzez kupowanie ich produktów (po 83,7%). Ponad 78% respondentów uważa za istotną oznakę patriotyzmu uczestniczenie w życiu regionu lub miasta, udział w wyborach czy podejmowanie działań na rzecz społeczności lokalnej. Co ciekawe, o 9 punktów procentowych więcej badanych wskazało za przejaw patriotyzmu płacenie podatków na rzecz wspólnoty samorządowej, w której mieszka niż dla państwa. Kryterium ocenionym najniżej w postrzeganiu patriotyzmu na poziomie lokalnym, z wynikiem mocno odbiegającym od pozostałych (56,3%), jest natomiast – co mimo wszystko może dziwić – pomaganie innym mieszkańcom regionu (miasta).

Zgoła inaczej natomiast prezentują się odpowiedzi respondentów na pytanie: czym jest patriotyzm lokalny? Na takie zapytanie wrocławianie udzielili nieco innych odpowiedzi (patrz: tabela nr 10). Zaskoczeniem przede wszystkim może być fakt, że największa liczba badanych (87,9%) opowiedziała się za otwartością regionu (miasta) w stosunku do przyjezdnych. Za równie istotne uznali oni angażowanie się w sprawy regionu (miasta) oraz wspieranie wszelkich działań na ich rzecz (blisko 86%). Pozostałe istotne kryteria to: udział w wyborach i życiu regionu (81,5%) i pielęgnowanie tradycji (78,5%). Dwie trzecie wrocławian za patriotyzm lokalny uznało znajomość historii miasta, postaci z nim związanych i płacenie podatków na rzecz wspólnoty³¹. Najmniej badanych za patriotyzm lokalny uznało (58,7%) umiejętność wskazania cech charakterystycznych danego regionu (miasta) oraz kupowanie produktów regionalnych (miejscowych) producentów (56,1%). Odnosząc dane ankietowe do badań przeprowadzonych przez inne ośrodki zauważyć należy, że sposób postrzegania patriotyzmu

---

30. Potwierdzają to dane statystyczne prowadzone przez GUS. Zob.: *Rocznik statystyczny Wrocławia 2016*, Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław 2016, s. 91-94, file:///C:/Users/User/Downloads/rocznik_wroc_2016%20(1).pdf, pobrano: 15.02.2018r.

31. W przypadku podatków lokalnych odsetek badanych był wyższy o 10 punktów procentowych jak w przypadku podatków na rzecz państwa.

przez wrocławian zasadniczo nie różni się od mieszkańców innych regionów Polski, a uzyskane wyniki są zbliżone³². Dużo do myślenia daje natomiast analiza danych zawartych w tabeli nr 13 przedstawiającej strukturę i układ odpowiedzi respondentów na pytanie: czy należy przedkładać interes regionu (miasta, w którym mieszkam) ponad interesy kraju? Pomimo, że w badania wykazały wysokie poczucie patriotyzmu lokalnego wśród wrocławian, to tylko 19,4% ankietowanych odpowiedziało na to pytanie twierdząco. Jednocześnie wrocławianie wyraźnie akcentowali, że mają na myśli ojczyznę jako wspólnotę narodową, a nie centrum władzy państwowej i główny ośrodek polityczny państwa. Zwracali bowiem uwagę na fakt, że Wrocław (ale również inne miasta i regiony) – były i w dalszym ciągu są nadmiernie wykorzystywane przede wszystkim przez stolicę kraju, co ma się przejawiać w ograniczaniu decyzyjności władz lokalnych, priorytetowego traktowania Warszawy i deprecjonowania potrzeb innych regionów, co skutkować ma lepszymi warunkami życia³³.

Wnioski końcowe i podsumowanie

Na podstawie przeprowadzonych badań empirycznych z całą pewnością można stwierdzić, że współczesne postrzeganie patriotyzmu przez Polaków jest bardzo zbliżone i – poza nielicznymi wyjątkami wynikającymi z wyników poszczególnych badań – nie mają tu większego wpływu takie zmienne jak miejsce zamieszkania, tradycje, kultura. Czynnikiem nieco różnicującymi wyniki są wiek, wykształcenie, stan majątkowy i w pewnym stopniu poglądy polityczne. Nietrudno zauważyć, że podstawowe przełożenie na postrzeganie określonych stanów i poczucia przynależności mają sytuacja społeczna, subiektywna ocena sytuacji życiowej, miejsce na rynku pracy³⁴. Bez względu jednak na powyższe, należy stwierdzić, że występujące wśród Polaków poczucie więzi z ojczyzną, wspólnotą lokalną jest w dalszym ciągu mocne. Przykład Wrocławia zdaje się jednak potwierdzać, że Polacy „weryfikują swoje wyobrażenie patriotyzmu ukształtowane przez szkołę, rodzinę, kościół, media. (...) Jest to odejście od patriotyzmu martyrologicznego, bogoojczyźnianego często ksenofobicznego w kierunku patriotyzmu kosmopolitycznego, którego istotą jest akceptacja dla innych grup narodowych i akceptacja innych zachowań

---

32. WNPiD, s. 174.

33. Pogląd taki bardzo często pojawiał się w wypowiedziach respondentów w innych badaniach. Za przykład mogą posłużyć ankiety przeprowadzone przez WNPiD (s. 173) oraz Komunikat z badań nr 12/2014, *Polska regionalna*, Warszawa 2014, s. 4 i nast.

34. C. Trosiak, *Współczesny...*, s. 174.

i postaw społecznych i kulturowych. To odejście od patriotyzmu przeciwko komuś na rzecz patriotyzmu na rzecz czegoś³⁵. Współczesny mieszkaniec Wrocławia postrzega swoje miasto, jako małą ojczyznę, z którą związany jest w sposób nie tylko funkcjonalny, ale duchowy. W pełni zależy ma na rozwoju miasta, jego silnej pozycji, tworzeniu jego pozytywnego wizerunku jako miejsca nowoczesnego, otwartego i tolerancyjnego³⁶.

Z całą pewnością lokalny patriotyzm oznacza zaangażowanie i pracę na rzecz polepszenia i poprawy funkcjonowania lokalnej społeczności, jej warunków bytowych, zapewnienia harmonijnego rozwoju oraz prezentowania postaw obywatelskich. To dbałość o dobro wspólne, podejmowanie działań na rzecz rozwoju miasta, regionu i miejscowej infrastruktury. To postawa, jaką prezentował swoją wypowiedzią i postawą bohater powieści W.S. Reymonta. Tak pojmowany patriotyzm lokalny, umacniający związek jednostki z bliską mu społecznością, kulturą i terytorium, w sposób bezpośredni wpływa na umocnienie więzi z ojczyzną oraz buduje poczucie szeroko pojętej wielkowskalarowej przynależności wspólnotowej, stanowiąc podstawowy czynnik funkcjonowania i rozwoju państwa³⁷.

Dokonując syntezy badań dotyczących patriotyzmu, ze szczególnym uwzględnieniem patriotyzmu w wymiarze lokalnym, przeprowadzonych wśród wrocławian podkreślić należy, że respondenci bardzo mocno czują się związani ze swoim miastem i to bez względu na fakt czy jest to ich miasto rodzinne, czy też przyjechali do niego w celu kształcenia się, poszukiwaniu pracy, czy z różnych innych przyczyn. Mają o samym mieście bardzo dobre zdanie, oceniając jednocześnie siebie samych za patriotów w wymiarze państwowym jako ludzi otwartych, tolerancyjnych, zdolnych do sprawnego działania. Czują się Europejczykami i cieszą się z przynależności do Unii Europejskiej, jednak ponad wszystko przedkładają interes kraju.

Co istotne, poczucie patriotyzmu w każdym wymiarze, przywiązania do wspólnoty terytorialnej i chęci poświęcenia dla osiągnięcia celu wspólnego, jej rozwoju, zmniejsza się wraz z wiekiem badanych. Tzw. pokolenie Y i Z mimo, że w podobny sposób postrzegają patriotyzm i wspólnotowość, to jednak ich identyfikowalność

35. Zob.: WNPiD, s. 174.

36. Zob. również: A. Czujko, *Wrocławianie wybaczą swojemu miastu wszystko*, <http://wroclaw.nasze-miasto.pl/archiwum/wroclawianie-wybacza-swojemu-miastu-wszystko,1552168>, art. t,id, tm.html, pobrano: 16.02.2018.

37. Zob. również: A. Potoczek, *Spoleczna rola samorządu terytorialnego*, [w:] W. Theiss (red.), *Mała ojczyzna. Kultura, edukacja, rozwój lokalny*, Warszawa 2001, s. 23.

powoli, ale jednak obniża się. Wydaje się, że trend ten jest wynikiem dokonanych (dokonujących) się przeobrażeń o charakterze społeczno-polityczno-gospodarczym, zmieniającym się systemem wartości, postępującą globalizacją i zmierzchem tradycyjnych granic. Wymogi i wyzwania współczesnego świata powodują, że oczekiwania tej części społeczeństwa są zgoła inne niż innych reprezentowanych w badaniu grup.

Słuszne tym samym wydaje się być stwierdzenie, iż „w globalnym myśleniu łatwo jest zapomnieć, iż człowiek jest przede wszystkim częścią rodziny, społeczności lokalnej, narodu, a dopiero w dalszej kolejności funkcjonuje w regionie i w świecie. Zaburzenie tej hierarchii sprzyja kształtowaniu się szkodliwych postaw³⁸. Przeprowadzone badania potwierdzają, że współczesny patriotyzm to postawa otwarta na inne wspólnoty, na innych ludzi, zorientowana na działanie wspólne, z myślą o różnie (wąsko czy szeroko) pojmowanej wspólnocie, solidarnie budującej wspólną przyszłość. To postawa pozbawiona indywidualnego egoizmu i obojętności na los wspólnoty, pielęgnująca wartości, tradycję, kulturę i dążąca do działań na rzecz dobra wspólnego.

Wyniki badań w tabelach

Tabela 1. Czy uważa się Pan/Pani za patriotę?

	urodzeni w latach 1985–2002	urodzeni w latach 1975–1984	urodzeni w latach 1965–1974	urodzeni w latach 1940–1964	urodzeni przed II wojną światową	Razem
liczba respondentów	159	122	101	90	25	497
(%) ogółu	31,99	24,55	20,32	18,11	5,03	100
zdecydowanie tak	31	35	36	38	22	162
(%) grupy	19,50	28,69	35,64	42,22	88,00	32,6
raczej tak	64	60	50	38	2	214
(%) grupy	40,25	49,18	49,50	42,22	8,00	43,1
trudno powiedzieć	16	6	5	5	1	33
(%) grupy	10,06	4,92	4,95	5,56	4,00	6,6
raczej nie	29	12	8	3	0	52

38. Zob.: M. Witecka, *Internet w kształtowaniu nowoczesnej postawy patriotycznej i tożsamości narodowej*, [w:] *Patriotyzm fundamentem...*, s. 143.

	urodzeni w latach 1985–2002	urodzeni w latach 1975–1984	urodzeni w latach 1965–1974	urodzeni w latach 1940–1964	urodzeni przed II wojną światową	Razem
(%) grupy	18,24	9,84	7,92	3,33	0,00	10,5
zdecydowanie nie	19	9	2	6	0	36
(%) grupy	11,95	7,38	1,98	6,67	0,00	7,2
razem respondentów	159	122	101	90	25	497

Tabela 2. Czy jestem dumny/dumna z bycia Polakiem?

	urodzeni w latach 1985–2002	urodzeni w latach 1975–1984	urodzeni w latach 1965–1974	urodzeni w latach 1940–1964	urodzeni przed II wojną światową	Razem
liczba respondentów	159	122	101	90	25	497
(%) ogółu	31,99	24,55	20,32	18,11	5,03	100
zawsze	25	28	32	33	18	136
(%) grupy	15,72	22,95	31,68	36,67	72,00	27,4
często	55	51	45	35	4	190
(%) grupy	34,59	41,80	44,55	38,89	16,00	38,2
trudno powiedzieć	17	16	12	10	3	58
(%) grupy	10,69	13,11	11,88	11,11	12,00	11,7
raczej rzadko	43	19	10	5	0	77
(%) grupy	27,04	15,57	9,90	5,56	0,00	15,5
nie zdarza mi się	19	8	2	7	0	36
(%) grupy	11,95	6,56	1,98	7,78	0,00	7,2
razem respondentów	159	122	101	90	25	497

Tabela 3. Czym jest dla mnie patriotyzm?

	zdecydowanie tak	raczej tak	trudno powiedzieć	raczej nie	zdecydowanie nie	patriotyzm to:
liczba respondentów	412	62	22	1	0	Miłość i szacunek do ojczyzny
(%) ogółu	82,90	12,47	4,43	0,20	0,00	
liczba respondentów	288	184	10	14	1	Pielęgnowanie tradycji
(%) ogółu	57,95	37,02	2,01	2,82	0,20	
liczba respondentów	168	308	10	8	3	Znajomość historii (chęć uzyskania informacji)
(%) ogółu	33,80	61,97	2,01	1,61	0,60	
liczba respondentów	416	74	6	1	0	Okazywanie szacunku symbolom narodowym
(%) ogółu	83,70	14,89	1,21	0,20	0,00	
liczba respondentów	311	105	31	35	15	Poszanowanie i przestrzeganie prawa
(%) ogółu	62,58	21,13	6,24	7,04	3,02	
liczba respondentów	309	103	36	34	15	Udział w wyborach i życiu politycznym
(%) ogółu	62,17	20,72	7,24	6,84	3,02	
liczba respondentów	189	190	55	38	25	Podejmowanie działań na rzecz społeczności lokalnej
(%) ogółu	38,03	38,23	11,07	7,65	5,03	
liczba respondentów	100	201	55	80	51	Dbałość o religijne wychowanie i praktykowanie wiary
(%) ogółu	20,12	40,44	11,07	16,10	10,26	
liczba respondentów	122	201	44	90	40	Kupowanie polskich produktów
(%) ogółu	24,55	40,44	8,85	18,11	8,05	
liczba respondentów	169	199	55	35	39	Gotowość do walki i oddania życia za ojczyznę
(%) ogółu	34,00	40,04	11,07	7,04	7,85	
liczba respondentów	125	161	46	99	66	Płacenie podatków
(%) ogółu	25,15	32,39	9,26	19,92	13,28	

	zdecydowanie tak	raczej tak	trudno powiedzieć	raczej nie	zdecydowanie nie	patriotyzm to:
liczba respondentów	149	187	40	82	39	Rzetelne wypełnianie obowiązków zawodowych
(%) ogółu	29,98	37,63	8,05	16,50	7,85	
liczba respondentów	15	46	31	313	92	Bycie „lojalnym” obywatelem UE
(%) ogółu	3,02	9,26	6,24	62,98	18,51	
liczba respondentów	182	212	31	48	24	Kibicowanie polskim sportowcom
(%) ogółu	36,62	42,66	6,24	9,66	4,83	

Tabela 4. Z jakim miejscem identyfikujesz się najbardziej?

	urodzeni w latach 1985–02	urodzeni w latach 1975–84	urodzeni w latach 1965–74	urodzeni w latach 1940–64	urodzeni przed II wojną światową	Razem
liczba respondentów	159	122	101	90	25	497
(%) ogółu	31,99	24,55	20,32	18,11	5,03	100
z Europą (czuję się „prawdziwym Europejczykiem”)	12	14	5	2	0	33
	7,55	11,48	4,95	2,22	0,00	6,64
z krajem	14	14	20	16	13	77
	8,81	11,48	19,80	17,78	52,00	15,49
z regionem (miejsce) z którego pochodzę	10	10	10	2	6	38
	6,29	8,20	9,90	2,22	24,00	7,65
z regionem w którym mieszkam	10	10	12	5	1	38
	6,29	8,20	11,88	5,56	4,00	7,65
z Wrocławiem	113	74	54	65	5	311
	71,07	60,66	53,47	72,22	20,00	62,58
razem respondentów	159	122	101	90	25	497

Tabela 5. Czy mógłbym opuścić Wrocław na stałe?

	zdecydowanie tak	raczej tak	trudno powiedzieć	raczej nie	zdecydowanie nie	Razem
liczba respondentów	63	101	64	169	100	497
(%) ogółu	12,68	20,32	12,88	34,00	20,12	100,00

Tabela 6. Jeśli wyjechałbym z Wrocławia to...

	wyjechałbym do kraju UE	wyjechałbym do kraju spoza UE	zmieniłbym region/miasto	wyprowadziłbym się do jednej z miejscowości ościennych	nie wiem	Razem
liczba respondentów	84	31	14	28	7	164
(%) ogółu	16,90	6,24	2,82	5,63	1,41	33,00

Tabela 7. Czy uważa się Pan/Pani za patriotę lokalnego?

	urodzeni w latach 1985–2002	urodzeni w latach 1975–1984	urodzeni w latach 1965–1974	urodzeni w latach 1940–1964	urodzeni przed II wojną światową	Razem
liczba respondentów	159	122	101	90	25	497
(%) ogółu	31,99	24,55	20,32	18,11	5,03	100
zdecydowanie tak	32	27	75	45	18	197
(%) grupy	20,13	22,13	74,26	50,00	72,00	39,6
raczej tak	58	55	15	26	4	158
(%) grupy	36,48	45,08	14,85	28,89	16,00	31,8
trudno powiedzieć	20	9	1	10	2	42
(%) grupy	12,58	7,38	0,99	11,11	8,00	8,5
raczej nie	40	18	9	7	1	75
(%) grupy	25,16	14,75	8,91	7,78	4,00	15,1
zdecydowanie nie	9	13	1	2	0	25
(%) grupy	5,66	10,66	0,99	2,22	0,00	5,0
razem respondentów	159	122	101	90	25	497

Tabela 8. Czy jestem dumny/dumna z bycia Wrocławianinem (mieszkańcem miasta)?

	urodzeni w latach 1985–2002	urodzeni w latach 1975–1984	urodzeni w latach 1965–1974	urodzeni w latach 1940–1964	urodzeni przed II wojną światową	Razem
liczba respondentów	159	122	101	90	25	497
(%) ogółu	31,99	24,55	20,32	18,11	5,03	100
zawsze	47	63	81	32	20	243
(%) grupy	29,56	51,64	80,20	35,56	80,00	48,9
często	57	35	8	34	3	137
(%) grupy	35,85	28,69	7,92	37,78	12,00	27,6
trudno powiedzieć	14	10	5	15	1	45

	urodzeni w latach 1985–2002	urodzeni w latach 1975–1984	urodzeni w latach 1965–1974	urodzeni w latach 1940–1964	urodzeni przed II wojną światową	Razem
(%) grupy	8,81	8,20	4,95	16,67	4,00	9,1
raczej rzadko	31	10	5	5	1	52
(%) grupy	19,50	8,20	4,95	5,56	4,00	10,5
nie zdarza mi się	10	4	2	4	0	20
(%) grupy	6,29	3,28	1,98	4,44	0,00	4,0
razem respondentów	159	122	101	90	25	497

Tabela 9. W czym przejawia się patriotyzm lokalny?

	zdecydowanie tak	raczej tak	trudno powiedzieć	raczej nie	zdecydowanie nie	Przejaw patriotyzmu lokalnego to:
liczba respondentów	135	228	44	62	28	Zdobywanie wiedzy nt. regionu lub miasta
(%) ogółu	27,16	45,88	8,85	12,47	5,63	
liczba respondentów	189	281	10	12	5	Wspieranie regionu lub miasta
(%) ogółu	38,03	56,54	2,01	2,41	1,01	
liczba respondentów	121	275	41	45	15	Uczestniczenie w życiu regionu lub miasta
(%) ogółu	24,35	55,33	8,25	9,05	3,02	
liczba respondentów	147	207	75	51	17	Dbałość o porzą- dek i środowisko naturalne
(%) ogółu	29,58	41,65	15,09	10,26	3,42	
liczba respondentów	189	227	32	35	14	Dbałość o dobre imię mieszkańców i wizerunek
(%) ogółu	38,03	45,67	6,44	7,04	2,82	

	zdecydowanie tak	raczej tak	trudno powiedzieć	raczej nie	zdecydowanie nie	Przejaw patriotyzmu lokalnego to:
liczba respondentów	311	105	31	35	15	Wspieranie lokalnych organi- zacji i producentów (kupowanie ich produktów)
(%) ogółu	62,58	21,13	6,24	7,04	3,02	
liczba respondentów	257	131	25	55	29	Udział w wyborach
(%) ogółu	51,71	26,36	5,03	11,07	5,84	
liczba respondentów	189	200	45	38	25	Podejmowanie dzia- łań na rzecz społecz- ności lokalnej
(%) ogółu	38,03	40,24	9,05	7,65	5,03	
liczba respondentów	100	180	77	115	25	Pomaganie innym mieszkańcom regio- nu (miasta)
(%) ogółu	20,12	36,22	15,49	23,14	5,03	
liczba respondentów	150	222	10	80	35	Płacenie podatków na rzecz jednostki regionalnej (miasta)
(%) ogółu	30,18	44,67	2,01	16,10	7,04	
liczba respondentów	150	211	35	59	42	Promowanie języka i symboli regional- nych
(%) ogółu	30,18	42,45	7,04	11,87	8,45	
liczba respondentów	218	208	24	35	12	Kibicowanie druży- nom z regionu lub miasta
(%) ogółu	43,86	41,85	4,83	7,04	2,41	
liczba respondentów	182	212	31	48	24	Inne
(%) ogółu	36,62	42,66	6,24	9,66	4,83	

Tabela 10. Czym jest dla mnie patriotyzm lokalny?

	zdecydowanie tak	raczej tak	trudno powiedzieć	raczej nie	zdecydowanie nie	Patriotyzm lokalny to:
liczba respondentów	171	256	21	38	11	Angażowanie się w sprawę regionu (miasta)
(%) ogółu	34,41	51,51	4,23	7,65	2,21	
liczba respondentów	235	155	45	42	20	Pielęgnowanie tradycji
(%) ogółu	47,28	31,19	9,05	8,45	4,02	
liczba respondentów	155	271	23	29	19	Wspieranie działań na rzecz rozwoju regionu
(%) ogółu	31,19	54,53	4,63	5,84	3,82	
liczba respondentów	120	205	45	87	40	Znajomość historii regionu (miasta)
(%) ogółu	24,14	41,25	9,05	17,51	8,05	
liczba respondentów	140	199	32	89	37	Wiedza nt postaci związanych z regionem
(%) ogółu	28,17	40,04	6,44	17,91	7,44	
liczba respondentów	200	205	36	41	15	Udział w wyborach i życiu regionu
(%) ogółu	40,24	41,25	7,24	8,25	3,02	
liczba respondentów	28	69	44	218	138	Przedkładanie interesów regionu (miasta) nad interes państwa
(%) ogółu	5,63	13,88	8,85	43,86	27,77	
liczba respondentów	101	191	77	79	49	Umiejętność wskazania cech charakterystycznych danego regionu (miasta)
(%) ogółu	20,32	38,43	15,49	15,90	9,86	
liczba respondentów	112	167	86	87	45	Kupowanie produktów regionalnych
(%) ogółu	22,54	33,60	17,30	17,51	9,05	
liczba respondentów	140	170	62	82	43	Udział w uroczystościach regionalnych (miejskich)
(%) ogółu	28,17	34,21	12,47	16,50	8,65	

	zdecydowanie tak	raczej tak	trudno powiedzieć	raczej nie	zdecydowanie nie	Patriotyzm lokalny to:
liczba respondentów	150	185	24	87	51	Płacenie podatków
(%) ogółu	30,18	37,22	4,83	17,51	10,26	
liczba respondentów	162	275	24	24	12	Otwartość regionu (miasta) w stosunku do przyjezdnych
(%) ogółu	32,60	55,33	4,83	4,83	2,41	

Tabela 11. Mieszkam we Wrocławiu od urodzenia?

	urodzeni w latach 1985–2002	urodzeni w latach 1975–1984	urodzeni w latach 1965–1974	urodzeni w latach 1940–1964	urodzeni przed II wojną światową	Mieszkam we Wrocławiu od urodzenia
liczba respondentów	48	52	33	52	0	185
(%) danej grupy wiekowej	30,19	42,62	32,67	57,78	0,00	

Tabela 12. Zadowolenie z członkostwa Polski w Unii Europejskiej

	urodzeni w latach 1985–2002	urodzeni w latach 1975–1984	urodzeni w latach 1965–1974	urodzeni w latach 1940–1964	urodzeni przed II wojną światową	Razem
liczba respondentów	159	122	101	90	25	497
(%) ogółu	31,99	24,55	20,32	18,11	5,03	100
zdecydowanie tak	53	79	50	22	5	209

	urodzeni w latach 1985–2002	urodzeni w latach 1975–1984	urodzeni w latach 1965–1974	urodzeni w latach 1940–1964	urodzeni przed II wojną światową	Razem
(%) grupy	33,33	64,75	49,50	24,44	20,00	42,1
raczej tak	98	31	33	30	11	203
(%) grupy	61,64	25,41	32,67	33,33	44,00	40,8
trudno powiedzieć	5	10	10	16	3	44
(%) grupy	3,14	8,20	9,90	17,78	12,00	8,9
raczej nie	2	1	6	14	5	28
(%) grupy	1,26	0,82	5,94	15,56	20,00	5,6
zdecydowanie nie	1	1	2	6	1	11
(%) grupy	0,63	0,82	1,98	6,67	4,00	2,2
razem respondentów	159	122	101	88	25	495

Tabela 13. Czy należy przedkładać interes regionu (miasta w którym mieszkam) ponad interesy kraju?

	urodzeni w latach 1985–2002	urodzeni w latach 1975–1984	urodzeni w latach 1965–1974	urodzeni w latach 1940–1964	urodzeni przed II wojną światową	Razem
liczba respondentów	159	122	101	90	25	497
(%) ogółu	31,99	24,55	20,32	18,11	5,03	100
zdecydowanie tak	14	8	5	1	0	28
(%) grupy	8,81	6,56	4,95	1,11	0,00	5,6
raczej tak	24	24	15	5	1	69
(%) grupy	15,09	19,67	14,85	5,56	4,00	13,9
trudno powiedzieć	17	11	9	6	1	44
(%) grupy	10,69	9,02	8,91	6,67	4,00	8,9

	urodzeni w latach 1985–2002	urodzeni w latach 1975–1984	urodzeni w latach 1965–1974	urodzeni w latach 1940–1964	urodzeni przed II wojną światową	Razem
raczej nie	69	61	42	40	6	218
(%) grupy	43,40	50,00	41,58	44,44	24,00	43,9
zdecydowanie nie	35	18	30	38	17	138
(%) grupy	22,01	14,75	29,70	42,22	68,00	27,8
razem respondentów	159	122	101	90	25	497

Streszczenie

Współczesny patriotyzm i patriotyzm lokalny w świetle badań empirycznych na przykładzie Wrocławia

Pojęcie *patriotyzm* stale pojawia się w dyskursie publicystycznym, politycznym i naukowym, jako jedna z podstawowych kategorii kultury polskiej i europejskiej. Jednym z elementów kształtujących współczesny patriotyzm narodowy jest szeroko rozumiany patriotyzm lokalny. Artykuł prezentuje badania empiryczne dotyczące postrzegania patriotyzmu, ze szczególnym uwzględnieniem patriotyzmu w wymiarze lokalnym, przez mieszkańców Wrocławia oraz stanowi próbę uzyskania odpowiedzi na pytanie: czym jest i jak postrzegany jest patriotyzm u schyłku drugiej dekady XXI wieku.

Słowa kluczowe: patriotyzm, patriotyzm lokalny, wspólnota lokalna, społeczność lokalna, Wrocław.

Summary

Contemporary patriotism and local patriotism in the light of empirical research on the example of Wrocław

The concept of patriotism constantly appears in the publicistic, political and scientific discourse as one of the basic categories of Polish and European culture. One of the elements shaping contemporary national patriotism is widely understood local patriotism. The article presents empirical research on the perception of patriotism, with particular emphasis on patriotism in the local dimension perceived by

the inhabitants of Wrocław. In addition, the article is also an attempt to answer the question: what is patriotism and how it is perceived at the end of the second decade of the 21st century.

Keywords: patriotyzm, local patriotism, local community, civil society at the local level, Wrocław.

Bibliografia

- Arystoteles, *Polityka*, Warszawa 2004.
- Bartoszewski W., *Patriotyzm czasu wojny i pokoju*, [w:], S. Kozłowska (red.), *Patriotyzm polski. Jaki jest? Jaki winien być?*, Warszawa 2001.
- Bocheński J. M., *Patriotyzm. Męstwo. Prawość żołnierska*, Warszawa 1999.
- CBOS, Komunikat z badań nr 151/2009, *Małe ojczyzny – poczucie przynależności Polaków*, Warszawa 2009.
- CBOS, Komunikat z badań nr 12/2014, *Polska regionalna*, Warszawa 2014.
- CBOS, Komunikat z badań nr 165/2015, *Polacy o swoim przywiązaniu do miejsca zamieszkania i kraju*, Warszawa 2015.
- CBOS, Komunikat z badań nr 151/2016, *Między patriotyzmem a nacjonalizmem*, Warszawa 2016.
- *Chrześcijański kształt patriotyzmu. Dokument Konferencji Episkopatu Polski przygotowany przez Radę ds. Społecznych*, <http://episkopat.pl/chrześcijański-kształt-patriotyzmu-dokument-konferencji-episkopatu-polski-przygotowany-przez-rade-ds-społecznych/>, pobrano: 10.02.2018r.
- Cycleron M.T., *O państwie, o prawach*, Kęty 2013.
- Czujko A., *Wrocławianie wybaczą swojemu miastu wszystko*, <http://wroclaw.nasze-miasto.pl/archiwum/wroclawianie-wybacza-swojemu-miastu-wszystko,1552168,art,t,id,tm.html>, pobrano: 16.02.2018r.
- Dmowski, *Nasz patriotyzm*, Krzeszowice 2005.
- Homer, *Odyseja*, tłum. L. Siemieński, Gdańsk 2000.
- Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość. Rozmowy na przełomie tysiącleci*, Hajnówka 2012.
- Ochocki T., *Pojęcie patriotyzmu*, [w:] K. Gąsiorek, W.S. Moczulski (red.), *Patriotyzm fundamentem bezpieczeństwa narodowego RP w XXI wieku*, Warszawa 2011.
- Szacki J., *Patriotyzm jako „błąd” i jako „cnota”*, [w:] M. Karolczak (red.), *Maski i twarze patriotyzmu*, Kraków 2012.
- Ossowski S., *O ojczyźnie i narodzie*, Warszawa 1984.

- Paradowski R., *Patriotyzm a typy kultury*, [w:] E. Nowicka-Włodarczyk (red.) *Patriotyzm*, Kraków 1998.
- Potoczek A., *Spoleczna rola samorządu terytorialnego*, [w:] W. Theiss (red.), *Mała ojczyzna. Kultura, edukacja, rozwój lokalny*, Warszawa 2001.
- Reymont W.S., *Ziemia obiecana*, Hajnówka 2008.
- *Rocznik statystyczny Wrocławia 2016*, Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław 2016, file:///C:/Users/User/Downloads/rocznik_wroc_2016%20(1).pdf, pobrano: 15.02.2018r.
- Rzegocki A., *Patriotyzm a racja stanu*, [w:] J. Kloczkowski (red.), *Patriotyzm Polaków – studia z historii idei*, Kraków 2006.
- Symonides D., *Patriotyzm. Tożsamość narodowa*, [w:] J. Kloczkowski (red.), *Patriotyzm*, Kraków 1998.
- Trosiak C., *Współczesny polski patriotyzm: między wspólnotą narodową a wspólnotą regionalną*, „Przegląd Politologiczny” 2014, <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/pp/article/view/2110>, pobrano: 20.02.2018r.
- Wiatr J., *Etyczny sens patriotyzmu*, [w:] *Etyka*, T. 5, Warszawa 1969.
- Witecka M., *Internet w kształtowaniu nowoczesnej postawy patriotycznej i tożsamości narodowej*, [w:] K. Gąsiorek, W.S. Moczulski (red.), *Patriotyzm fundamentem bezpieczeństwa narodowego RP w XXI wieku*, Warszawa 2011.

Mała ojczyzna a patriotyzm lokalny.

Wybrane zagadnienia

Grażyna Kącicka¹

Od najdawniejszych czasów człowiek tworzył zbiorowości, wspólnoty, z którymi łączyły go określone więzi. Jako istota społeczna wchodził i wchodzi w relacje z otoczeniem. Środowisko, w którym człowiek wychowuje się i przebywa, kształtuje jego tożsamość. Najbliższa, w sensie geograficznym i emocjonalnym, jest dla człowieka społeczność lokalna. W dzieciństwie świat człowieka ogranicza się właśnie do tej społeczności – wsi, miasteczka, miasta czy gminy. Dopiero w późniejszym okresie staje się częścią większych społeczności.

Mała ojczyzna, jako kategoria lokalnej tożsamości

Przestrzeń kulturowo-społeczna i geograficzna, w której człowiek żyje, funkcjonuje i z którą jest związany emocjonalnie zwana jest „małą ojczyzną”. Najczęściej utożsamiana jest z rodzinnym miastem, wioską, gminą albo regionem. Jest to przestrzeń stanowiąca najbliższe otoczenie człowieka, bezpieczna i „oswojona”, dobrze znana. W najbardziej ogólnym sensie „mała ojczyzna” oznacza miejsce zamieszkania człowieka, które go kształtuje, nad którym sprawuje pieczę. To miejsce doniosłych doświadczeń i przeżyć osobistych jej mieszkańców, formowania się ich biografii, to świat, z którym zrosło się ich życie i z którym wiąże ich często silna więź emocjonalna². Spośród wielu elementów stanowiących treść lokalnej przestrzeni najważniejsze miejsce zajmuje dom rodzinny, ponieważ stanowił od wieków i stanowi nadal ostoję lokalnych regionalnych wartości. W nim przekazywana jest rodzinna historia i pamięć przodków. Mała ojczyzna jest zatem płaszczyzną tworzenia się więzi lokalnych, zakorzenienia ludzi we własnej tradycji i historii.

Termin „mała ojczyzna” oznacza przestrzeń psychofizyczną, powstałą w wyniku szczególnych związków intelektualnych oraz emocjonalnych jednostki z najbliższym otoczeniem oraz praktycznych działań człowieka w miejscowym środowisku. Jest to rzeczywistość realna, konkretna i materialna, a jednocześnie naznaczona wartościami, znaczeniami, symbolami, mitami. Mała ojczyzna skupia ludzi żyjących na określonym

---

1. Mgr Grażyna Kącicka, doktorantka Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki.

2. S. Starczewski, *Małe ojczyzny – tradycja dla przyszłości*, Warszawa 2000, s. 23.

terenie geograficznym, w kręgu oddziaływań miejscowej tradycji, kultury, różnych form życia społecznego oraz przyrody. Mała ojczyzna jest przede wszystkim źródłem tożsamości jednostek i grup społecznych; łączy z kulturą, przeszłością i przyrodą; orientuje w świecie materii i w świecie idei; ułatwia odpowiedź na fundamentalne pytanie: „kim jesteśmy, skąd idziemy, dokąd zmierzamy?”³. Mała ojczyzna, będąca określoną formą życia środowiska lokalnego, zakorzenia człowieka w jego świecie, a to oznacza m.in. pełną i godną obecność w określonym miejscu i czasie, a równocześnie – obowiązek uczestnictwa, czyli utrwalania, zmieniania i ulepszania istniejących warunków.

Mała ojczyzna to też krajobraz. Trwałe, stałe elementy krajobrazu, które towarzyszą człowiekowi od dzieciństwa, a towarzyszyły też rodzicom i dziadkom, mają najwyższą wartość. Identyfikacja człowieka z określoną przestrzenią małej ojczyzny wynika z bezpośredniego przeżycia względem tej przestrzeni w najwcześniejszym okresie dzieciństwa i młodości, kiedy świat wydaje się najbardziej autentyczny i prosty, a którego piękno i wartość człowiek często odkrywa dopiero w dorosłym życiu. Mała ojczyzna, ta zapamiętana z lat dzieciństwa to dla człowieka centrum świata, do którego wszystkie inne elementy są odniesione. Doświadczenia i krajobrazy emocjonalnie przyswojone, jako własne w latach dzieciństwa i powracające w życiu dorosłym to dziedzictwo na całe życie, jeden z ważniejszych wyznaczników tożsamości kulturowej człowieka⁴. Pojęcie „małej ojczyzny” posiada też wymiar miejsca symbolicznego, za którym człowiek tęskni i które jest związane z wyobrażeniem dziecka o tej przestrzeni, jako sielankowym miejscu wypełnionym harmonią. Człowiek, bowiem żywa się z otaczającym go krajobrazem, ziemią przodków i tradycjami.

Mała ojczyzna to miasto czy wieś, w której człowiek urodził się i mieszka. To przestrzeń, w której człowiek obraca się, czyli domy, ulice, cmentarze, kościoły, to przestrzeń niewielka, wielkim wysiłkiem ludzkim zabudowana, przez wojny niszczona i odbudowywana⁵. Ta zamknięta i ucłowieczona przestrzeń staje się miejscem życia, centrum ustalonych wartości. Istotom ludzkim potrzebne jest zarówno miejsce, jak i przestrzeń. Życie człowieka jest dialektycznym ruchem między bezpiecznym schronieniem a przygodą, przywiązaniem a wolnością. W otwartej przestrzeni moż-

---

3. W. Pawlik, *Małe ojczyzny jako spotkanie: między socjologią, literaturą i filmem*, Societas / Communitas 2015, nr 1-2, s. 90-92.

4. K. Kiereta, *Lokalna przestrzeń kulturowa a tożsamość*, „Krajobrazy Dziedzictwa Narodowego” 2003, nr 3(11), s. 25-27.

5. E. Dziadosz, *Małe ojczyzny. Duma czy wstyd?*, „Dziennik Lubelski”, 22-24.04.1994.

na intensywnie odczuć walory miejsca, a w samotności zacisznego miejsca ogrom rozciągającej się poza nim przestrzeni staje się dojmujący⁶.

Szacunek i przywiązanie człowieka do małej ojczyzny wyraża się najczęściej poprzez lokalny patriotyzm. Można go zdefiniować, jako postawę szacunku, przywiązania i umiłowania swojej lokalnej ojczyzny.

Patriotyzm – jego istota i rodzaje

Patriotyzm to termin pochodzący od greckiego słowa „patria”, które oznacza ojczyznę. Definiowany jest, jako umiłowanie i poszanowanie własnej ojczyzny oraz gotowość walki w jej obronie⁷. Patriotyzm pojmowany, jako miłość ojczyzny dotyczy tożsamości narodowej. Wiąże się z troską o dobro narodu, szacunkiem dla tradycji i historii oraz z chęcią jej poznawania. Także gotowość do pracy dla ojczyzny jest przejawem patriotyzmu. Patriotyzm wiąże się ściśle z kulturą narodu, jej poznaniem i przeżywaniem. To wiara przodków, to tradycja, to dziedzictwo, to dorobek kulturowy naszych Ojców, to ciągłość tradycji i kultury⁸. Podkreślał to Jan Paweł II, wskazując, że: „Patriotyzm oznacza umiłowanie tego, co ojczyste: umiłowanie historii, tradycji, języka czy samego krajobrazu ojczystego. Jest to miłość, która obejmuje również dzieła rodaków i owoce ich geniuszu. Próbą dla tego umiłowania staje się każde zagrożenie tego dobra, jakim jest ojczyzna. (...) Ojczyzna jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli i jako taka, jest też wielkim obowiązkiem”⁹. Słowa te są wskazówką do zrozumienia współczesnego patriotyzmu i troski o bezpieczeństwo narodowe.

Trzeba zaznaczyć jednak, że pojęcie patriotyzmu nie jest jasno ustalone w naukach społecznych. Poszczególne teorie zawierają różne definicje tego terminu, umieszczając go w odmiennych odniesieniach. Pojęcie to bywa lokowane przez część naukowców tylko w sferze emocji, inni natomiast umiejscawiają je w zbiorze przekonań i obowiązków wynikających z uczestnictwa w pewnej wspólnotcie. Natomiast psycholodzy traktują patriotyzm, jako postawę zawierającą w sobie zarówno elementy emocjonalne, jak i poznawcze¹⁰.

6. Yi-Fu Tuan, *Przestrzeń i miejsce*, Warszawa 1987, s. 114–116.

7. M. Smaza, *Słownik wyrazów obcych*, Toruń 2003, s. 257.

8. J. Gancarski, *Patriotyzm wczoraj i dziś*, [w:] W. Janiga (red.), *Wychowanie do patriotyzmu*, Przemysł – Rzeszów 2006, s. 289.

9. Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość*, Kraków 2005, s. 71–72.

10. M. Dudzikowa, M. Czerepaniak-Walczak, *Wychowanie. Pojęcia, procesy, konteksty*, T. 4, Gdańsk 2008, s. 55.

Patriotyzm to postawa przejawiająca się w emocjonalnej więzi z dziejami i tradycją narodową, ojczystym językiem, silnym powiązaniem z kulturą, czy nawet miejscem bytu danego narodu, to również gotowość do służby, do poświęceń spraw osobistych, gdyż kraj ojczysty traktowany jest, jako wartość najwyższa¹¹. Patriotyzm uważany bywa również za postawę wyrażającą się w wypełnianiu podstawowych, konstytucyjnych obowiązków obywatelskich, takich jak służba wojskowa czy obrona ojczyzny, wierność dla kraju, troska o wspólne dobro i dbałość o stan środowiska naturalnego, przestrzeganie prawa, gotowość do ponoszenia wszelkich ciężarów i świadczeń, w tym też płacenia podatków¹².

Patriotyzm jest postawą zmienną, rozwijającą się wraz z rozwojem moralności i podmiotowości społeczności oraz poszczególnych osób. Wtedy to człowiek zaczyna rozumieć, że jego naród jest częścią większej całości, na równi ważną jak inne części. Oprócz szacunku do własnego narodu, nabiera też szacunku dla innych społeczności. Następnie patriotyzm rozwija się u danej osoby poprzez lepsze rozumienie własnego szacunku do swojej grupy lokalnej lub narodowej i przejawia w działaniach w celu wspólnego bytowania z innymi narodami, już wcześniej darzonymi szacunkiem, dla globalnego pokoju¹³. Trudno stwierdzić, jak wielu ludzi przechodzi przez te wszystkie etapy modelowej wersji prawidłowego patriotyzmu, lecz w każdym narodzie można podać wzorce tego rodzaju ludzi.

W literaturze wyróżnia się różne odmiany postaw patriotycznych, dla wszystkich z nich wprawdzie charakterystyczna jest identyfikacja z własną społecznością narodową, lecz ich treść jest różna. Podstawy, na jakich dany człowiek opiera swoje relacje z grupą narodową oraz jakie warunki przynależności do tej wspólnoty widzi, stanowią wskaźniki wyróżnienia różnych odmian patriotyzmu. Na tej podstawie można wyróżnić następujące rodzaje patriotyzmu¹⁴:

- patriotyzm narodowy – rozumiany, jako miłość do kraju ojczystego i narodu w obrębie państwa,
- patriotyzm regionalny – oparty na wspólnym pochodzeniu i podobieństwie etnicznym członków określonej grupy, oznaczający przywiązanie do krainy etnograficznej, czy regionu kraju, z którego człowiek pochodzi lub w którym mieszka,

---

11. A.M. Basak, *Rola wychowania patriotycznego w kształtowaniu postaw młodzieży*, Karpacki Przegląd Naukowy 2015, nr 2 (14), s. 97.

12. R. Smolski, M. Smolski, E. H. Stadtmüller, *Słownik encyklopedyczny. Edukacja obywatelska*, Wrocław 1999, s. 287.

13. J. Szczurkowska, *Ja patriota. Psychologia patriotyzmu*, Warszawa 2016, s.12.

14. M. Dudzikowa, M. Czerepaniak-Walczak, *Wychowanie...*, s. 57–59.

- patriotyzm obywatelski, zwany inkluzywnym – jest to patriotyzm lokalny, oznaczający nie tylko miłość do małej ojczyzny, ale też wynikającą z tego gotowość uznania obowiązków i zasad przestrzegania reguł wspólnotowych.

Aktualne teorie polskiego patriotyzmu w znacznej mierze zawierają się pomiędzy zasygnalizowanymi rodzajami tego pojęcia, czyli patriotyzmem jakiego podmiot stanowi wspólnota etniczno-kulturowa, a patriotyzmem obywatelskim czyli dotyczącym wszystkich członków danego państwa bez względu na przynależność etniczną¹⁵.

Według innego ujęcia wyróżnik podziału patriotyzmu na odmiany, zamiast wskazanych w toku wywodu warunków o podłożu etniczno-genealogicznym, może stanowić sposób wyrażania przywiązania do określonej grupy społecznej. Istotnym zagadnieniem jest tu, czy poczucie identyfikacji z grupą towarzyszą przekonania o jej nieomyślności, bezkrytyczna lojalność wobec ustaleń jej przywódców, czy może chęć doskonalenia własnej grupy, krytycyzm wobec pewnych jej zachowań¹⁶. Na tej podstawie wyróżnia się:

- patriotyzm bezkrytyczny określany też nacjonalizmem,
- patriotyzm krytyczny lub konstruktywny.

Podział patriotyzmu na różne odmiany, ich podstawy i sposoby wyrażania postaw patriotycznych jest uwarunkowany sytuacyjnie oraz wynika z przeszłych i aktualnych emocji ludzi będących członkami określonej grupy. Warto, więc wskazać też inne ujęcia, w jakich omawiane jest to zagadnienie. Pojęcie patriotyzmu można rozważać również w podziale na następujące obszary¹⁷:

- aksjologiczny, gdyż jest on pewnego rodzaju wartością ukazującą przynależność do wspólnoty historycznej, tworzącą równocześnie nowe wartości kulturowe,
- pedagogiczny, albowiem postawa patriotyczna tworzy się w toku edukacji, jego urzeczywistnienie wymaga określonych oddziaływań wychowawczych,
- socjologiczny z tej przyczyny, że patriotyzm jako zjawisko społeczne może być analizowany ze względu na rodzaj genezy i rozwoju na przestrzeni dziejów społeczności, z uwzględnieniem elementów utrwalających świadomość narodową i państwową oraz tworzących stosunki wewnątrz narodu.

Na przestrzeni wieków można było zaobserwować różne formy patriotyzmu, szczególnie widoczna była taka postawa w czasach trudnych dla narodu polskiego,

15. T. Guz, R. Tłuczek, R. Mazurkiewicz, *Tożsamość narodowa i suwerenność państwa a integracja europejska*, Lublin 2008, s. 104.

16. M. Dudzikowa, M. Czerepaniak-Walczak, *Wychowanie...*, s. 62.

17. J. Szczurkowska, *Ja patriota...*, s.23.

tj. w okresie zaborów czy podczas wojen światowych. Obywatele okazywali miłość do ojczyzny poprzez m.in. udział w walce zbrojnej przeciwko zaborcom. Dlatego dla większości młodych Polaków patriotyzm wiąże się z bezgranicznym oddaniem sprawie polskiej, poświęceniem zdrowia, a nieraz wręcz życia i bohaterstwem starszego pokolenia, któremu przyszło żyć podczas zaborów czy wojen. Obecnie, kiedy Polska cieszy się suwerennością i niepodległością, taki patriotyzm stracił rację bytu, ustąpił miejsca nowym formom uzewnętrzniania swojej postawy umiłowania ojczyzny. Żyjąc w państwie demokratycznym młodzi ludzie nie muszą przelewać swojej krwi za niepodległość kraju, co nie oznacza, że patriotyzm zupełnie stracił swoją wartość i znaczenie.

Współczesne formy patriotyzmu

Współczesny patriotyzm przyjmuje odmienną formę, opiera się przede wszystkim na zasadzie bycia dobrym obywatelem, sumiennie wypełniającym swoje obowiązki względem narodu. Postawa patriotyczna wyraża się w głównej mierze poprzez uczestniczenie w budowie dobrobytu kraju, dbanie o majątek narodowy, wzięcie odpowiedzialności za dobre funkcjonowanie kraju, a także czynne zaangażowanie się w życie społeczne, gospodarcze i polityczne¹⁸. Wbrew pozorom, nie jest to łatwe zadanie, gdyż współczesny świat proponuje nam styl życia opierający się głównie na rozwoju i uzyskiwaniu korzyści indywidualnych, lansuje wzór życia beztroskiego, opartego na osobistych zyskach, realizacji marzeń jednostki, natomiast wspólnocie narodowej przypisuje rolę drugorzędną, m.in. ze względu na rozprzestrzeniający się kosmopolityzm i przeświadczenie, że każdy człowiek jest obywatelem świata bądź Europy. Uczy się młodych ludzi jak być Europejczykiem, człowiekiem światowym o szerokich horyzontach, natomiast często zapomina się o wyrobieniu odpowiedniej postawy wobec własnej ojczyzny, pielęgnowaniu w młodych szacunku i czci wobec narodu, wyrabianiu postawy odpowiedzialności za własne państwo i przekazywaniu pamięci o bohaterach, dzięki którym możemy cieszyć się wolnością.

Współczesny patriotyzm przejawia się poprzez dbanie o kulturę, tradycję, język ojczysty oraz szacunek do całego dziedzictwa narodowego. Patriotyczna postawa to przestrzeganie i wypełnianie obowiązków obywatelskich i społecznych, praca na rzecz swojego kraju, dbanie o środowisko naturalne. Współczesny patriotyzm po-

---

18. A.M. Basak, *Wychowanie patriotyczne w środowisku szkolnym*, [w:] B. Olbrych, A. Gołębiowski (red.), *Tendencje nacjonalistyczne i migracyjne we współczesnej Europie*, Radom 2017, s. 328–329.

kazuje się przede wszystkim w byciu dobrym człowiekiem i obywatelem, uczciwym w stosunku do instytucji państwowych, w trosce o dorobek intelektualny i kulturalny ojczyzny, w pragnieniu utrzymania niezależności państwa, dbałości o współobywateli czy w takich prostych zachowaniach, jak wywieszenie flagi w dniu święta narodowego, znajomość historii Polski.

Współcześnie spotykamy się z różnymi odmianami patriotyzmu. R. Stempkowski w swojej pracy badawczej pisze o patriotyzmie ekonomicznym, gospodarczym i konsumenckim. Patriotyzm ekonomiczny odnosi się do wszystkich podmiotów gospodarczych i konsumentów, uwydatnia potrzebę dbania o polepszenie dobrobytu własnego środowiska poprzez wybory natury ekonomicznej. Patriotyzm ekonomiczny dzieli się na patriotyzm gospodarczy i konsumencki. Patriotyzm gospodarczy to dbanie o polepszenie sytuacji gospodarczej danego kraju, wytwarzanie pozytywnych relacji z konsumentami lokalnymi, mobilizowanie konsumentów do zachowań patriotycznych w sensie ekonomicznym poprzez działanie polityków i przedsiębiorców. Z kolei patriotyzm konsumencki to termin dotyczący konsumentów, świadome preferowanie przez konsumenta podczas zakupów towarów i usług, których produkcja, promocja i związany z nimi obieg pieniędzy dotyczy kraju, wspólnoty czy kultury, z którą utożsamia się konsument. Może mieć różny wpływ na dokonywany wybór w zależności od konsumenta (niekiedy dominujący, czasami dodatkowy)¹⁹. Patriotyzm ekonomiczny polega, więc na podejmowaniu świadomych decyzji ekonomicznych z uwzględnieniem pozytywnego wpływu tych wyborów na wspólnotę, z którą dany podmiot się identyfikuje. Często wiąże się z dokonywaniem zakupu tylko lub w większości polskich produktów, czyli wytwarzanych przez firmy zarejestrowane w Polsce z większością-wym polskim kapitałem, produkujące głównie na terenie naszego kraju²⁰.

Współcześnie coraz częściej, jako uzupełnienie pojęcia patriotyzmu narodowego wskazywany jest termin jakim jest patriotyzm lokalny. Obiektem patriotyzmu może być każda grupa społeczna, z jaką dany człowiek się utożsamia. Można, zatem być patriotą miasta, dzielnicy czy nawet drużyny sportowej.

19. <http://patriotyzmekonomiczny.pl/2014/05/patriotyzm-ekonomiczny-mlodego-konsumenta-cz-i/> dostęp: 21.02.2018.

20. K. Włodarczyk, *Globalizacja a patriotyzm ekonomiczny polskich konsumentów*, „Studia Ekonomiczne” 2015, nr 214, s. 67–68.

Patriotyzm lokalny w małej ojczyźnie

Patriotyzm lokalny to termin oznaczający zazwyczaj przywiązanie do tzw. małej ojczyzny, czyli miejsca pochodzenia lub zamieszkania, określonej przestrzeni kulturowej, społecznej i geograficznej, w której funkcjonuje dana osoba. To najczęściej teren rodowego miasta lub gminy. To przestrzeń powstała w efekcie relacji intelektualnych i emocjonalnych człowieka z otoczeniem oraz praktycznych działań tej osoby w środowisku bytowania. Teren ten jest podstawą tożsamości poszczególnych ludzi i zbiorowości społecznych²¹.

Współczesne rozumienie i znaczenie małej ojczyzny wykracza poza sens, który tej kategorii nadał jej twórca – Stanisław Ossowski. To nie jest już tylko „najbardziej naturalne środowisko człowieka”, prywatna relacja z określonym terytorium (wraz z jego tradycją i kulturą), suwerenne i bezpieczne miejsce, przestrzeń wolności i rozwoju, nisza, która chroni przed narzucanymi i głęboko zniekształconymi formami życia kolektywistycznego²². Dziś mała ojczyzna jest przede wszystkim źródłem oraz zadaniem życia obywatelskiego, opartego na takich zasadniczych wartościach, jak: wolność, państwo prawa, samorządność, wspólne dobro, dialog. Widoczny obecnie w życiu publicznym renesans małych ojczyzn łączy się z procesami transformacji społeczno-politycznej. Zmiany gospodarcze, budowa samorządności, kształtowanie się postaw obywatelskich, powstawanie organizacji pozarządowych, to tylko niektóre przejawy aktywności społeczności lokalnych. Procesy te stymulują podmiotowość społeczną i polityczną, rozwijają aktywność oraz innowacyjność, umiejętność mówienia własnym głosem, a także inspirują powstawanie i odbudowywanie tożsamości lokalnej i regionalnej. Mała ojczyzna nadal jest strukturą bliską, znaną i bezpieczną, ale jednocześnie jest ona dziś wyzwaniem: stawia cele, wymaga starań i wysiłków, wielu różnych nakładów. W małej ojczyźnie, w konkretnym środowisku życia, widoczne są procesy przekształcania się jednostki w obywatela, a grupy mieszkańców we wspólnotę społeczną, tj. zbiorowość skupioną wokół określonych wartości i celów, ludzi, którzy w toku dyskusji wypracowują wspólne rozwiązania występujących problemów. W takim procesie rozwijającej się podmiotowości małej ojczyzny dochodzi do bardzo istotnych zmian. Odgórne, formalnoprawne idee porządku demokratycznego stają się akceptowane i rozwijane przez szersze zbiorowości, demokracja przedstawicielska

---

21. W. Theiss (red.), *Mała ojczyzna. Kultura – Edukacja – Rozwój lokalny. Słowo wstępne*, Warszawa 2001, s. 5.

22. S. Ossowski, *O ojczyźnie i narodzie*, Warszawa 1984, s. 12–13.

przybiera wymiary demokracji uczestniczącej, oddolnej. Dzisiejsza mała ojczyzna, jej możliwości rozwojowe i potrzeby, wymagają też określonego wsparcia edukacyjnego, zarówno w wymiarze szkolnym, jak i pozaszkolnym. Edukacja środowiskowa związana jest z realizacją miejscowych potrzeb, zadań i dążeń. Nadrzędnym celem i funkcją edukacji środowiskowej jest wychowanie obywatelskie oraz wychowanie samorządowe, czyli kształtowanie postaw podmiotowych: czynnych, samodzielnych, twórczych. Mowa o człowieku autonomicznym, odpowiedzialnym za swoje czyny, umiejącym dostrzegać to, co ludzi łączy, a także gotowym do współpracy i współdziałania ponad podziałami i barierami. Postawy obywatelskie, o których mowa, wyrastają na gruncie miejscowych realiów, łączą się i identyfikują ze społeczeństwem i państwem, są formą zaangażowanej obecności we własnym środowisku, a także umiejętnym sposobem współpracy z agendami państwowymi, samorządowymi i pozarządowymi. Natomiast samorząd, jako zbiorowa instytucja demokracji lokalnej, wymaga edukacji, która włączałaby obywateli m.in. w problemy władzy lokalnej, dobra wspólnego, zasad funkcjonowania państwa i prawa. Dzięki tym podstawom edukacja środowiskowa nie służy doraźnym celom, lecz wychowaniu obywateli zaangażowanych w sprawy małej ojczyzny²³.

Postawa patrioty lokalnego wiąże się z traktowaniem spraw lokalnych nadrzędnie ponad sprawy ogólnokrajowe, poczuciem i wyrażaniem szacunku dla tych, przekonaniem w to, że wywiera się wpływ na postać najbliższego otoczenia i podejmowaniem za te okolice odpowiedzialności. Patriotyzm lokalny można przejawiać nawet przez proste czynności, jak chociażby troskę o czystość na ulicy, szacunek dla ludności lokalnej i miejsc publicznych, kibicowanie lokalnej drużynie piłkarskiej czy zwyczajną chęć pozostania i bytowania właśnie w tym miejscu. To właśnie w ramach małej ojczyzny w określonym środowisku uwidacznia się to jak człowiek przekształca się w obywatela, natomiast grupy mieszkańców we wspólnotę społeczną, czyli zbiorowość skupioną wokół określonych wartości i celów²⁴.

Istotną cechą patriotyzmu lokalnego jest tolerancyjność względem innych jednostek bądź grup i to właśnie różnicuje to pojęcie z terminem lokalizmu określanego również rodzajem nacjonalizmu lokalnego, czyli izolowania się jednostki lub grupy w wąskiej i ograniczonej płaszczyźnie lokalnej i traktowaniu z wątpliwością wszystkich

---

23. W. Theiss (red.), *Mała ojczyzna...*, s. 5–6.

24. J. Szczurkowska, *Ja patriota...*, s. 15.

spoza lokalnego terytorium²⁵. Patriotyzm stanowi, bowiem postawę umiłowania i czci wobec własnej ojczyzny, natomiast patriotyzm lokalny to miłość i przywiązanie do małej ojczyzny. Z kolei nacjonalizm to przekonanie, że naród jest najważniejszą formą społecznienia, a tożsamość narodowa najważniejszym składnikiem tożsamości jednostki, połączone z nakazem przedkładania solidarności narodowej nad wszelkie inne związki i zobowiązania oraz wszystkiego, co narodowe, nad to, co cudzoziemskie lub kosmopolityczne²⁶. Nacjonalizm to ideologia, która na fundamentalnym miejscu stawia naród, jako wartość najważniejszą w życiu obywateli, i naród ten uznaje się za lepszy od pozostałych. Patriotyzm jest swoistym fundamentem dla nacjonalizmu. Wspólne dla tych zjawisk aspekty to miłość do narodu, ojczyzny, poczucie jedności i wspólnoty z narodem, identyfikacja z konkretną ojczyzną, wreszcie szacunek względem języka, tradycji, kultury, historii czy obyczajów narodowych oraz pragnienie zapewnienia i utrzymania ciągłości bytu narodu. Odmienne jest natomiast postrzeganie innych narodów. Nastawienia te charakteryzują się istnieniem świadomości odmienności własnego narodu od innych tego typu wspólnot, jednakże patriotyzm nie zawiera pogardy czy umniejszania wartości innych społeczeństw, natomiast w nacjonalizmie uwidacznia się rodzaj wywyższenia własnego narodu przy równoczesnym pomniejszeniu wartości innych państw lub lokalnych społeczności. Nacjonalizm nie pokazuje się, jako postawa tolerancyjna, otwarta na osiągnięcia innych państw, lecz nastawia się na zaznaczone już izolowanie się. Patriotyzm stanowi odczucie, postawą emocjonalną, natomiast w przypadku nacjonalizmu pomimo, że bierze za podstawę sferę odczuć obywateli, to tworzy pewien system, ideologię i nacechowany sposób myślenia narodowo-społeczny. Istotny jest problem odnoszenia się do wartości uniwersalnych, gdzie patriotyzm, jako postawa bardziej otwarta, tolerancyjna nie wyklucza współistnienia wartości uniwersalnych, ogólnoludzkich i wartości narodowych, gdy nacjonalizm ustanawia pewną hierarchię wartości, zakłada, iż wartości narodowe mają pierwszeństwo przed ogólnoludzkimi²⁷. Zupełnie odmienne traktowanie świata przejawia postawa kosmopolityczna. Według tego poglądu, ojczyzną człowieka jest

---

25. *Encyklopedia Socjologii*, T. 4, Warszawa 2002, s. 97–98.

26. <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/nacjonalizm;3945094.html>, dostęp: 25.02.2018.

27. A. W. Jabłoński, *Nacjonalizm, patriotyzm, kosmopolityzm – ujęcie teoretyczne i historyczne*, [w:] D. Drałuś, M. Wichlacz (red.), *Nowoczesne formy patriotyzmu i nacjonalizmu w kontekście przemian współczesnych systemów społeczno-politycznych*, Wrocław 2013, s. 66–67.

cały świat. Zwolennicy kosmopolityzmu dążą do politycznej i społecznej jedności świata, wolnego od podziałów i konfliktów, będącego jedną wspólnotą ogólnoludzką.

W tym miejscu przeprowadzanych analiz, należy podkreślić istotne znaczenie patriotyzmu lokalnego dla tożsamości człowieka. Trzeba też zaznaczyć, że jego aktualna wartość jest ważnym skutkiem przemian społeczno-gospodarczych, zapoczątkowanych w roku 1989, gdyż wtedy nastąpił również wzrost znaczenia myślenia o patriotyzmie lokalnym w kontekście społeczności regionalnych. Pojęcie patriotyzmu lokalnego jest istotne też z tego powodu, że Polska stała się krajem członkowskim Unii Europejskiej. Zasadne, gdyż Unia Europejska poprzez rozwijanie europejskich regionów, dąży do minimalizowania różnic w dysproporcjach rozwoju poszczególnych części unijnej, regionalnej Europy, czyli małych ojczyzn w poszczególnych państwach wspólnoty.

Przejawy patriotyzmu lokalnego widoczne są w każdym regionie, mieście, czy wsi. W moim mieście, w mojej małej ojczyźnie czyli Jarosławiu, na uwagę zasługują coroczne obchody Narodowego Święta Niepodległości 11 listopada. W ubiegłym roku w jego ramach odbyło się złożenie kwiatów pod tablicą upamiętniającą grupy legionistów z Jarosławia, koncert Stowarzyszenia Reprezentacyjny Chór Mieszany „Jarosław”, Msza święta w intencji Ojczyzny oraz uroczystości pod tablicą przy ratuszu na jarosławskim rynku czyli: wciągnięcie flagi państwowej na maszt, Hymn RP w wykonaniu Orkiestry Wojskowej z Rzeszowa, Niepodległościowy Apel Pamięci, Salwa Honorowa, złożenie kwiatów²⁸.

Inną próbkę troski o lokalny patriotyzm stanowi Jarmark Jarosławski. W trakcie tego wydarzenia, nie opuszczając miasta, można zakosztować różnorodności kulturowej w jej najlepszym wydaniu oraz rozsmakować się w lokalnych specjach gastronomicznych. Jarosław w tych dniach zmienia się w gwarne, handlowe, kupieckie miasto. Jak za dawnych czasów do naszego miasta przybywają aktorzy, lirnicy, skrzypkowie, dudziarze oraz wystawcy z przeróżnymi towarami, z rękodziełem, ceramiką, rzeźbą, biżuterią, tkaninami, kawą, herbatą, słodyczami. W trakcie imprezy odbywa się wiele warsztatów, prezentujących te zawody i prace, które współcześnie nie są tak popularne jak dawniej. Są to przeważnie warsztaty ceramiczne, tkackie, artystyczne, kukielkowe i kuglarskie, taneczne, zielarskie. Stąd też jarmark stanowi ważne coroczne wydarzenie w lokalnej społeczności, stanowiąc wspaniałą, nawiązującą do dawnych tradycji, miejską imprezę²⁹.

28. <https://ekspresjaroslawski.pl/artykul/narodowe-swieto-niepodleglosci/> dostęp: 01.03.2018.

29. <http://www.ckip.jaroslaw.pl/aktualnosci/id2527,Jarmark-Jaroslawski-2017-swieto-handlu-muzyki-i-teatrow/> dostęp: 01.03.2018.

Na jarosławskim rynku, co roku odbywa się również ważne lokalne i przy tym patriotyczne wydarzenie, jakim jest święto 14 Dywizjonu Artylerii Samobieżnej im. gen. bryg. Wacława Wieczorkiewicza w Jarosławiu. W jego ramach po Mszy św. w intencji żołnierzy i pracowników wojska, która odbywa się w jarosławskiej kolegiacie, uczestnicy święta przechodzą na rynek, gdzie odbywa się część oficjalna: przemówienia, wręczenie odznaczeń i wyróżnień. Pododdziały garnizonu Jarosław przygotowują defiladę. W roku 2017. odbył się pokaz dynamiczny w wykonaniu 5 Batalionu Strzelców Podhalańskich, defilada i pokaz musztry konnej parady, władania białą bronią oraz sprawności jeździeckiej w wykonaniu Oddziału Kawalerii Ochotniczej w barwach 20 Pułku Ułanów³⁰.

W placówkach oświatowych na terenie miasta Jarosław organizuje się projekty takie, jak chociażby „Moja Mała Ojczyzna”, w ramach których uczniowie odwiedzają zabytki i Miejsca Pamięci Narodowej w mieście i regionie, co sprzyja wychowaniu w tradycji patriotyzmu oraz wychowaniu polskiego i lokalnego patrioty³¹.

Godne podkreślenia jest również funkcjonowanie w Jarosławiu Stowarzyszenia „Mała Ojczyzna”. Podstawowe cele tego stowarzyszenia, to: 1) służba społeczności lokalnej poprzez prowadzenie działalności na rzecz silnego i sprawiedliwego państwa, sprawnego samorządu terytorialnego i rozwoju demokracji, konkurencyjnej gospodarki opartej na własności prywatnej, promocji rodziny, jako podstawy funkcjonowania społeczeństwa, chrześcijańskiej tożsamości i tradycji narodowej jako podstawy rozwoju polskiej kultury, rozwój społeczeństwa obywatelskiego we wszystkich jego aspektach; 2) działanie na rzecz stabilnego, wszechstronnego i nieskrępowanego rozwoju lokalnej wspólnoty mieszkańców; 3) prowadzenie działalności na rzecz ogółu społeczności, jak też określonej grupy podmiotów, ze względu na szczególnie trudną jej sytuację życiową lub materialną w stosunku do społeczeństwa; 4) realizacja zadań publicznych na rzecz ogółu społeczności; 5) promocja małej ojczyzny³².

Zaprezentowane przykłady działań cyklicznych świadczą dobitnie o rozwoju społeczności lokalnej Jarosławia w duchu poszanowania tradycji i osiągnięć poprzednich pokoleń, a także doceniania ludzi zasłużonych dla małej ojczyzny. Sprzyjają wychowaniu lokalnych patriotów.

---

30. <https://ekspresjaroslawski.pl/artukul/swieto-14-dywizjonu>, dostęp: 01.03.2018

31. <http://sosw.jaroslaw.pl/2903-2/>; <http://www.sp11jaroslaw.pl/aktualnosci/jaroslaw-moja-mala-ojczyzna/> dostęp: 01.03.2018.

32. <http://bazy.ngo.pl/profil/108964/Stowarzyszenie-Mala-Ojczyzna-w-Jaroslawiu>, dostęp: 01.03.2018

Podsumowanie

W związku z budowaniem Europy regionów często podkreśla się przywiązanie nie do państwa, ale do węższej społeczności lokalnej, określanej mianem małej ojczyzny. Nie jest to tylko pojęcie geograficzne. Bardziej wiąże się z wartościami i określoną moralnością. Rozumiane bywa jako miejsce dzieciństwa, zakorzenienia, bliska, prywatna ojczyzna. Obecnie ideę małych ojczyzn często przeciwstawia się zagubieniu człowieka w świecie, globalizacji i unifikacji. Każdy ma potrzebę odniesienia do stałych i niezmiennych punktów oparcia, wartości. Taką możliwość dają właśnie małe ojczyzny. Szacunek i przywiązanie człowieka do małej ojczyzny wyraża się najczęściej poprzez lokalny patriotyzm, czyli postawę szacunku, przywiązania i umiłowania swojej lokalnej ojczyzny.

Streszczenie

Mała ojczyzna a patriotyzm lokalny. Wybrane zagadnienia

Mała ojczyzna jest określoną formą życia środowiska lokalnego. Najczęściej utożsamiana jest z rodzinnym miastem, wioską lub regionem. Jest to przestrzeń stanowiąca najbliższe otoczenie człowieka, bezpieczna, dobrze znana. Oznacza miejsce zamieszkania człowieka, które go kształtuje, ale też wyzwała obowiązek uczestnictwa w działaniach na rzecz społeczności i środowiska lokalnego. Wpływa na rozwój patriotyzmu lokalnego i kształtowanie postaw patriotycznych.

Słowa kluczowe: ojczyzna, mała ojczyzna, patriotyzm, patriotyzm lokalny.

Summary

Small homeland and local patriotism. Selected Issues

The small homeland is a specific life form of the local environment. Most often it is identified with a hometown, village or region. It is a space that is the closest to human surroundings, safe, well-known. It means the place of residence of the man who shapes it, but also triggers the obligation to participate in activities for the benefit of the community and the local environment. It influences the development of local patriotism and shaping patriotic attitudes.

Keywords: homeland, small homeland, patriotism, local patriotism.

Bibliografia

- Basak A.M., *Rola wychowania patriotycznego w kształtowaniu postaw młodzieży*, „Karpacki Przegląd Naukowy” 2015, nr 2 (14).
- Basak A.M., *Wychowanie patriotyczne w środowisku szkolnym*, [w:] B. Olbrych, A. Gołębiowski (red.), *Tendencje nacjonalistyczne i migracyjne we współczesnej Europie*, Radom 2017.
- Dudzikowa M., Czerepaniak-Walczak M., *Wychowanie. Pojęcia, procesy, konteksty*, T. 4, Gdańsk 2008.
- Dziadosz E., *Małe ojczyzny. Duma czy wstyd?*, „Dziennik Lubelski”, 22–24.04.1994.
- *Encyklopedia Socjologii*, T. 4, Warszawa 2002.
- Gancarski J., *Patriotyzm wczoraj i dziś*, [w:] W. Janiga (red.), *Wychowanie do patriotyzmu*, Przemysł – Rzeszów 2006.
- Guz T., Tłuczek R., Mazurkiewicz R., *Tożsamość narodowa i suwerenność państwa a integracja europejska*, Lublin 2008.
- Jabłoński A.W., *Nacjonalizm, patriotyzm, kosmopolityzm – ujęcie teoretyczne i historyczne*, [w:] D. Drałus, M. Wichłacz (red.), *Nowoczesne formy patriotyzmu i nacjonalizmu w kontekście przemian współczesnych systemów społeczno-politycznych*, Wrocław 2013.
- Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość*, Kraków 2005.
- Kiereta K., *Lokalna przestrzeń kulturowa a tożsamość*, „Krajobrazy Dziedzictwa Narodowego” 2003, nr 3(11).
- Ossowski S., *O ojczyźnie i narodzie*, Warszawa 1984.
- Pawlik W., *Małe ojczyzny jako spotkanie: między socjologią, literaturą i filmem*, Societas / Communitas 2015, nr 1–2.
- Smaza M., *Słownik wyrazów obcych*, Toruń 2003.
- Smolski R., Smolski M., Stadtmüller E.H., *Słownik encyklopedyczny. Edukacja obywatelska*, Wrocław 1999.
- Starczewski S., *Małe ojczyzny – tradycja dla przyszłości*, Warszawa 2000.
- Szczurkowska J., *Ja patriota. Psychologia patriotyzmu*, Warszawa 2016.
- Theiss W. (red.), *Mała ojczyzna. Kultura – Edukacja – Rozwój lokalny. Słowo wstępne*, Warszawa 2001.
- Włodarczyk K., *Globalizacja a patriotyzm ekonomiczny polskich konsumentów*, „Studia Ekonomiczne” 2015, nr 214.
- Yi-Fu Tuan, *Przestrzeń i miejsce*, Warszawa 1987.

- <http://bazy.ngo.pl/profil/108964/Stowarzyszenie-Mala-Ojczyzna-w-Jaroslawiu/>
- <https://ekspresjaroslowski.pl/artykul/narodowe-swieto-niepodleglosci/>
- <https://ekspresjaroslowski.pl/artykul/swieto-14-dywizjonu/>
- <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/nacjonalizm;3945094.html>
- <http://patriotyzmekonomiczny.pl/2014/05/patriotyzm-ekonomiczny-mlodego-konsumenta/>
- <http://sosw.jaroslaw.pl/2903-2/>
- <http://www.ckip.jaroslaw.pl/aktualnosci/id2527;Jarmark-Jaroslawski-2017-swieto-handlu-muzyki-i-teatrow/>
- <http://www.sp11jaroslaw.pl/aktualnosci/jaroslaw-moja-mala-ojczyzna/>

Etnocentryzm konsumencki – czy forma ekonomicznego patriotyzmu?

Robert Krzemień¹

Wstęp

Współczesny konsument funkcjonuje w obliczu zmian kulturowych i społecznych, wynikających z procesów globalizacji, wpływających na funkcjonowanie rynku². Dzięki postępującej globalizacji konsument może wybierać produkty z całego świata, praktycznie nie wychodząc z domu, więc coraz częstszym problemem jest nie kwestia, „co kupić?”, lecz także „skąd kupić?”³. Konsument, określany mianem „świadomego”, pragnący w sposób przemyślany nabyć określone dobra lub usługi, staje przed ogromnym dylematem, bo wielość produktów, wytwarzanych przez licznych producentów i oferowanych przez różne kanały dystrybucji, zwiększa trudności w wyborze określonym, jako „świadomy”.

Uwzględniając coraz częściej pojawiającą się problematykę dokonywania świadomych zakupów przez wzgląd na kraj pochodzenia produktu, zaczyna się zwracać uwagę na zjawisko etnocentryzmu konsumenckiego⁴. Etnocentryzm konsumencki wydaje się jedną z form patriotyzmu konsumenckiego i wynika z silnego poczucia przynależności do grupy, postrzegania swojego zachowania, jako jedynie właściwego. Opiera się na poczuciu wyższości danej grupy, w stosunku do innych grup społecznych i może wynikać z tradycjonalizmu kulturowego, albo wręcz ksenofobii⁵.

W powszechnej świadomości patriotyzm gospodarczy sprowadza się do kupowania krajowych produktów, choć w dzisiejszym, zglobalizowanym świecie, niełatwo jest określić, które produkty są rzeczywiście krajowe. Mimo tego Polacy coraz bardziej interesują się pochodzeniem nabywanych produktów: chcą być świadomymi kon-

---

1. Dr Robert Krzemień, adiunkt, Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi.

2. A. Radziszewska, *Etnocentryczne postawy konsumentów w obliczu globalizacji konsumpcji*, „Handel Wewnętrzny” 2015, nr 2, s. 334.

3. M. Kucharczyk, M. Krzywonos, M. Wilk, P. Seruga, D. Borowiak, *Etnocentryzm konsumencki a produkty regionalne*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2015, nr 411, s. 88.

4. Tamże.

5. A. Figiel, *Etnocentryzm konsumencki. Produkty krajowe czy zagraniczne?*, Warszawa 2004, s. 16 i nast.

sumentami i wybierać rodzime artykuły, choć często nie są w stanie odróżnić marek polskich od obcych⁶.

Na zagadnienie patriotyzmu w obszarze gospodarki powinniśmy patrzeć jednak znacznie szerzej. W II poł. XX w. wieku ekonomistów podkreślało uniwersalne znaczenie rynku, który miał być najlepszym narzędziem alokacji zasobów w gospodarce, własność zaś – bez znaczenia, czy krajowa, czy zagraniczna – miała być przede wszystkim prywatna. Z tym postulatem korespondowało otwarcie na swobodne międzynarodowe przepływy dóbr i usług. Takie myślenie wywarło silny wpływ na transformację polskiej gospodarki po 1989 r. W konfrontacji z centralnym planowaniem oraz powszechną państwową własnością, prorynkowy model bezapelacyjnie zwyciężył.

Problematyka etnocentryzmu konsumenckiego w Polsce dostrzeżona została dopiero w latach 90. XX w., gdy – w wyniku urynkowania procesów gospodarczych – konsument uzyskał swobodę dokonywania wyborów produktów, według indywidualnych upodobań. Postawa etnocentryczna była jednakże wówczas relatywnie rzadka, a konsumenci preferowali raczej dobra zagraniczne, co wynikało z ewidentnego braku zaufania do towarów krajowych, postrzeganych jako przestarzałe i słabe jakościowo. Etnocentryzm konsumencki ujawniał się natomiast wobec produktów rolno-spożywczych i z czasem jeszcze przybrał na sile⁷. Po tym zachłyśnięciu się zachodnimi produktami w ostatniej dekadzie XX w., polscy konsumenci coraz częściej sami zaczynają dochodzić do wniosku, iż rodzime produkty nie ustępują swym zagranicznym odpowiednikom⁸.

Pojęcie etnocentryzmu

Etnocentryzm, w najbardziej typowym znaczeniu, politycznym i społecznym, prowadzi do postrzegania własnej grupy, jako swoistego „centrum”⁹, przez co wszyscy „inni”, spoza owej grupy, są oceniani i klasyfikowani w odniesieniu do niej – jako „obcy”¹⁰. Taki dychotomiczny podział, na „swoich” i „obcych”, oparty na przekonaniu

---

6. *Patriotyzm gospodarczy a decyzje zakupowe Polaków*, <https://biznes.newseria.pl/komunikaty/patriotyzm-gospodarczy-a,b2026028150>, 2018.04.20.

7. E. Kowalczyk, *Etnocentryzm w konsumpcji*, „Współczesne Problemy Ekonomiczne” 2016, nr 13, s. 22.

8. D. Kaczyńska, *Kapitał ma narodowość. Polscy gracze przechodzą do ofensywy*, Warszawa 2016, s. 10.

9. M. Kucharczyk, M. Krzywonos, M. Wilk, P. Seruga, D. Borowiak, *Etnocentryzm konsumencki...*, s. 88.

10. A. Figiel, *Etnocentryzm konsumencki...*, s. 16.

o wyższości własnej kultury, narodu, organizacji życia, nad charakteryzującymi inne społeczności¹¹ pozwala na silniejsze odczuwanie swych wartości i standardów, jako uniwersalnych, bądź lepszych, niż inne¹², przez co egoizm, kryjący się często pod definicją etnocentryzmu, nadaje mu raczej negatywnego wydźwięku. Takie pojmowanie świata ma, więc na ogół, choć nie zawsze, zabarwienie pejoratywne, a powszechnie znane rodzaje etnocentryzmu, takie jak etnocentryzm obyczajowy, wyznaniowy, czy polityczny, zostały poszerzone o nowy jego rodzaj: etnocentryzm gospodarczy¹³, a także jego odmianę, czyli etnocentryzm konsumencki¹⁴. Zachowania jednostek i grup, przejawiające się wyróżnianiem własnego środowiska społeczno-kulturowego oraz właściwych dla niego struktur, norm, czy idei, są zachowaniami widocznymi w różnorodnych społeczeństwach, w różnych fazach ich rozwoju. Decydowały one o ich odrębności etnicznej, kulturowej i gospodarczej; w każdym jednak wypadku oznaczało to postrzeganie własnej społeczności oraz jej cech, jako doskonalszych, lepszych od innych systemów społecznych¹⁵.

Etnocentryzm, jako postawa poczucia i okazywania wyższości danej grupy nad innymi, nie jest zjawiskiem nowym, choć w okresie globalizacji nabiera nieco innego znaczenia. Powody występowania etnocentrycznych zachowań wśród ludzi są nie do końca wyjaśnione, bowiem poszczególne osoby różnie reagują na obecność „obcych” ludzi, „obcych” kultur, ale i „obcych” produktów, na „własnym” terytorium. Dużą rolę odgrywają w tym różnorodne stereotypy i uprzedzenia, uniemożliwiające racjonalny osąd. Każda osoba uczy się i nabywa umiejętności oceniania „innych” od swego otoczenia, które jest nieustannie kształtowane przez wiele czynników, jak choćby zróżnicowane i nie zawsze prawdziwe przekazy medialne, czy propaganda społeczna¹⁶.

-
11. A. Szromnik, E. Wolanin-Jarosz, *Diagnoza poziomu etnocentryzmu konsumenckiego Polaków z wykorzystaniem metody CETSCALE*, „Konsumpcja i Rozwój” 2013, nr 1, s. 98.
  12. M. Kucharczyk, M. Krzywonos, M. Wilk, P. Seruga, D. Borowiak, *Etnocentryzm konsumencki...*, s. 88.
  13. A. Szromnik, E. Wolanin-Jarosz, *Etnocentryzm konsumencki na zglobalizowanym rynku – czynniki i procesy kształtowania (cz. 1)*, „Marketing i Rynek” 2014, nr 4, s. 3.
  14. M. Kucharczyk, M. Krzywonos, M. Wilk, P. Seruga, D. Borowiak, *Etnocentryzm konsumencki...*, s. 88.
  15. A. Szromnik, E. Wolanin-Jarosz, *Etnocentryzm konsumencki...*, s. 3.
  16. M. Kucharczyk, M. Krzywonos, M. Wilk, P. Seruga, D. Borowiak, *Etnocentryzm konsumencki...*, s. 90.

Jednostka, w trakcie procesu socjalizacji, przejmując obowiązujące w nim zachowania, by ułatwić sobie możliwość osądu czynników, które będą łączyć się z „obcy mi”. Negatywnie nacechowane stereotypy, pozytywnie nacechowane autostereotypy i wielość uprzedzeń, mogą finalnie powodować występowanie zachowania etnocentrycznego. Brak rzetelnej wiedzy o innych może powodować lęk przed nieznanym i prowadzić do etnofobii, ksenofobii i etnocentryzmu¹⁷.

Od etnocentryzmu do etnocentryzmu konsumenckiego

Swoistą odmianę etnocentryzmu stanowi etnocentryzm gospodarczy, który przejawiać się może w preferowaniu własnych koncepcji gospodarowania¹⁸. Wynikający z etnocentrycznej postawy odbiór ludzi i produktów ich pracy opiera się przede wszystkim na kryterium kraju pochodzenia, bez uwzględnieniem innych czynników. Największe znaczenie ma etnocentryzm konsumencki, czyli tendencja konsumentów do kupowania produktów pochodzących z ojczyzny i odrzucania dóbr wyprodukowanych za granicą. Wpływ ideologii etnocentrycznych można zauważyć przede wszystkim, w handlu, zwłaszcza detalicznym¹⁹. Skomplikowany pozornie proces decyzyjny wyboru produktów ogranicza się w takim wypadku do kwestii kraju pochodzenia. Zawężenie obszaru decyzyjnego może być odbierane, jako oczywisty subiektywizm decydenta, jednak ów decydent nie ma takiej świadomości. Decyzje konsumentów o wyborze obiektu handlowego, jako miejsca dokonywania zakupów, determinują poniekąd także wybór nabywanego produktu, ponieważ istnieje zależność pomiędzy krajem pochodzenia kapitału handlowego, a krajem pochodzenia sprzedawanych towarów. Etnocentryzm konsumencki, jako zjawisko ogólne, o masowej skali nasilenia, ma jednak głębsze korzenie, bowiem wiąże się ze stosunkiem do tego, co krajowe i zagraniczne: rozwiązań i projektów, receptur i technologii, obecności na rynku krajowym „obcych” przedsiębiorstw oraz ich udziału w przemianach społeczno-gospodarczych²⁰.

Etnocentryzm konsumencki, jego zakres i nasilenie, w każdej grupie społecznej, jest skutkiem wpływu różnorodnych warunków i czynników społecznych, politycznych

---

17. Tamże.

18. A. Szromnik, E. Wolanin-Jarosz, *Etnocentryzm konsumencki...*, s. 4.

19. M. Kucharczyk, M. Krzywonos, M. Wilk, P. Seruga, D. Borowiak, *Etnocentryzm konsumencki...*, s. 89.

20. A. Szromnik, E. Wolanin-Jarosz, *Etnocentryzm konsumencki...*, s. 5.

i ekonomicznych. Kształtują one, w długim horyzoncie czasowym, wybory rynkowe jednostek oraz grup, określając rozkłady preferencji zakupowych względem produktów pochodzenia krajowego i zagranicznego. Gdy nabywcy wyraźnie zorientowani są na zakupy wyrobów wytworzonych w kraju, zjawisko to przyjęło nazwę „etnocentryzmu konsumenckiego”, gdy zaś wyrażają swe preferencje zakupowe poprzez odrzucenie możliwości nabywania produktów pochodzących z zagranicy, określa się je terminem „ksenocentryzmu konsumenckiego”²¹.

Nasilenie postaw etnocentrycznych konsumentów jest związane z działaniem wielu mechanizmów społecznych, zwłaszcza tradycji i przyzwyczajzeń, wzmacnianych dodatkowo poprzez medialne kampanie organizacji konsumenckich, strategie marketingowe, akcentujące „rodzime” pochodzenie produktów, wspieranie produktów regionalnych, inicjowanie i popieranie społecznego ruchu na rzecz rozwoju wytwórczości krajowej, zwłaszcza małego i średniego biznesu, akcje informacyjne organizacji krajowego handlu detalicznego, zaangażowanie organizacji politycznych w promowanie krajowych marek.²² W ten sposób są kreowane i pobudzane zachowania konsumentów, ukierunkowane na zakupy towarów wytworzonych w kraju, dzięki wykorzystaniu krajowych czynników produkcyjnych.

Globalizacja a preferencje konsumentów

Jednym z czynników kształtujących zachowania współczesnych konsumentów jest globalizacja, prowadząca do upodabniania się wzorców konsumpcji. Konsekwencją procesów globalizacyjnych jest unifikacja preferencji nabywców oraz upowszechnienie modelu konsumpcji charakterystycznego dla zachodniej kultury²³. Globalizacja konsumpcji sprzyja przenikaniu wzorów konsumpcji w skali międzynarodowej, tworzeniu globalnej kultury konsumpcyjnej i globalnych segmentów konsumentów. Oznacza ona – po stronie podażowej – przede wszystkim ujednoczenie oferowanej konsumentom oferty. Dzięki obecności międzynarodowych koncernów, oferujących identyczne produkty, zatarciu ulegają różnice kulturowe, społeczne i konsumpcyjne, a upowszechniają się uniwersalne wzorce konsumpcji²⁴.

---

21. Tamże.

22. Tamże, s. 6.

23. A. Radziszewska, *Etnocentryczne postawy...*, s. 335.

24. Tamże.

W warunkach globalizacji i otwarcia gospodarek oraz sprawnej logistyki międzynarodowej, rynki krajowe coraz skuteczniej zapełniane są zuniifikowaną, globalną ofertą towarową. Konsumentki stoją przed wyborem jednej z wielu pozycji produktowych, reprezentujących wytwórców z całego świata, produktów o wyjątkowych cechach, dopełniających tradycyjny asortyment handlowy. Wraz z pojawieniem się znacznej ilości towarów importowanych, pojawiło się więc nowe zjawisko – rynkowej konkurencji między produktowej, konkurencji producentów, dostawców i sprzedawców o pozyskanie nabywców²⁵, co sprowadza się do wypierania wyrobów krajowych, jako tradycyjnych, typowych, a nie innowacyjnych. Rosnąca skala międzynarodowej wymiany towarowej i związany z nią napływ produktów zagranicznych, kazały jednak zwracać uwagę na negatywne skutki otwarcia gospodarek na wymianę z zagranicą, nasilony poziom konkurencji na rynku wewnętrznym, zmieniającą się sytuację na krajowym rynku dóbr i usług²⁶.

Do najważniejszych czynników popytowych, wpływających na globalizację konsumpcji, należą dążenie konsumentów do nowoczesnego, bardziej atrakcyjnego stylu życia, poszukiwanie produktów nowoczesnych, o wysokiej, jakości, wzrost przestrzennej mobilności konsumentów²⁷. Widocznym jest także zjawisko nabywania produktów globalnych przez konsumentów z krajów słabo rozwiniętych, jako sposobu podniesienia prestiżu społecznego. Czynniki podażowe, determinujące globalizację konsumpcji, to przede wszystkim nasilanie się międzynarodowej konkurencji, zmuszające wielkie korporacje do ekspansji na nowe rynki²⁸. Najbardziej wrażliwi na ofertę globalną są ci konsumenci, którzy przyjmują międzynarodową orientację, a więc preferują lansowany przez współczesną kulturę styl życia i zaspokajania potrzeb; nabywanie produktów globalnych marek jest sposobem manifestowania nowoczesności i przynależności do globalnego społeczeństwa²⁹.

W warunkach coraz gwałtowniej globalizacji, zachowania nabywców charakteryzuje, silna tendencja do homogenizacji konsumpcji, upodobniania ich preferencji. Rosnąca skala międzynarodowej wymiany handlowej sprawia, iż mają oni dostęp

---

25. A. Szromnik, E. Wolanin-Jarosz, *Etnocentryzm konsumentki...*, s. 3.

26. Tamże.

27. A. Radziszewska, *Etnocentryczne postawy...*, s. 335.

28. K. Mazurek-Lopacińska, *Zachowania nabywców i ich konsekwencje marketingowe*, Warszawa 2003, s. 34.

29. A. Radziszewska, *Etnocentryczne postawy...*, s. 335.

do szerokiej, ale zunifikowanej oferty towarów. Integracja kulturowa wzmaga zaś proces ujednolicenia wzorów zachowań nabywców, niezależnie od ich zamieszkania i przynależności etnicznej³⁰.

Procesy globalizacji konsumpcji są konsekwencją integracji rynków, zwłaszcza dóbr i usług konsumpcyjnych, co skłania przedsiębiorców do standaryzacji produktów i przekazów reklamowych³¹. Powszechność produktów może stać się jeszcze bardziej atrakcyjna dla konsumentów, gdy są one oznaczone znanymi markami, co ułatwia podejmowanie decyzji nabywczej³². W wyniku globalizacji konsumpcji następuje w ten sposób tworzenie globalnej kultury konsumpcyjnej i globalnych segmentów konsumentów, wyróżnionych na podstawie wyznawanych wartości, postaw, stosunku do produktów i marek³³.

Postawy etnocentryczne konsumentów w warunkach globalizacji

Przeciwieństwem konsumenta globalnego jest konsument zorientowany etnocentrycznie³⁴, przekonany o powinności kupowania artykułów pochodzenia krajowego. Etnocentryzm konsumencki ma jednak źródło, co najmniej po części w procesach globalizacji, stanowiąc reakcję na jej skutki postrzegane, jako negatywne³⁵ i tworząc dla nich przeciwwagę, poprzez tworzenie postaw „patriotycznych”³⁶. Obserwowane coraz częściej zjawiska etnocentryczne, w różnych sferach aktywności ludzkiej, nie tylko ekonomicznej, stanowią reakcję wobec obecności „obcych”: produktów, instytucji, norm prawnych i pozaprawnych oraz „obcych” ludzi, postrzeganych i ocenianych nieraz w krańcowo różny sposób; coraz częściej proces ów traktuje się, jako reakcje obronne podmiotów rynku, grup społecznych i zawodowych oraz instytucji władzy³⁷. Tendencją przeciwną wobec wynikającej z globalizacji wyraźnej homogenizacji

30. E. Kowalczyk, *Etnocentryzm w konsumpcji...*, s. 17.

31. B. Liberska (red.), *Globalizacja. Mechanizmy i wyzwania*, Warszawa 2002, s. 3 i nast.

32. K. Włodarczyk, *Globalizacja a patriotyzm ekonomiczny polskich konsumentów*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2015, nr 214, s. 67.

33. S. Smyczek, I. Sowa, *Konsument na rynku. Zachowania, modele, aplikacje*, Warszawa 2005, s. 222 i nast.

34. A. Radziszewska, *Etnocentryczne postawy...*, s. 335.

35. Tamże, s. 336.

36. M. Kucharczyk, M. Krzywonos, M. Wilk, P. Seruga, D. Borowiak, *Etnocentryzm konsumencki...*, s. 90.

37. A. Szromnik, E. Wolanin-Jarosz, *Etnocentryzm konsumencki...*, s. 3.

konsumpcji jest, więc jej heterogenizacja, sprzyjająca kształtowaniu się postaw etnocentrycznych, odbierania procesu masowego napływu zagranicznych towarów, nie jako konkurencji, ale jako zagrożenia dla własnej tożsamości, wobec czego poszukując własnego stylu konsumpcji, przywiązując duże znaczenie do możliwości korzystania z towarów nacechowanych pewnymi wartościami kulturowymi, związanymi z tradycją kraju – preferują zatem rodzimą produkcję, przy jednoczesnym a priori odrzuceniu towarów pochodzących z zagranicy³⁸.

Wielu konsumentów nie akceptuje globalnych wpływów ekonomicznych, a równocześnie – dla podkreślenia swojego wyboru – podejmuje działania, które mają na celu odzwierciedlenie ich postawy, względem towarów oraz usług oferowanych przez zagraniczne korporacje³⁹. Działaniem konsumentów, sprzeciwiającym się globalizacji, staje się preferowanie zakupów towarów krajowych i lokalnych, co w ich świadomości traktowane jest, jako powinność. Etnocentryzm konsumencki, jako tendencja do nabywania dóbr z miejsca zamieszkania, w naszym kraju na ogół utożsamiany jest z kupowaniem dóbr z napisem *made in Poland*⁴⁰.

Konsumenci nastawieni etnocentrycznie kierują się nie tyle racjonalnymi względami ekonomicznymi, ile emocjonalnymi, czy moralnymi. Świadomie rezygnują z nabywania towarów pochodzenia zagranicznego, motywując to poczuciem tożsamości narodowej; zakup dóbr importowanych postrzegają, jako zachowanie niewłaściwe i nieetyczne, które osłabia krajową gospodarkę, prowadząc do ograniczenia produkcji, ekspansji obcego kapitału i utraty miejsc pracy. Etnocentryzm konsumencki stanowi, zatem formę patriotyzmu gospodarczego w sferze konsumpcji⁴¹. W tym sensie pojęcie etnocentryzmu konsumenckiego, na gruncie stosunków rynkowych, wydaje się być częściowo zbieżne z patriotyzmem ekonomicznym⁴².

Homogenizacja konsumpcji, będąca następstwem globalizacji może, więc sprzyjać wzmocnieniu zachowań etnocentrycznych, poprzez wyraźne znużenie nabywców masowością produktów, wytwarzanych na wielką skalę, choć działać może także, jako katalizator dla wzmożonych zachowań wręcz przeciwnych, bowiem globalne

---

38. E. Kowalczyk, *Etnocentryzm w konsumpcji...*, s. 17.

39. K. Włodarczyk, *Globalizacja a patriotyzm...*, s. 67.

40. M. Kucharczyk, M. Krzywonos, M. Wilk, P. Seruga, D. Borowiak, *Etnocentryzm konsumencki...*, s. 92.

41. E. Kowalczyk, *Etnocentryzm w konsumpcji...*, s. 18.

42. R. Rojek, *Marka narodowa*, Gdańsk 2007, s. 55.

trendy nie pozwalają klientowi zapomnieć o globalnych produktach, dostępnych wyłącznie dzięki importowi⁴³.

Czynniki kształtujące etnocentryzm konsumencki

Poziom etnocentryzm konsumenckiego zależy od wielu czynników zewnętrznych i wewnętrznych: cywilizacyjno-kulturowych, narodowych⁴⁴, społecznych, demograficznych⁴⁵. Skłonność do świadomego preferowania krajowych produktów motywowana jest najczęściej emocjonalnym przywiązaniem, zaufaniem, chęcią wspierania własnej gospodarki, bądź szeroko pojmowaną solidarnością społeczną⁴⁶. Etnocentryzm konsumencki stanowi formę indywidualnego poczucia odpowiedzialności za szerszą zbiorowość, bo ma ukazywać troskę o własny kraj oraz obawy o utratę kontroli nad gospodarką. Dla konsumentów o wysokim poziomie etnocentryzmu nabywanie produktów zagranicznych stwarza problemy natury moralnej; silne zaangażowanie moralne powoduje, iż konsumenci – w ekstremalnych przypadkach – nabywają produkty krajowe, mimo że ich jakość jest znacznie niższa od produktów importowanych⁴⁷. Konsumenta można, więc uznać za etnocentrycznego wówczas, gdy – mając realną możliwość wyboru – preferuje w swoich decyzjach produkty krajowe, uznając ich „wyższość” nad produktami zagranicznymi, bez względu na to, czy są one rzeczywiście lepsze. Zorientowanie konsumenta na produkty krajowe wzmaga dodatkowo presja społeczna i siła tradycji konsumpcyjnych. Dzięki temu w nabywcy wykształca się pewien poziom świadomości ekonomicznej, który będzie oddziaływał w przyszłości na jego decyzje, rodzaj poczucia odpowiedzialności oraz lojalności, skłaniający konsumenta do nabywania raczej dóbr krajowych, w trosce o dobrobyt swego kraju⁴⁸.

43. M. Kucharczyk, M. Krzywonos, M. Wilk, P. Seruga, D. Borowiak, *Etnocentryzm konsumencki...*, s. 93.

44. R. Nowacki, *Etnocentryzm konsumencki a kultywowanie polskości w reklamie*, *Handel Wewnętrzny* 2014, nr 3, s. 202.

45. E. Kowalczyk, *Etnocentryzm w konsumpcji...*, s. 18.

46. R. Nowacki, *Etnocentryzm konsumencki...*, s. 203.

47. A. Szromnik, A. Figiel, *Etnocentryzm konsumencki jako bariera rozwoju i wymiany towarowej*, [w:] *Wybrane problemy handlu międzynarodowego*, Materiały V ogólnopolskiej konferencji naukowej, Kraków 1997, s. 129 i nast.

48. M. Kucharczyk, M. Krzywonos, M. Wilk, P. Seruga, D. Borowiak, *Etnocentryzm konsumencki...*, s. 93.

Etnocentryzm konsumencki może stanowić, zatem o przewadze konkurencyjnej państwa, choć nie jest czynnikiem ekonomicznym; dzięki niemu maleje bezrobocie, rozwija się produkcja, a jednocześnie tworzy się marketingowa bariera dla zagranicznych korporacji. Jednakże etnocentryzm ma także swoje negatywne skutki, do których należy izolacja gospodarcza, zahamowanie innowacyjności, co prowadzi może do pogorszenia jakości wyrobów i w rezultacie spadku aktywności marketingowej podmiotów krajowych⁴⁹.

Proces wyboru produktu według kraju pochodzenia

Proces wyboru i zakupu produktów w punktach sprzedaży detalicznej stanowi prawdziwe wyzwanie dla konsumentów, zwłaszcza w sytuacjach, kiedy potencjalny nabywca ma sprecyzowane potrzeby i pragnienia, a także preferencje względem wybieranych marek. Świadomość kraju pochodzenia produktu jest przełomowym momentem w całym procesie decyzyjnym, gdyż wiąże się z potencjalną akceptacją produktu i jego efektywnym zakupem. Zależy to jednakże od tego, czy rozpoznane w pełni geograficzne przyporządkowanie produktu leży w polu preferencji konsumenta, a więc czy kraj pochodzenia produktu może być przez niego zaakceptowany⁵⁰. Problemem jest zwłaszcza właściwa identyfikacja produktów krajowych i zagranicznych, bo tradycyjny podział, na produkty rodzime i importowane, zdezaktualizował się w zglobalizowanym świecie, a określenie pochodzenia produktu jest często wręcz niemożliwe.

Dziś, gdy międzynarodowe korporacje lokują produkcję w tych miejscach, w których wytworzenie produktu jest najtańsze – ze względu na cenę czynników wytwórczych, identyfikacja produktu z krajem jest dla zorientowanego etnocentrycznie konsumenta szczególnie trudna, a jakiegokolwiek określenia narodowe stają się niejednoznaczne. Choć marka produktu może być (nie zawsze słusznie) kojarzona z konkretnym krajem, to faktyczne miejsce wytworzenia bywa zupełnie inne, co niejednokrotnie uchodzi uwadze konsumenta⁵¹. Z tego też powodu jakość, niezawodność i pozytywny wizerunek produktu, wynikający z kraju jego pochodzenia, jest bardzo często mylony z krajem pochodzenia marki. Efekt kraju pochodzenia odzwierciedla postrzeganie przez konsumentów produktu przez pryzmat kraju, w którym został wytworzony, a miejsce pochodzenia produktu stanowi kryterium podejmowania

---

49. Tamże.

50. A. Szromnik, E. Wolanin-Jarosz, *Etnocentryzm konsumencki...*, s. 3.

51. A. Radziszewska, *Etnocentryczne postawy...*, s. 336.

decyzji konsumenckich. Potencjalny nabywca, rozważając zakup produktu, łączy jego atrybuty z postrzeganymi atrybutami kraju pochodzenia i na tej podstawie podejmuje decyzję o zakupie. Pozytywny wizerunek kraju pochodzenia daje konsumentowi szanse uzyskania dodatkowych wartości symbolicznych⁵².

Ponieważ właściwa identyfikacja przez konsumentów kraju pochodzenia produktu jest coraz bardziej utrudniona, rodzi się potrzeba określenia kryteriów, którymi kierują się nabywcy, utożsamiając produkt z krajem. Dla konsumentów zorientowanych etnocentrycznie stają się, więc coraz bardziej istotne takie kryteria, jak własność kapitału, kraj pochodzenia marki produktu, kraj pochodzenia technologii, licencji, czy patentu, bądź surowców i podzespołów, stosowanych w produkcji⁵³. Czynnikiem wpływającym na identyfikację kraju pochodzenia produktu przez konsumentów, poza marką, są: znak „made in”, narodowe symbole jakości, język opisu produktu⁵⁴. Etnocentrycznie nastawiony konsument zostaje jednakże często wprowadzony w błąd, ulegając celowo dezorientującym komunikatom marketingowym: nazwom produktów, znakom towarowym, symbolom⁵⁵.

Etnocentryzm i patriotyzm gospodarczy

Szczególny charakter oraz przejawy, w kontekście postaw etnocentrycznych w konsumpcji, ma etnocentryzm gospodarczy, który przejawia się w uznawaniu za jedynie słuszne w praktyce gospodarowania własnych, koncepcji, pomysłów, receptur, technologii, zaproponowanych przez krajowe instytucje. Etnocentryzm gospodarczy przejawia się więc w preferencyjnym traktowaniu działań zorientowanych na własny kraj i na wewnętrzny rynek, na krajowe przedsiębiorstwa i instytucje. Stawianie na „swoje” oznacza wypieranie i pomijanie tego, co „obce”, związane z zagranicznymi instytucjami, zagranicznego kapitału i zagranicznych marek. Tak zdeterminowane procesy decyzyjne i właściwe im wybory prowadzić mogą jednak do zamykania go-

52. K. Ertmańska, *Komunikacja rynkowa w aspekcie zjawiska etnocentryzmu konsumenckiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu” 2011, nr 209, s. 479.

53. K. Karcz, *Międzynarodowe badania marketingowe. Uwarunkowania kulturowe*, Warszawa 2004, s. 250.

54. A. Radziszewska, *Etnocentryczne postawy...*, s. 336.

55. A. Szromnik, E. Wolanin-Jarosz, *Etnocentryzm konsumencki...*, s. 5.

spodarki kraju, jej izolowania od wpływów zewnętrznych, do oparcia całego systemu na samowystarczalności gospodarczej, czyli rozwiązaniach autarkicznych⁵⁶.

Patriotyzm gospodarczy, jako pojęcie bardziej ogólne, niż konsumencki etnocentryzm, oznacza dbałość o dobrą kondycję gospodarczą kraju⁵⁷. Patriotyzm, w tradycyjnym ujęciu, oznacza podporządkowanie narodowi⁵⁸. Wiązać należy go z całkowitą bezinteresownością i brakiem możliwości dokonania wyboru, wszak w danym narodzie po prostu się rodzimy i ten fakt być powinien podstawą odczuwania więzi narodowej. Jeśli zatem ktoś poświęca się dla narodu, to nie oczekuje niczego w zamian⁵⁹. Jest to także silne, naładowane emocjonalnie, poczucie związku z własną grupą etniczną lub narodową⁶⁰.

Oprócz takiego, tradycyjnego patriotyzmu, istnieje także inny patriotyzm, konieczny w dzisiejszym świecie, którym rządzi przed wszystkim bezosobowy i bezpaństwowy rynek, a dopiero później – polityka⁶¹. Pojęcie takiego „nowoczesnego” patriotyzmu powinno zawierać, co najmniej dwa kluczowe elementy: pojęcie wolności wyboru zachowań patriotycznych, a także aktywności gospodarczej – w postaci konsumpcji, jako głównego pola przejawiania tych zachowań.

Etnocentryzm i ekonomiczny patriotyzm polskich konsumentów

Patriotyzm ekonomiczny nie jest nową koncepcją; jego historia sięga, co najmniej początków rewolucji przemysłowej, ale w Polsce zyskał na popularności po odzyskaniu niepodległości w 1918 r., choć przecież w niektórych regionach, o silniej rozbudzonej świadomości narodowej, był znany już wcześniej⁶². Czym współcześnie jest patriotyzm ekonomiczny? To decyzje konsumenckie, wybór polskich produktów, promowanie ich, bo kreując modę na polskie produkty, możemy zrobić wiele dobrego

---

56. Tamże, s. 4.

57. E. Mączyńska-Ziemacka, T. Maćkowiak, *Dobre, bo polskie*, <http://miesiecznik.wdrodze.pl/?mod=archiwumtekst&id=16198#.WWcQ0ft03IV>, 2018.04.20.

58. W. J. Burszta, W. Kuligowski, *Sequel. Dalsze przygody kultury w globalnym świecie*, Warszawa 2005, s. 202 i nast.

59. K. Włodarczyk, *Globalizacja a patriotyzm...*, s. 68.

60. Tamże.

61. Ł. Skoczylas, *Patriotyzm konsumencki: próba spojrzenia socjologicznego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2013, z. 4, s. 216.

62. *Czym jest patriotyzm gospodarczy?*, <http://politykaspoleczna.com/czym-jest-patriotyzm-gospodarczy/>

dla polskiej gospodarki⁶³, ale nie można patriotyzmu gospodarczego sprowadzać tylko do tego, by nabywać polskie produkty⁶⁴, nie może on być tożsamy z etnocentryzmem konsumenckim⁶⁵. Cóż jednak znaczy dziś pojęcie „polskiego” produktu? Czy gospodarczym patriotą jest ktoś, kto kupuje produkty, ale w obcych hipermarketach?

Wielu z nas, myśląc o patriotyzmie ekonomicznym, nastawia się na robienie zakupów w lokalnych sklepach, zwanych „osiedlowymi”, „rodzinnymi”. Sprawa wydaje się poniekąd słuszna, bo wspieramy w ten sposób swoich bezpośrednich sąsiadów, często znajomych, a nie zagraniczne sieci handlowe. Problem w tym, że te najmniejsze sklepiki często mają w swym asortymencie głównie produkty wielkich korporacji, wytwarzane za granicą, brak nich produktów rodzimych, zwłaszcza lokalnych⁶⁶. Czy w tej sytuacji lokalne sklepy same z siebie wykazują się działaniami choćby zbliżonymi do patriotyzmu?

Polski konsument, aspirujący do miana świadomego ekonomicznego patrioty, staje przed nie lada wyzwaniem. W procesie globalizacji gospodarczej, międzynarodowych powiązań biznesowych, komplikacji tzw. łańcuchów wartości, stwierdzenie tego, który produkt jest polski, a który nim nie jest, coraz częściej graniczy z niemożliwością⁶⁷. O ile, bowiem względnie łatwo jest sprawdzić strukturę własnościową producenta, to gorzej z pozostałymi czynnikami wpływu przedsiębiorstwa na otoczenie gospodarcze i społeczne⁶⁸. Jak bowiem traktować polskiego przedsiębiorcę, który wytwarza swe produkty (a więc tworzy miejsca pracy) poza krajem, podatki płaci zaś w jakimś rajku podatkowym, w relacji do zagranicznego konkurenta, który wprowadzie być może wyprodawa większość zysku za granicę, do kraju macierzystego, ale – płacąc podatki – wspiera budżet Rzeczypospolitej i w kraju nad Wisłą zatrudnia ludzi?

63. J. Kowalczyk, *Co oznacza „patriotyzm gospodarczy” dla Polaków*, <http://patriotyzm.pb.pl/3210103,32639,co-oznacza-patriotyzm-gospodarczy-dla-polakow>, 2018.04.20.

64. T. Dziewulski, *Patriotyzm ekonomiczny – czy to ma sens?*, <https://wspieramrozwoj.pl/artyku/82/patriotyzm-ekonomiczny-czy-ma-sens>, 2018.04.20.

65. A. Tycner, *Patriotyzm gospodarczy nie równa się walce z zagranicznym kapitałem*, http://finanse.wnp.pl/patriotyzm-gospodarczy-nie-rowna-sie-walce-z-zagranicznym-kapitalem,273028_1_0_0.html, 2018.04.20.

66. *Patriotyzm gospodarczy...*, 2018.04.20.

67. T. Geodecki, B. Radziejewski, *Kosmopolityzm kontra szowinizm*, <http://biznes.gazetaprawna.pl/artyku/1011470.patriotyzm-gospodarczy-globalizacja.html>, 2018.04.20.

68. Tamże.

W patriotyzmie ekonomicznym chodzi wszakże o to, by dbać o kondycję narodowej gospodarki, a najlepszą tego formą jest dbałość o jakość i wydajność pracy, o innowacyjność polskich przedsiębiorstw, które sprawiają, że krajowe produkty stają się konkurencyjne na światowych rynkach. To troska o dobrostan gospodarczy kraju, a wielkie wezwania do kupowania rodzimych wyrobów nic nie pomogą, staną się wręcz szkodliwe, jeśli nasze towary będą marnej jakości; zaufanie do produktów danego kraju buduje najlepiej ich dobra jakość⁶⁹.

Gospodarczy patriotyzm nie dotyczy wyłącznie konsumentów, ale także podmiotów gospodarczych, jednostek samorządu terytorialnego i samego państwa. Czy tego chcemy, czy nie, żyjemy w gospodarce kapitalistycznej i kapitał stanowi kluczowy element rozwoju. Polskie przedsiębiorstwa skłaniają się ku działalności promującej patriotyzm ekonomiczny i wspieranie rodzimej produkcji⁷⁰, lecz czynią to raczej z myślą o powodzeniu własnego biznesu, a nie o interesie gospodarczym państwa⁷¹. Nawet jednakże podmioty gospodarcze nastawione na import towarów, czy będące podwykonawcami zagranicznych korporacji, mogą postawić na patriotyzm gospodarczy, nie rezygnując ze swojej głównej działalności⁷².

Zjawisko ekonomicznego patriotyzmu polskich konsumentów ma specyficzny charakter, bo przez wiele lat (zwłaszcza w okresie tzw. gospodarki niedoborów), produkty zagraniczne, zwłaszcza zachodnie, kojarzone były z wysoką jakością. Przemiany gospodarcze okresu transformacji sprawiły jednak, że z polskiego rynku zniknął niedobór produktów, a konsumenci mają do wyboru coraz szerszą paletę towarów w różnej cenie i jakości, o różnym pochodzeniu⁷³. Zapoczątkowane od 1989 r. przekształcenia w polskiej gospodarce stworzyły nowe perspektywy rozwoju ekonomicznego kraju oraz nowe uwarunkowania sytuacji ekonomicznej podmiotów gospodarczych i gospodarstw domowych⁷⁴. Zmiany społeczno-gospodarcze wpłynęły na poziom i strukturę wydatków konsumpcyjnych, przez co wymagały zmiany zachowań, bo gospodarstwa domowe były zmuszone realizować swe potrzeby w odmiennych warunkach, niż do-

---

69. E. Mączyńska-Ziemacka, T. Maćkowiak, *Dobre, bo polskie...*, 2018.04.20.

70. K. Rybiński, *Patriotyzm ekonomiczny*, <http://www.rp.pl/arttykul/1017626-Patriotyzm-ekonomiczny.html>, 2018.04.20.

71. *Patriotyzm gospodarczy...* 2018.04.20.

72. T. Dziewulski, *Patriotyzm ekonomiczny...*, 2018.04.20.

73. A. Radziszewska, *Etnocentryczne postawy...*, s. 338.

74. K. Włodarczyk, *Globalizacja a patriotyzm...*, s. 67.

tychczas, przy jednoczesnej konieczności zmiany utrwalonych zwyczajów nabywczych oraz modyfikowaniu struktury wydatków konsumpcyjnych.

Przemiany w zachowaniach gospodarstw domowych były wywołane wieloma czynnikami o charakterze pośrednim lub bezpośrednim – wpływ miały nowe uwarunkowania polityczne, gospodarcze i społeczne, kształtująca się nowa świadomość konsumentów w ramach realnych możliwości nabywczych osiąganym dochodów, zmian cen, nowej oferty podaźowej⁷⁵. Dyskusja o patriotyzmie gospodarczym zaczęła się w Polsce już przed wielu laty, a zaktywizowała w okresie ostatnich kilku lat, zwłaszcza w czasie globalnego kryzysu finansowego. Nie jest, więc – jak o tym zapewniają rządowi funkcjonariusze w reżimowych mediach – autonomicznym dziełem „dobrej zmiany”⁷⁶. Do dziś trudno jednak o jednoznaczne określenie i ocenę tego zjawiska.

Zakończenie

Uczestnikami globalnego rynku są konsumenci oraz producenci reprezentujący różne kraje i różne kultury. W dobie upowszechniania się globalnych, uniwersalnych w skali świata, wzorców konsumpcji, zróżnicowanie preferencji konsumentów i kwestionowanie wyższości produktów globalnych nad lokalnymi, wydawać by się mogło kwestią zupełnie marginalną, tymczasem postawy etnocentryczne są stale obecne wśród konsumentów.

Upowszechnienie globalnych wzorców konsumpcji kształtuje zachowania współczesnych konsumentów, którzy coraz chętniej nabywają produkty globalne. Globalizacja wiedzie wprawdzie do daleko posuniętej homogenizacji rynków i wytworzenia uniwersalnego, globalnego wzorca konsumpcji, ale nie osłabia społecznych związków konsumentów z krajem oraz poczucia narodowej tożsamości. Współcześni konsumenci wykazują również postawy etnocentryczne i przywiązują wagę do kraju pochodzenia produktu; tym samym globalizacja z jednej strony prowadzi do homogenizacji gospodarki rynkowej, z drugiej do różnicowania się zachowań konsumentów oraz kształtowania ich tożsamości, co ma bezpośrednie przełożenie na decyzje konsumenckie oraz kryteria, przez których pryzmat konsumenci widzą oferowane im produkty. Globalni konsumenci, oceniając produkt, biorą pod uwagę nie tylko kryteria ekonomiczne – jakość i cenę, ale również kraj, w którym został wytworzony⁷⁷.

---

75. Tamże.

76. E. Mączyńska-Ziemacka, T. Maćkowiak, *Dobre, bo polskie...*, 2018.04.20.

77. A. Radziszewska, *Etnocentryczne postawy...*, s. 334.

Dzięki każdej świadomej decyzji konsumenckiej przyczyniają się do tego, że kapitał pozostaje w kraju, co pozwala producentom na rozwój oraz generowanie nowych miejsc pracy⁷⁸.

Efektom globalizacji rynku są zmiany nawyków zakupowych mieszkańców różnych krajów, wyrażające się w akceptacji produktów zagranicznych, zastępujących i wypierających tradycyjne marki krajowe. W ten sposób nawet tradycyjny konsument krajowy, o nastawieniu etnocentrycznym, przekształca się w konsumenta globalnego, z upodobaniem kupującego produkty zagraniczne. Zakup produktów zagranicznych pozwala, bowiem poznawać świat i ludzi, a dodatkowej satysfakcji dostarczać może fakt wyróżniania się we własnym środowisku społecznym oraz prezentacji siebie, jako człowieka nowoczesnego⁷⁹.

Utrzymywanie się wysokiego poziomu etnocentryzmu konsumenckiego zależne jest od siły oddziaływania procesów globalizacyjnych. Procesy globalizacyjne i leżąca u ich podstaw liberalizacja międzynarodowych przepływów informacji, pieniądza, osób oraz dóbr, zmieniły rynki krajowe w geograficzne segmenty rynku globalnego. Na tak postrzeganych rynkach regionalnych nastąpiła daleko posunięta unifikacja ofert asortymentowych wielkich międzynarodowych korporacji. Porównywalne pod względem struktury asortymentowej stały się oferty handlowe na różnych kontynentach, prezentowane i udostępniane przez globalnych wytwórców oraz sprzedawców.

Obecnie konsumenci wykazują, więc jednocześnie cechy dwóch spolaryzowanych tożsamości: lokalnych i globalnych⁸⁰, chociaż tak powszechna dostępność zagranicznych dóbr wzbudza w niektórych jednostkach wątpliwości, czy nabywanie towarów wyprodukowanych poza krajem zamieszkania nie stanowi pewnego konfliktu z pobudkami patriotycznymi⁸¹. Choć jednak o potrzebie szerzenia idei patriotyzmu gospodarczego mówi się zwykle z perspektywy konsumenta, to równie ważne są zachowanie przedsiębiorców oraz wsparcie krajowej gospodarki na płaszczyźnie makroekonomicznej – przez władze państwowe⁸².

---

78. *Patriotyzm gospodarczy...*, 2018.04.20.

79. A. Szromnik, E. Wolanin-Jarosz, *Etnocentryzm konsumencki...*, s. 6.

80. S. Badowska, *Istota i tożsamość marek lokalnych i globalnych*, „Marketing i Rynek” 2014, nr 8, s. 320

81. M. Kucharczyk, M. Krzywonos, M. Wilk, P. Seruga, D. Borowiak, *Etnocentryzm konsumencki...*, s. 88.

82. K. Rybiński, *Patriotyzm ekonomiczny...*, 2018.04.20.

Streszczenie

Etnocentryzm konsumencki – czy forma ekonomicznego patriotyzmu?

Celem pracy jest odniesienie zachowań konsumentów, określanych mianem etnocentryzmu konsumenckiego, determinowanych przez wizerunek kraju pochodzenia produktu, do zjawiska szerszego, jakim jest patriotyzm ekonomiczny. Zarówno patriotyzm ekonomiczny, jak i wiążący się z nim etnocentryzm konsumencki są zjawiskami, które muszą być rozpatrywane w perspektywie preferencji konsumentów. Kształtujące się w procesie globalizacji trendy w zachowaniach konsumentów nie spowodowały zaniku narodowych preferencji zakupowych i nadal widoczne jest oddziaływanie efektu kraju pochodzenia. Nabywcy, bowiem wciąż kojarzą kupno zagranicznych produktów z pogorszeniem stanu krajowej gospodarki. Niektórzy konsumenci uważają produkty krajowe za lepsze jakościowo, kierując się w swych opiniach emocjami patriotycznymi. Globalizacja nie osłabiła, więc związków konsumenta z krajem, które manifestują się w zachowaniach konsumenckich.

Słowa kluczowe: decyzje konsumenckie, etnocentryzm konsumencki, globalizacja konsumpcji, patriotyzm ekonomiczny.

Summary

Consumer ethnocentrism – do the form of economic patriotism?

Reference of the consumers' behaviors is the aim of work, defined with name of consumer ethnocentrism, determined by picture of country of origin, to wider phenomenon, what is the economic patriotism. Economic patriotism and joining with him consumer ethnocentrism, they are phenomena which they have to be considered in perspective of the consumers' preference. The be shaping in process of globalization trends in consumers' behaviors did not cause the atrophy of national shopping preferences and visible the influence the effect of country of origin is. The buyers associate the purchase of foreign products from deterioration the state of national economy continually. They some consumers are careful national products for better qualitatively, acting in one's opinions patriotic emotions. Globalization did not enfeeble so consumer's relationships from the country which was manifested in consumer behaviors.

Keywords: consumer decisions, consumer ethnocentrism, globalization of consumption, economic patriotism.

Bibliografia

- Badowska S., *Istota i tożsamość marek lokalnych i globalnych*, „Marketing i Rynek” 2014, nr 8.
- Burszta W. J., Kuligowski W., *Sequel. Dalsze przygody kultury w globalnym świecie*, Warszawa 2005.
- *Czym jest patriotyzm gospodarczy?*, <http://politykaspoleczna.com/czym-jest-patriotyzm-gospodarczy/>, 2018.04.20.
- Dziewulski T., *Patriotyzm ekonomiczny – czy to ma sens?*, <https://wspieramrozwoj.pl/artukul/82/patriotyzm-ekonomiczny-czy-ma-sens>, 2018.04.20.
- Ertmańska K., *Komunikacja rynkowa w aspekcie zjawiska etnocentryzmu konsumenckiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu” 2011, nr 209.
- Figiel A., *Etnocentryzm konsumencki. Produkty krajowe czy zagraniczne?*, Warszawa 2004.
- Geodecki T., Radziejewski B., *Kosmopolityzm kontra szowinizm*, <http://biznes.gazetaprawna.pl/artykuly/1011470,patriotyzm-gospodarczy-globalizacja.html>, 2018.04.20.
- Kaczyńska D., *Kapitał ma narodowość. Polscy gracze przechodzą do ofensywy*, Warszawa 2016.
- Karcz K., *Międzynarodowe badania marketingowe. Uwarunkowania kulturowe*, Warszawa 2004.
- Kowalczyk J., *Co oznacza “patriotyzm gospodarczy” dla Polaków*, <http://patriotyzm.pb.pl/3210103,32639,co-oznacza-patriotyzm-gospodarczy-dla-polakow>, 2018.04.20.
- Kowalczyk E., *Etnocentryzm w konsumpcji*, „Współczesne Problemy Ekonomiczne” 2016, nr 13.
- Kucharczyk M., Krzywonos M., Wilk M., Seruga P., Borowiak D., *Etnocentryzm konsumencki a produkty regionalne*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2015, nr 411.
- Liberska B. (red.), *Globalizacja. Mechanizmy i wyzwania*, Warszawa 2002.
- Mazurek-Łopacińska K., *Zachowania nabywców i ich konsekwencje marketingowe*, Warszawa 2003.
- Mączyńska-Ziemacka E., Maćkowiak T., *Dobre, bo polskie*, <http://miesiecznik.wdrodze.pl/?mod=archiwumtekst&id=16198#.WWcQ0ft03IV>, 2018.04.20.

- Nowacki R., *Etnocentryzm konsumentki a kultywowanie polskości w reklamie*, „Handel Wewnętrzny” 2014, nr 3.
- *Patriotyzm gospodarczy a decyzje zakupowe Polaków*, <https://biznes.newseria.pl/komunikaty/patriotyzm-gospodarczy-a,b2026028150>, 2018.04.20.
- Radziszewska A., *Etnocentryczne postawy konsumentów w obliczu globalizacji konsumpcji*, „Handel Wewnętrzny” 2015, nr 2.
- Rojek R., *Marka narodowa*, Gdańsk 2007.
- Rybiński K., *Patriotyzm ekonomiczny*, <http://www.rp.pl/arttykul/1017626-Patriotyzm-ekonomiczny.html>, 2018.04.20.
- Skoczylas Ł., *Patriotyzm konsumentki: próba spojrzenia socjologicznego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2013, z. 4.
- Smyczek S., Sowa I., *Konsument na rynku. Zachowania, modele, aplikacje*, Warszawa 2005.
- Szromnik A., Figiel A., *Etnocentryzm konsumentki jako bariera rozwoju i wymiany towarowej*, [w:] *Wybrane problemy handlu międzynarodowego, Materiały V ogólnopolskiej konferencji naukowej*, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków 1997.
- Szromnik A., Wolanin-Jarosz E., *Diagnoza poziomu etnocentryzmu konsumentki Polaków z wykorzystaniem metody CETSCALE*, „Konsumpcja i Rozwój” 2013, nr 1.
- Szromnik A., Wolanin-Jarosz E., *Etnocentryzm konsumentki na zglobalizowanym rynku – czynniki i procesy kształtowania (cz. 1)*, „Marketing i Rynek” 2014, nr 4.
- Tycner A., *Patriotyzm gospodarczy nie równa się walce z zagranicznym kapitałem*, http://finanse.wnp.pl/patriotyzm-gospodarczy-nie-rowna-sie-walce-z-zagranicznym-kapitałem,273028_1_0_0.html, 2018.04.20.
- Włodarczyk K., *Globalizacja a patriotyzm ekonomiczny polskich konsumentów*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2015, nr 214.

Zachowania obywatelskie w życiu organizacji

Joanna Lipowska¹

Wprowadzenie

Ponadprzeciętne angażowanie się pracowników niezależnie od tego, czy wynikające z ich własnej inicjatywy, czy też promowane przez pracodawcę nazywane jest w literaturze zachowaniami obywatelskimi w organizacji – *organizational citizenship behavior* (OCB).

Organizacyjne zachowania obywatelskie zaliczają się do zachowań etosowych i tak bywają często zamiennie określane. Jednak w Polsce, jak zauważają A. Barabasza i E. Chwalibóg, ze względu na silne kulturowo-historyczne uwarunkowania rozumienia etosu pracy, bardziej adekwatne wydaje się stosowanie terminu zachowania obywatelskie, dotyczącego rdzenia pojęcia, czyli „obywatelskości” zachowań przejawianych przez członków konkretnej organizacji, niż pojęcia zachowań etosowych². Inne stosowane w literaturze określenie na *organizational citizenship behavior to zachowania prospołeczne w organizacji*. Oprócz obywatelskości i prospołeczności, charakterystyczny dla organizacyjnych zachowań obywatelskich jest także rys twórczy, przejawiający się w wychodzeniu poza to, co określone, zdefiniowane i wymagane³.

Można też spojrzeć na zachowania obywatelskie pracowników, jako rodzaj *patriotyzmu ekonomicznego* przez nich przejawianego. Z *patriotyzmem ekonomicznym* mamy do czynienia wtedy, gdy decyzje o szeroko rozumianym charakterze ekonomicznym (sprzedaż, kupno, wymiana, kooperacja itd.), świadomie uwzględniają element pozytywnego wpływu podejmowanego działania na środowisko społeczno-kulturowo-przyrodnicze (kraj, społeczność, wspólnotę etniczno-kulturową), z którym decydujący się identyfikuje.

Właśnie te zachowanie obywatelskie – prospołeczne, będące jednocześnie wyrazem patriotyzmu ekonomicznego, skłaniają pracowników do większego niż przeciętne,

---

1. Dr Joanna Lipowska, Personnel Profile, Poznań.

2. A. Barabasza, E. Chwalibóg, E., *Refleksje nad konsekwencjami zachowań obywatelskich w organizacjach*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Oeconomica” 2013, nr 282, s. 25.

3. E. Chwalibóg, *Wyzwalanie zachowań obywatelskich pracowników jako krok w dążeniu do doskonałości organizacji*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2013, nr. 322, s. 19

zaangażowania w swoją pracę, do podejmowania dodatkowych działań na rzecz organizacji czy też działania z ramienia organizacji na rzecz lokalnych społeczności. Jeśli uda się uruchomić takie zachowania u pracowników, pozwalają one organizacji spełniać się w kategorii działań nazwanych CSR – *corporate social responsibility*, czyli w społecznej odpowiedzialności biznesu. Te dwa wymienione powyżej pojęcia OCB i CSR są ze sobą ściśle powiązane. Nie sposób jest realizować firmowej polityki CSR – społecznej odpowiedzialności biznesu, bez pracowników, którzy chcą dobrowolnie wykazać się koniecznymi w tym celu zachowaniami obywatelskimi – OCB. Niniejszy artykuł opisując pojęcie OCB i jego praktykę w organizacji, a więc zachowania obywatelskie pracowników, konieczne do realizacji działań CSR, stanowi zatem kontynuację artykułu opublikowanego w poprzednim numerze czasopisma, prezentującego teorię społecznej odpowiedzialności biznesu (CSR) i jej praktykę w Polsce.

Zachowania obywatelskie, zarys teoretyczny

Autorem pojęcia zachowań obywatelskich – *organizational citizenship behavior* (OCB) jest D.W. Organ wraz ze współpracownikami. Definiują oni zachowania obywatelskie, jako *indywidualne zachowania podejmowane dobrowolnie i intencjonalnie, nieujęte w sposób formalny w systemie nagradzania pracowników, nakierowane na dobro organizacji lub grupy pracowniczej, które przyczyniają się do efektywności i wydajności funkcjonowania całej organizacji*⁴. Dobrowolność oznacza działanie niebędące przymusowym wymogiem roli i niewynikające z opisu stanowiska pracy. U źródła zachowania obywatelskiego leży indywidualny wybór, a jego niewykonanie nie podlega karze. Organizacyjne zachowania obywatelskie to nie tylko wspieranie skuteczności organizacji, to również powstrzymywanie się od zachowań negatywnych, mogących szkodzić jej funkcjonowaniu (np. unikanie konfliktów ze współpracownikami)⁵.

Pojęcie *organizational citizenship behavior* było używane przez tych autorów już latach 80. XX wieku. D. W. Organ ze współpracownikami stwierdził, że różnic w efektywności pracy pomiędzy pracownikami nie można wyjaśnić tylko za pomocą różnic ich kompetencji. Ponadto zaobserwowano, że brak jest bezpośredniego związku postaw wobec pracy, jak np. poziomu satysfakcji z osiąganymi wynikami i poziomem

---

4. D.W. Organ, P.M. Podsakoff, S.B. MacKenzie, *Organizational Citizenship Behavior: Its Nature, Antecedents and Consequences*, Thousand Oaks 2006, s. 3.

5. S. Retowski, S., M. Kaźmierczak, *Osobowościowe predyktory zachowań etosowych w organizacji*, „Roczniki Psychologiczne” 2008, nr 2, s. 88.

działania – *performance*. Analizując treść pracy i czynności zawodowe pracowników D. W. Organ stwierdził, iż osoby te, w pewnych sytuacjach, poświęcają dużo czasu na takie zachowania jak: pomaganie innym pracownikom, dbanie o klimat organizacyjny, dążenie do perfekcji, przejawianie inicjatywy czy dążenie do rozwoju. Ponadto za te zachowania nie byli wynagradzani i nie należały one do ich obowiązków. Zdaniem D. W. Organa właśnie te zachowania mają najważniejszy wpływ na efektywność organizacji, a także na kształtowanie jej wizerunku, jako pracodawcy.

Zbiór tych zachowań D. W. Organ nazwał *obywatelskimi zachowaniami organizacyjnymi*. Do zachowań organizacyjnych w ujęciu D. W. Organa zaliczane jest siedem różnych kategorii⁶:

- 1. Pomaganie innym/altruizm/zachowania pomocne (*helping*)** – udzielanie pomocy lub wsparcia innym pracownikom w ich problemach i trudnościach (altruizm; dobrowolne działania mające na celu pomoc innym pracownikom; wspieranie i dodawanie odwagi innym osobom; dokładanie starań, by zapobiegać konfliktom interpersonalnym; promowanie współpracy wśród pracowników; pomaganie innym w przypadku nieobecności lub przeciążenia pracą; techniczne wsparcie współpracowników lub klientów).
- 2. Duch sportowy/wytrwałość/zachowania sportowe (*sportsmanship*)** – tolerowanie bez narzekania niedogodności i trudności w środowisku zawodowym oraz pozytywna postawa wobec innych, poświęcanie swojego prywatnego interesu na rzecz dobra innych i całej organizacji, zachowania nastawione na współpracę.
- 3. Lojalność organizacyjna (*organizational loyalty*)** – prezentowanie pozytywnego wizerunku organizacji i obrona go, pozytywne reprezentowanie firmy w różnych społecznościach, ochrona przez zewnętrznymi zagrożeniami, dotrzymanie założonych celów (m.in. wspieranie celów organizacji, zaangażowanie w pracę na tym samym wysokim poziomie nawet w niesprzyjających okolicznościach).
- 4. Posłuszeństwo organizacyjne/świadomość organizacyjna/organizacyjna zgodność (*organizational compliance*)** – respektowanie polityki, wartości firmowych, terminów, a także norm i procedur organizacyjnych oraz nieformalnych zasad (m.in. przestrzeganie jawnych i ukrytych reguł w organizacji, nawet wówczas, gdy, nikt tego nie wymaga i nie egzekwuje).

---

6. D.W. Organ, P.M. Podsakoff, S.B. MacKenzie, *Organizational...*, s. 15–25.

5. **Inicjatywa** (*individual initiative*) – angażowanie się w zadania zawodowe w sposób wykraczający poza poziom wymagany i oczekiwany w organizacji, np.: usprawnianie działania organizacji, kreatywność, branie na siebie dodatkowych obowiązków, przejawianie entuzjazmu do wykonywanych zadań, zachęcanie i inspirowanie innych do ponadstandardowego zaangażowania, a także dzielenie się pomysłami i opiniami (m.in. dawanie konstruktywnych sugestii i informacji zwrotnych), dzielenie się informacjami i wiedzą.
6. **Cnoty obywatelskie/skuteczność obywatelska** (*civic virtue*) – ogólne zainteresowanie sprawami organizacji, jako całości oraz poczucie odpowiedzialności za jej funkcjonowanie, np.: angażowanie się w sferę obywatelską (tj. zebrania organizacyjne, podejmowanie inicjatyw zmieniających politykę organizacji, dzielenie się przemyśleniami na temat strategii i codziennego funkcjonowania przedsiębiorstwa itp.) i utożsamianie się z całą organizacją tak, jak obywatele danego państwa z narodem, do którego przynależą.
7. **Rozwijanie siebie/samorozwój** (*self-development*) – dobrowolne poszerzanie wiedzy, podwyższanie umiejętności i zdolności (np. uczestnictwo w szkoleniach, zdobywanie informacji na temat nowych osiągnięć w danej dziedzinie itp.), aby móc zwiększyć swój własny wkład i wpływ na organizację w celu polepszenia jej funkcjonowania.

W literaturze stosowane jest różne nazewnictwo grup zachowań zaliczanych do organizacyjnych zachowań obywatelskich, część z nich została powyżej przytoczona. Boldem oznaczono nazewnictwo proponowane przez autorkę. Jeśli w literaturze występuje kilka nazw na określenie tej samej grupy zachowań obywatelskich, zostały one także przytoczone. Czasami w literaturze wymieniających jest pięć typów OCB, z pominięciem takich aspektów organizacyjnych zachowań obywatelskich jak: samorozwój, lojalność organizacyjna lub skuteczność obywatelska.

Oprócz tych siedmiu typów zachowań obywatelskich, w literaturze stosowany jest także prostszy podział na:

1. **Zachowania etosowe nastawione na ludzi (OCB-I),**
2. **Zachowania etosowe nastawione na organizację/proorganizacyjne (OCB-O).**

Zachowania OCB-I (*OCB-individual*) pośrednio przyczyniają się do efektywniejszego funkcjonowania przedsiębiorstwa przez pomaganie innym pracownikom. Natomiast zachowania OCB-O (*OCB-organization*) oznaczają wspieranie organizacji, jako cało-

ści, przestrzeganie formalnych i nieformalnych reguł obowiązujących w firmie, aby uniknąć spowodowania problemów w jej funkcjonowaniu⁷.

Pracodawcy, którym zależy na zachęceniu pracowników do działań obywatelskich (OCB), zastanawiają się, w jaki sposób można je uruchomić, jakie czynniki mają na nie wpływ. Z badań wynika, że jednym z bardziej istotnych czynników jest zaufanie. Im bardziej pracownicy są przekonani, że są traktowani sprawiedliwie przez swoich przełożonych, którzy stosują jawne procedury organizacji, tym większy jest ich poziom zaufania i tym większa jest ich chęć do angażowania się w zachowania prospołeczne.

Oprócz zaufania do przełożonych i organizacji, istotnym czynnikiem jest także sposób spostrzegania swoich obowiązków. Jeżeli pracownicy szeroko definiują swoją rolę i obowiązki, w większym stopniu będą angażować się w działania prospołeczne, uważając, że nadal działają zgodnie ze swoim, szeroko pojmowanym zakresem odpowiedzialności⁸.

Przyjmuje się, że zachowania obywatelskie, takie jak m.in.: udzielanie sobie wsparcia, dbanie o zasoby organizacji, czy gotowość do kooperacji, prowadzą do podwyższenia całkowitej efektywności organizacji. Również wyniki metaanalizy potwierdzają hipotezy, że istnieje związek między OCB i efektywnością organizacji.

Zachowania obywatelskie wyjaśniają:

- 19% wariancji związanej z ilością produkcji i sprzedaży,
- ponad 18% jakości wykonania,
- około 25% wariancji wskaźników finansowej efektywności (efektywność operacyjna dochodów przynoszonych przez pełnoetatowego pracownika)
- około 38% wariancji dotyczącej obsługi klienta (zadowolenie i skargi klientów)⁹.

Także D. Turek przedstawia wyniki różnych badań mówiące o pozytywnym wpływie zachowań obywatelskich na funkcjonowanie organizacji. Zachowania prospołeczne pracowników wzmacniają spójność grupy, kreują kolektywne wzorce myślenia, istotne z punktu widzenia przekazywania informacji dla zewnętrznych interesariuszy. Pozytywny wpływ zachowań prospołecznych pracowników na to, co poza organizacją, uwidacznia się m.in. pozytywnymi relacjami z klientami i budowaniem pozytywnej marki danej organizacji wśród konsumentów¹⁰.

7. S. Retowski, S., M. Kaźmierczak, *Osobowościowe...*, s.90.

8. A. Jachnis, *Psychologia organizacji. Kluczowe zagadnienia*, Warszawa 2008, s. 178.

9. A. Barabasz, E. Chwalibóg, E., *Refleksje...*, s. 29.

10. D. Turek, *Rola...*, s. 31.

Zachowania obywatelskie współwystępują u pracowników z zaangażowaniem organizacyjnym, satysfakcją z pracy, dumą z pracy w danej organizacji, identyfikowaniem się z nią¹¹.

Pozytywny wpływ obywatelskich zachowań prospołecznych (OCB) uwidacznia się, zatem także we wzroście:

- produktywności pracowników,
- sprawności kierowania organizacją, poziomu gospodarowania zasobami organizacyjnymi,
- poziomu pracy zespołowej i wzajemnej kooperacji,
- poziomu reputacji przedsiębiorstwa i uczynienia go atrakcyjnym dla potencjalnych pracowników,
- elastyczności organizacji i zdolności do dostosowania się do zmian otoczenia,
- poziomu kapitału społecznego i tym samym efektywności przedsiębiorstwa¹².

Zachowania prospołeczne pracowników budują także ogólny pozytywny obraz miejsca pracy, jako sprawiedliwego i etycznego, co bezpośrednio łączy się z dobrym wizerunkiem pracodawcy¹³. Kreowanie wizerunku pracodawcy, czyli *employer branding* można ogólnie określić, jako wszelkie wysiłki podejmowane w organizacji poprzez komunikowanie odbiorcom wewnętrznym i zewnętrznym tego, co czyni ją jednocześnie pożądanym, jak i wyróżniającym się pracodawcą¹⁴. Inna istotna definicja określa, że najistotniejszym celem *employer branding* jest przyciąganie utalentowanych osób do organizacji oraz zapewnianie, że zarówno obecni, jak i potencjalni pracownicy będą identyfikować się z firmą, jej marką, misją, a także dostarczać pożądaných przez nią wyników¹⁵. Zachowania prospołeczne pracowników są jasnym komunikatem dla potencjalnych pracowników – kandydatów, a także interesariuszy zewnętrznych, niosąc ze sobą następujący przekaz *jesteśmy na tyle zadowoleni ze swojej pracy, tak dobrze traktowani i wynagradzani, że możemy sobie pozwolić na to, aby zrobić coś dodatkowego coś społecznie pożytecznego*.

---

11. A. Jachnis, *Psychologia...*, s. 177.

12. D. W. Organ, P. M. Podsakoff, S. B. MacKenzie, *Organizational...*, s. 200–202.

13. D. Turek, *Rola zachowań obywatelskich w kreowaniu wewnętrznego wizerunku pracodawcy*, „Edukacja Ekonomistów i Menedżerów” 2013, nr 30(4), s. 31.

14. S. J. Jenner S.J., S. Taylor S., *Employer branding – fad or the future of HR?*, [w:] *Employer branding. The latest fad or the future of HR?*, research insight, Chartered Institute of Personnel and Development, Londyn 2008, s. 7.

15. M. Kantowicz-Gdańska, *Employer branding – kwestie definicji i modelu*, „Zarządzanie zasobami ludzkimi” 2009, nr 6, s. 57.

Zachowania obywatelskie pracowników są także niezbędne do tego, aby dana organizacja mogła osiągnąć i utrzymać przewagę konkurencyjną. W XXI wieku osiąga się tę przewagę poprzez nieprzerwane ulepszanie i funkcjonowanie zgodnie z doskonałym standardem. Doskonałość przedsiębiorstwa staje się celem, którego nie uda się osiągnąć bez pełnego zaangażowania pracowników, zaangażowania właściwego dla zachowań obywatelskich, będących czymś więcej niż motywacja wewnętrzna pracowników, służąca ich rozwojowi i spełnieniu w pracy, czy też motywacja zewnętrzna, która pomaga osiągnąć wymierne korzyści, dzięki systemowi zachęt i nagród stosowanych przez pracodawcę. Tylko ci pracownicy, którzy wykazują zachowania obywatelskie będą robić więcej, niż zakładają ich standardowe obowiązki na danym stanowisku, nie oczekując wynagrodzenia za swój dodatkowy czas i wysiłek. Pracownicy, którzy wykazują się dobrowolnie zachowaniami prospołecznymi – obywatelskimi, będą angażować się w pracę i jednocześnie pomagać innym członkom zespołu, zostaną po godzinach, gdy pojawi się dodatkowa praca, będą tolerować wszelkie niedogodności pracy czy też zapobiegają niepotrzebnym konfliktom.

Warto wspomnieć także o tym, że zachowania obywatelskie są pozytywne dla organizacji tylko wtedy, gdy są po pierwsze są wysokiej jakości, a po drugie nie zastępują wypełniania obowiązków zawodowych wynikających z zajmowanego stanowiska pracy i roli pełnionej w organizacji. W takim przypadku zachowania obywatelskie okazałyby się albo nieistotne albo miałyby negatywny wpływ na efektywność organizacji¹⁶.

W literaturze poświęconej zachowaniom obywatelskim poruszany jest także negatywny aspekt OCB dotyczący samych pracowników. Przejawianie OCB, choć dobrowolne i nienagradzane, może być świadomie stosowaną strategią pracowników chcących się wyróżnić, wywołane ich obawą przed utratą pracy, z uwagi na warunki makroekonomiczne, zwolnienia grupowe i inne zagrożenia¹⁷.

Zachowania obywatelskie w praktyce

Jak już wspomniano wcześniej, zachowania prospołeczne/obywatelskie pracowników są konieczne, aby realizować szczególnie dwa z czterech typów możliwych działań CSR – społecznej odpowiedzialności biznesu¹⁸. Działania CSR względem pracownika

---

16. A. Barabasz, E. Chwalibóg, E., *Refleksje...*, s. 29.

17. Tamże.

18. S. Borkowska, *CSR – wyzwaniem dla zarządzania zasobami ludzkimi: podejście unijne*, „Zarządzanie zasobami ludzkimi” 2005, nr 6, s. 12–13

realizowane są w organizacji przez dział personalny i kadre kierowniczą. Działaniami CSR względem klientów zajmują się działy sprzedaży, marketingu, reklamy, obsługi klienta oraz dział jakości. Natomiast działania prospołeczne CSR względem społeczności lokalnych oraz działania ekologiczne wymagają ponadnormatywnego zaangażowania samych pracowników.

Przykłady działań społecznie odpowiedzialnego biznesu – CSR w polskich firmach można znaleźć m.in. studiując prezentację firm nagrodzonych w różnych tematycznych konkursach, takich jak np.: „Siła Przyciągania” – konkurs na nietypowe kampanie *employer branding*¹⁹, „Great Place to Work” – konkurs na najlepsze miejsca pracy²⁰ oraz „Odpowiedzialny Biznes w Polsce”, raport przeprowadzony przez Forum Odpowiedzialnego Biznesu²¹.

Organizacje są już w Polsce bardzo świadome tego, w jak dużym stopniu ich wizerunek jako pracodawców (*employer brand*) zależy od zachowań prospołecznych, które są widoczne nie tylko wewnątrz organizacji, ale także na zewnątrz, kiedy znajdują one zastosowanie w działaniach z zakresu społecznej odpowiedzialności biznesu (Corporate Social Responsibility – CSR). Polityka CSR oznacza, że organizacje prowadzą interesy w sposób etyczny z uwzględnieniem społecznych, środowiskowych i ekonomicznych skutków swoich działań. Do działań CSR zaliczane są także te, które służą dobru społecznemu, nawet, jeśli nie leżą w interesie firmy i nie są wymagane przez prawo.

Jeśli dana organizacja prowadzi działania z zakresu CSR, zwykle jest to szereg różnych, uzupełniających się inicjatyw o takim charakterze. Działania prospołeczne CSR względem społeczności lokalnej są bardzo podobne w różnych firmach (Mundipharma Polska, Cadence Design System, S. C. Johnson, GE Healthcare, Kellogg's, 3 M, Egis Polska). Organizacje uczestniczą systemowo i regularnie, rzadziej sporadycznie czy jednorazowo, w takich akcjach prospołecznych o zasięgu lokalnym jak:

- udział w akcjach typu „Szlachetna paczka”
- dofinansowanie domów dziecka oraz świetlic środowiskowych, organizowanie i udział w zajęciach dla dzieci z domów dziecka

---

19. *Siła Przyciągania 2017, najlepsze praktyki employer branding*, <https://drive.google.com/file/d/1qQXTWWk-Boj2qfVBPYz14M8hScRaXfy7/view> pobrano 4.01.2018 r.

20. <http://www.greatplacetowork.pl/najlepsze-firmy/profile-laureatow-w-polsce>, pobrano 05.01.2018 r.

21. *Mapa dobrych praktyk wspierających realizację Celów Zrównoważonego Rozwoju*, <http://odpowiedzialnybiznes.pl/publikacje/mapa-dobrych-praktyk-wspierajacych-realizacje-celow-zrownowazonego-rozwoju/>, pobrano 23.01.2018 r.

- fundowanie stypendiów dla dzieci z domów dziecka, biednych rodzin
- wspieranie szkół, przedszkoli, młodzieżowych domów kultury
- udział w imprezach osób niepełnosprawnych
- śniadania dla najuboższych
- wspieranie finansowe i inne stowarzyszeń działających na rzecz dzieci lub chorych
- działanie na rzecz lub wspieranie schroniska dla zwierząt.

Natomiast charakter działań ekologicznych CSR poszczególnych organizacji różni je znacznie między sobą i wynika w dużej mierze z rodzaju prowadzonej działalności. Prowadzone przez organizacje działania ekologiczne CSR można zaliczyć do jednej z trzech grup²²:

1. prewencyjne i naprawcze działania w stosunku do środowiska naturalnego, np.:
  - sadzenie drzew, porządkowanie terenów zielonych i odbudowa ekosystemów
    - PKN Orlen
  - ochrona ekosystemów wodnych, sprzedaż ryb certyfikowanych – Carrefour
  - ograniczenie emisji wysokiego spalania – Veolia
  - sprzedaż drewna ze źródeł odpowiedzialnie zarządzanych – Castorama
  - przeciwdziałanie marnowaniu żywności Tesco Polska.
2. promowanie postaw odpowiedzialności ekologicznej, np.:
  - rezygnacja z użycia w produkcji i sprzedaży naturalnych futer – LPP
  - edukacja dostawców – Carrefour, Castorama
  - pikniki ekologiczne – IKEA, Cemex
  - warsztaty dla uczniów – Jeronimo Martins
  - warsztaty dla studentów – PGNiG
  - warsztaty architektoniczne (gospodarka przestrzenna) dla mieszkańców – LafargeHolcim
  - wspólne podróże służbowe – Polpharma (ochrona środowiska: mniejsza emisja CO₂, mniejsze zużycie paliwa, redukcja hałasu).
3. stosowanie i rozpowszechnianie przyjaznych środowisku technologii
  - wdrażanie przyjaznych środowisku technologii w budownictwie Veolia, Velux
  - wykorzystanie drewna ze źródeł odpowiedzialnie zarządzanych – Carrefour
  - upowszechnianie gospodarki obiegu zamkniętego – Stena Recycling.

---

22. Tamże.

Wiele firm, które zostały nagrodzone za swoje kampanie kreowania wizerunku pracodawcy wymienia, jako część swoich praktyk działania CSR²³. Bez dodatkowego zaangażowania pracowników, ich zachowań obywatelskich (OCB), realizacja strategii CSR nie byłaby możliwa. Niektóre spośród nagrodzonych organizacji uważają działania CSR, angażujące pracowników w konieczność uruchomienia zachowań obywatelskich (OCB), koniecznych do realizacji działań CSR, za podstawowe narzędzie budowania swojej marki, jako pracodawcy²⁴. Działania CSR (społecznej odpowiedzialności biznesu), do których realizacji potrzebne są OCB (zachowania obywatelskie pracowników), można uznać nie tylko za element strategii *employer branding* (kreowania marki pracodawcy), ale także za działania o charakterze *corporate branding*, czyli ogólnego kreowania marki firmy.

Tak więc te nowe trzy trendy w funkcjonowaniu przedsiębiorstw: zachowania obywatelskie/prospołeczne w organizacji (*organizational citizenship behavior* – OCB), społeczna odpowiedzialność biznesu (*corporate social responsibility* – CSR) oraz kreowanie wizerunku firmy, jako pracodawcy (*employer branding* – EB), bywają ze sobą bardzo ściśle powiązane, a ich powodzenie we wdrażaniu i osiągnięciu założonych rezultatów jest mocno współzależne.

Podsumowanie

Pierwsze obywatelskie zachowania organizacyjne skupiały się na czynnikach wewnętrznych organizacyjnych – wspierających relacje międzyludzkie i funkcjonowanie organizacji. Obecnie coraz częściej zachowania obywatelskie wychodzą poza ramy organizacji, czego przykładem są prezentowane w artykule działania ekologiczne CSR. Wszystkie te „eko-inicjatywy” są istotne dla promowania dobrobytu, tworzenia wartości zarówno dla organizacji, jak i społeczeństwa. Przejawianie zachowań obywatelskich wykracza poza organizację i skutkuje zmianami w bardziej lokalnym i globalnym kontekście i ma wiele wspólnego z patriotyzmem ekonomicznym.

Koncepcja zachowań obywatelskich (*organizational citizenship behavior*) jest stosunkowo „młoda”. Ta idea zachowań, nazywanych także etosowymi, odnosi się do działań dobrowolnie podejmowanych przez jednostkę na rzecz wspólnego dobra –

---

23. Siła Przyciągania 2017, najlepsze praktyki employer branding, <https://drive.google.com/file/d/1qQXTWWk-Boj2qfVBPYzI4M8hScRaXfy7/view> pobrano 4.01.2018 r.

24. <http://www.greatplacetowork.pl/najlepsze-firmy/profile-laureatow-w-polsce>, pobrano 05.01.2018 r.

grupy, narodu, społeczeństwa. Tak pojmowane zachowania obywatelskie traktowane są, jako wyraz dojrzałości zarówno jednostek, jak i całych społeczności.

Zachowania obywatelskie przekładają się na szereg istotnych pozytywnych efektów dla organizacji np. lepszą jakość obsługi klientów i ich satysfakcję, pozytywne informacje o środowisku zawodowym wśród interesariuszy zewnętrznych, poczucie spójności grupowej, konstruktywny klimat do współpracy, czy atrakcyjność dla potencjalnych kandydatów do pracy. Przede wszystkim jednak są niezbędne do realizowania przez firmę działań CSR – społecznej odpowiedzialności biznesu, niezależnie od tego czy działania te są podejmowane, jako strategia budowania wizerunku pracodawcy (*employer branding*), czy też z pobudek społecznych, np. realizacji strategii zrównoważonego rozwoju.

Coraz więcej międzynarodowych organizacji ma za zadanie realizować różne działania CSR, jako element globalnej strategii. Polskie firmy ciągle jeszcze borykają się z tym, w jaki sposób uruchomić u pracowników zachowania obywatelskie. Jednak stosunkowo mało w literaturze znaleźć można informacji na temat tego, od czego uzależnione jest występowanie zachowań obywatelskich. Dostępne są opracowania na temat zależności występowania zachowań obywatelskich od cech osobowości. Jednak wciąż mało jest badań oraz metaanaliz poświęconych możliwym wpływom organizacyjnym na wystąpienie zachowań obywatelskich. Temat ten wydaje się, więc szczególnie wart dalszych badań i studiów.

Streszczenie

Zachowania obywatelskie w życiu organizacji

Zachowania obywatelskie w organizacji (*organizational citizenship behavior* – OCB), to stosunkowo młode pojęcie w teorii zarządzania. W literaturze wymienianych jest siedem grup zachowań obywatelskich: pomaganie innym, duch sportowy, lojalność organizacyjna, posłuszeństwo organizacyjne, inicjatywa, cnoty obywatelskie oraz rozwijanie siebie. Zachowania obywatelskie mogą być ukierunkowane na innych pracowników. Takie zachowania nazywane są OCB-I (OCB – Individual). Zachowania obywatelskie mogą być też skierowane na samą organizację oraz jej zewnętrzne środowisko, wtedy poprawiają jej funkcjonowanie, są ważnym czynnikiem jej całkowitej efektywności oraz doskonałości, a także budują jej pozytywny wizerunek. Ta grupa zachowań organizacyjnych nazywana jest OCB-O (OCB-Organizational). Uruchomienie u pracowników zachowań obywatelskich – OCB jest niezbędne, jeśli

organizacja chce realizować działania CSR – społecznej odpowiedzialności biznesu. Zachowania obywatelskie – prospołeczne przekładają się na szereg istotnych pozytywnych efektów dla organizacji np. lepszą jakość obsługi klientów i ich satysfakcję, pozytywne informacje o środowisku zawodowym wśród interesariuszy zewnętrznych, poczucie spójności grupowej, konstruktywny klimat do współpracy, czy atrakcyjność dla potencjalnych kandydatów do pracy. Zachowania obywatelskie to zachowania etosowe, które można rozumieć, jako wyraz patriotyzmu ekonomicznego.

Słowa kluczowe: organizacyjne zachowania obywatelskie, zachowania prospołeczne w organizacji, społeczna odpowiedzialność biznesu, kreowanie wizerunku pracodawcy.

Summary

Citizenship behavior in the life of the organization

Organizational citizenship behavior (OCB) is a relatively young concept in management theory. Seven groups of OCB are mentioned in the literature: helping, sportsmanship, organizational loyalty, organizational compliance, individual initiative, civic virtue and self-development. Organizational citizenship behavior can be targeted at other employees. Such behaviors are called OCB-I (OCB – Individual). Organizational citizenship behavior may also be directed at the organization itself and its external environment. Then OCB improves its functioning, is an important factor of organization efficiency and excellence and builds a positive brand of the organization. This group of organizational behavior is called OCB-O (OCB-Organizational). Encouraging employees to organizational citizenship behavior (OCB) in the organization is necessary to implement strategy of CSR (corporate social responsibility). OCB, pro-social behavior translates into a number of significant positive effects for the organization, eg: better quality of customer service and satisfaction, positive information about the professional environment among external stakeholders, a sense of group cohesion, a constructive climate for cooperation or attractiveness for potential job candidates. Organizational citizenship behavior is ethos behavior that can be understood also as an expression of economic patriotism.

Keywords: organizational citizenship behavior/behaviour, prosocial organizational behavior/behaviour, corporate social responsibility, employer branding.

Bibliografia

- Barabasz A., Chwalibóg E., *Refleksje nad konsekwencjami zachowań obywatelskich w organizacjach*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica” 2013, nr 282, s. 23–32.
- Borkowska S., *CSR–wyzwaniem dla zarządzania zasobami ludzkimi: podejście unijne*, „Zarządzanie zasobami ludzkimi” 2005, nr 6.
- Chwalibóg E., *Wyzwalanie zachowań obywatelskich pracowników, jako krok w dążeniu do doskonałości organizacji*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2013, nr. 322, s. 18–28.
- <http://www.greatplacetowork.pl/najlepsze-firmy/profile-laureatow-w-polsce>, pobrano 05.01.2018 r.
- Jachnis A., *Psychologia organizacji. Kluczowe zagadnienia*, Warszawa 2008.
- Jenner S. J., Taylor S., *Employer branding – fad or the future of HR?*, [w:] *Employer branding. The latest fad or the future of HR?, research insight*, Chartered Institute of Personnel and Development, Londyn 2008.
- *Mapa dobrych praktyk wspierających realizację Celów Zrównoważonego Rozwoju*, <http://odpowiedzialnybiznes.pl/publikacje/mapa-dobrych-praktyk-wspierajacych-realizacje-celow-zrownowazonego-rozwoju/>, pobrano 23.01.2018 r.
- Organ D. W., Podsakoff P. M., MacKenzie S. B., *Organizational Citizenship Behavior: Its Nature, Antecedents and Consequences*, Thousand Oaks 2006.
- Kantowicz-Gdańska M., *Employer branding–kwestie definicji i modelu*, „Zarządzanie zasobami ludzkimi” 2009, nr 6, s. 55–65.
- Retowski S., Kaźmierczak M., *Osobowościowe predyktory zachowań etosowych w organizacji*, „Roczniki Psychologiczne” 2008, nr 2, s. 87–105.
- *Siła Przyciągania 2017, najlepsze praktyki employer branding*, <https://drive.google.com/file/d/1qQXTWWk-Boj2qfVBPYzL4M8hScRaXfy7/view>, pobrano 4.01.2018 r.
- Szczepański K., *Kształtowanie wizerunku (employer branding) jako sposób zwiększenia atrakcyjności pracodawcy w warunkach polskich*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej Organizacja i Zarządzanie” 2013, nr 61, s. 163–172.
- Turek D., *Rola zachowań obywatelskich w kreowaniu wewnętrznego wizerunku pracodawcy*, „Edukacja Ekonomistów i Menedżerów” 2013, nr 30(4), s. 25–39.

Destrukcyjna Bliski Wschodu zagrożeniem dla globalnego bezpieczeństwa

Waldemar Janosiewicz¹

Od lat bardzo niestabilnym pod względem bezpieczeństwa regionem świata jest Bliski Wschód. Załamanie sytuacji nastąpiło w 2011 roku, gdy wojska Stanów Zjednoczonych wycofały się z terenu Iraku, gdyż ich obecność od 2003 roku zapewniała tam względną stabilizację. Zakończenie operacji „Iracka wolność”² oceniane jest dzisiaj jako decyzja przedwczesna, niosąca poważne geopolityczne następstwa. Niekorzystny dla tego regionu rozwój sytuacji przerodził się w falę niepokoїв społecznych określaných mianem Arabskiej Wiosny³, które zamiast demokratycznych przemian przyniosły krwawe wojny domowe oraz gwałtowny rozwój ideologii i struktur radykalnego islamu. Narastający chaos i systematyczny wzrost radykalnych nastrojów sprzyjał powstawaniu struktur dżihadystycznych⁴.

Arabska Wiosna zaczęła się w styczniu 2011 roku i objęła kraje Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej. Obalono wtedy rządy Hosniego Mubaraka w Egipcie, Zajn al-Abidin ibn Alego w Tunezji i Muammara Kaddafiego w Libii. Przez Europę postrzegana była jako proces demokratyzacji, ale zamiast pozytywnych zmian przyniosła chaos polityczny, ekonomiczny i społeczny oraz spowodowała wzrost liczby aktów terrorystycznych, fundamentalizmu i aktywności struktur religijnych. W krajach Bliskiego Wschodu nastąpiło zahamowanie rozwoju gospodarczego. Spadek napływu obcego kapitału spowodował osłabienie ich pozycji na arenie międzynarodowej. Jedynym krajem, w którym widoczne są symptomy demokratyzacji życia politycznego jest Tunezja, niemniej jednak koszty ekonomiczne tych przemian dla Tunezyjczyków są niewspółmierne wysokie⁵.

-
1. Mgr Waldemar Janosiewicz, doktorant Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
  2. <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/wojna-iracka;3997468.html>, stan na dzień 31.01.2017 r.
  3. Arabska Wiosna to trwające w latach 2011–2013 konflikty zbrojne i protesty społeczne na terenie państw Bliskiego Wschodu.
  4. T. Otlowski, *Koncert mocarstw*, „Polska Zbrojna” 2015, nr 10 (834), s. 80–82.
  5. J. Mrowiec, M. Schwarzgruber, *Jesień Arabskiej Wiosny*, „Polska Zbrojna” 2015, nr 12 (836), s. 87–89.

W wyniku Arabskiej Wiosny nastąpiła dezintegracja państw o ugruntowanej pozycji. W 1990 roku z polityki bliskowschodniej wycofał się Związek Radziecki i w tę lukę weszły Stany Zjednoczone, które poprzez niewłaściwe decyzje polityczne wycofały się w 2010 roku. Po wydarzeniach Arabskiej Wiosny sytuację zaostrzyły wojny domowe w Syrii, Libii i Jemenie. W obecnej sytuacji głównymi graczami strategicznymi w tym regionie są nie tyle mocarstwa globalne co Iran, Turcja i Arabia Saudyjska. Złą sytuację polityczną i militarną nasila eksplozja demograficzna, powodująca malejącą wartość życia ludzkiego i ułatwiająca rekrutację do grup zbrojnych. Syria stała się obszarem konfliktów wewnętrznych i starć interesów międzynarodowych. Głównym konfliktem, trwającym od pięciu lat, jest wojna z reżimem Baszszara al – Asada, ponadto sytuację komplikują: wieloletnia walka o suwerenność Kurdystanu, wojna z bojownikami Państwa Islamskiego (IslamicState – IS) oraz walki dzihadystów forsujących własną wizję świata. Gdy do tych wojen wewnętrznych dodamy rywalizację mocarstw regionalnych: Turcji, Arabii Saudyjskiej i Iranu oraz politykę Rosji, która chce zdobyć kontrolę nad Syrią i utrzymać w niej swoją militarną obecność, sytuacja staje się wysoce niebezpieczna. Również Stany Zjednoczone nie chcą tracić swoich wpływów na Bliskim Wschodzie i priorytetem dla nich jest walka z Państwem Islamskim, więc nie wykazują odpowiedniego zaangażowania rozwiązaniem problemu syryjskiego⁶.

Arabska Wiosna przewróciła ład geopolityczny na Bliskim Wschodzie i w Afryce Północnej. Większość z państw tego regionu zdobyła niezawisłość od europejskich mocarstw kolonialnych po zakończeniu II wojny światowej. Wcześniej tylko trzy kraje cieszyły się niepodległością: Egipt (od 1922 roku), Republika Turcji (od 1923 roku) oraz Iran, który w styczniu 1942 roku w traktacie trójstronnym otrzymał gwarancję swojej suwerenności i integralności terytorialnej oraz zapewnienie wycofania wojsk radzieckich i brytyjskich. W 1916 roku Anglia i Francja na podstawie tajnego porozumienia określiły strefy swoich wpływów na Bliskim Wschodzie. W ten sposób powstał układ nazwany od nazwisk jego autorów układem Sykesa i Picota, który położył trwałe podwaliny pod mapę tego regionu. Prawie wszystkie decyzje Ligi Narodów czy późniejsze ONZ trzymały się ustaleń angielsko-francuskich z 1916 roku. Uzgodnienia traktatowe nie uwzględniały jednak ani lokalnych warunków geograficznych ani specyfiki kulturowej, religijnej i etnicznej miejscowej ludności. Błędy popełnione wówczas były powielane w czasach późniejszych, co widać na przykładzie arbitralnie wytyczanych przy pomocy liniiki granic między państwami.

---

6. Ł. Fyderek, *Niezrozumiała wojna*, „Polska Zbrojna” 2016, nr 10 (846), s. 90–93.

Jest to przyczyną dzisiejszego chaosu politycznego. W tym regionie czynnikami integrującymi są: religia, kultura i język. Dla mieszkańców tych państw pierwszym punktem samoidentyfikacji jest wiara w islam, na drugim miejscu wskazują klan (ród, czy plemię), a dopiero na trzecim – państwo. Państwo rządzone przez inny klan jeszcze bardziej odsuwa poczucie przynależności. Jedynie Turcję, Iran i Egipt można uznać za państwa narodowe. Pozostała większość to zlepek różnych narodowości ze sztucznie wytyczonymi granicami, np. Syria, Irak, Arabia Saudyjska, Liban. Narodem bez własnego państwa są Kurdowie, posiadający namiastkę państwowości w postaci Kurdyjskiego Regionu Autonomicznego. Dziś jest to region wyjątkowo niestabilny, pełen konfliktów, przeciwstawnych interesów, wpływów i rywalizacji. Pokój w tym regionie jest jak na razie niemożliwy do wprowadzenia.

Bogaty w surowce energetyczne Bliski Wschód jest ciągle obiektem rywalizacji mocarstw, głównie Stanów Zjednoczonych, Rosji, Chin, Japonii, Indii oraz mocarstw europejskich. To zaangażowanie wpływa destrukcyjnie na sytuację regionu, co widać na przykładzie wojny domowej w Syrii, czy chaosu politycznego w Libii po obaleniu rządów Kadafigo. Postępująca dekompozycja regionu bliskowschodniego stworzyła podatny grunt do rozwoju sunnickiego ekstremizmu religijnego, który (wykorzystując terroryzm) walczy o własne cele polityczne. Beneficjentem Arabskiej Wiosny jest radykalny islam zdobywający coraz szersze poparcie wśród tamtejszej ludności. Jego celem jest utworzenie idealnego państwa opartego na zasadach Koranu, czyli powrót do korzeni islamu, w wymiarze nie tylko duchowym, ale i polityczno-społecznym, ustrojowym i ekonomicznym. Wynikiem takiego wzrostu sił i znaczenia radykalnego islamu może być zmiana granic na mapie tej części świata i powrót do tradycyjnych, historycznych podziałów. Może w dalszej perspektywie dochodzić do rozpadu państw, które istniały dzięki autorytarnej władzy, czy też oddziaływaniu środowiska międzynarodowego. Symptomem zmian może być coraz bardziej widoczny podział Libii, na część wschodnią i zachodnią, czy sytuacja w Syrii, Iraku⁷.

Bliski Wschód to region bardzo zróżnicowany. Sunnici stanowią 85% społeczności, pozostali to szyici. Kraje bogate posiadają 70% zasobów ropy naftowej i około 40% gazu ziemnego. Bogactwo przekłada się na zasobność społeczeństwa, np. w Emiratach Arabskich około 44 tys. dolarów PKB przypada na mieszkańca, w Mauretanii 1100 dolarów. Region ten charakteryzuje silne zróżnicowanie ustrojów politycznych, np. Tunezja jest republiką, Maroko monarchią konstytucyjną. Wiosna nie dotknęła

---

7. T. Otlowski, *Grzech pierworodny*, „Polska Zbrojna” 2013, nr 6 (806), s. 78–82.

Maroka, gdzie król zrealizował szereg reform, które wytrąciły opozycji argumenty do wywołania zamieszek. Z kolei w Algierii prezydent wprowadził program pojednania narodowego, który zyskał powszechną aprobatę, ponieważ Algierczycy pamiętali wojnę domową z lat 90. XX wieku i obawiali się powtórzenia tego scenariusza. Z kolei Libia ma bardzo skomplikowaną sytuację wewnętrzną – w kraju podzielonym na regiony rządzą pomniejsi przywódcy, wyodrębniły się tu dwa ośrodki władzy, a Państwo Islamskie przymierza się do przejęcia jak największego terytorium tego kraju. Kluczowe znaczenie ma Egipt, bardzo dobrze zorganizowane 90-milionowe państwo. Reformy prezydenta przynoszą pożądane skutki, a sam prezydent ma olbrzymie poparcie w armii. W warunkach arabskich to armia jest najlepiej zorganizowaną strukturą państwa i posiada wykształcone młode kadry. W Arabskiej Wiośnie armia niejednokrotnie, wybierając mniejsze zło, potrafiła stabilizować sytuację.

Problem uchodźców nie dotyczy tylko Europy, z tym poważnym problemem borykają się także państwa arabskie. Na terytorium Libanu schronienie znalazło 1,4 mln, a w Jordanii 800 tys. uchodźców. W krajach Bliskiego Wschodu zróżnicowany też jest poziom edukacji. W Jemenie żyje około 60% analfabetów, natomiast najwięcej dobrze wykształconych mieszkańców ma Tunezja. W ostatnich latach islam przeżywa renesans, a muzułmanie stają się coraz bardziej aktywni poza regionem Bliskiego Wschodu, na terenach chociażby Europy, Australii czy USA. Islam to nie tylko religia, ale też ideologia, kultura i zbiór przepisów na życie dla ponad miliarda ludzi na świecie. Reżimy sprawujące władzę nie dopuszczały do rozkwitu fundamentalizmu, ale osłabienie struktur państwowych po Arabskiej Wiośnie sprzyja aktywizacji różnych radykalnych struktur⁸.

W 2013 roku na scenie geopolitycznej pojawiła się nowa generacja ruchu sunnickiego dżihadu w postaci Państwa Islamskiego, którego sprawne struktury zbudowali byli żołnierze Saddama Husajna. IS – najpierw powstało, jako Islamskie Państwo Iraku i Lewantu/Syrii ISIL/ISIS, a w czerwcu 2014 roku na zajętych terenach Syrii i Iraku powołano kalifat i zmieniono nazwę na Państwo Islamskie. Początkowo kształtowało propagandowy wizerunek ugrupowania działającego w opozycji do AL-Kaidy. Wydawało się, że chodzi tylko o rywalizację personalną między liderami obydwu organizacji. Późniejsze działania liderów ISIL/IS poszerzyły się jednak o kreowanie klimatu konfrontacji na płaszczyźnie religijnej i ideologicznej. Czołowy przywódca ISIL/IS Abu Bakr al-Baghdadi (obecnie kalif Ibrahim) rozwinął działalność propa-

---

8. M. Szwarczgruber, J. Mrowiec, *Jesień Arabskiej Wiosny...*, s. 87–89.

gandową pokazującą jego organizację, jako nową jakość w ideologii dżihadu. Wojna z Al-Kaidą była nie tylko walką o prestiż, ale również rywalizacją o napływ rekrutów, poparcie ideologiczne, polityczne i finansowe⁹.

Współczesny dżihadyzm liczy niespełna 100 lat. Datą jego zapoczątkowania jest czas powstania Bractwa Muzułmańskiego i sojusz wahhabitów z domem Saudów. Stowarzyszenie Braci Muzułmanów to islamska organizacja religijna i społeczno-polityczna. Powstała w 1928 roku w Egipcie, założył ją Hassan al-Banna. Jej powstanie było reakcją na rozpad Imperium Osmańskiego i ateizację Turcji, której dokonał generał Kemal Atatürk. Działalności Braci Muzułmanów przyświeca motto, które brzmi: *Allah jest naszym celem. Prorok naszym przywódcą. Koran naszym prawem. Dżihad naszą ścieżką. Śmierć w imię Allaha jest naszą nadzieją*¹⁰. Jedną z metod działania dżihadyzmu jest terroryzm, a celem – supremacja islamu, czyli rozpowszechnienie go po całym świecie. Ma to zagwarantować kalifat, będący muzułmańską instytucją polityczno-religijną. Wejście na drogę dżihadu realizują salafici – muzułmanie odwołujący się do korzeni islamu. Terroryzm jest sposobem osiągania celów politycznych poprzez wzbudzenie strachu w określonych społecznościach. Jest skuteczną formą działania w krótkim czasie i wywołuje rozgłos na całym świecie. Skuteczność działań terrorystycznych w Europie sprzyja dochodzeniu do władzy ugrupowań skrajnej prawicy, która deklaruje walkę z islamem, co daje Państwu Islamskiemu pretekst do kontrakcji. Za przełomowe daty w historii eskalacji terroryzmu uznaje się następujące wydarzenia: przeprowadzoną w 1979 roku okupację Wielkiego Meczetu w Mekce oraz najazd Związku Radzieckiego na Afganistan, zabójstwo Anwara as-Sadata w 1981 – dokonane przez egipskich islamistów oraz rozpoczętą pod koniec lat 80-tych działalność Al-Kaidy. Istotnym momentem w dziejach terroryzmu jest również wypowiedzenie wojny Stanom Zjednoczonym przez Osamę bin Ladena (1996). Kolejnym wydarzeniem, który wstrząsnął światem, był atak z 11 września 2001 roku, uznawany dziś za symbol światowego terroryzmu. Państwo Islamskie jest jedną z organizacji zbrojnego ruchu dżihadystycznego, w obecnej chwili najmocniejszą, ale niestety nie jedyną¹¹.

9. T. Otlowski, *Ekspansja czarnych sztandarów*, „Polska Zbrojna” 2015, nr 4 (828), s. 80.

10. https://pl.wikipedia.org/wiki/Bracia_Muzu%C5%82ma%C5%84scy, stan na dzień 23 stycznia 2017 r.

11. M. Szwarcgruber, R. Machnikowski, *Nakręcanie spirali przemocy*, „Polska Zbrojna” 2016, nr 9 (845), s. 89.

Głównym celem Państwa Islamskiego stało się przejęcie jak największego terytorium oraz rozmieszczenie swoich struktur organizacyjnych w różnych częściach świata. IS realizuje plan zawładnięcia Libią i usytuowania na jej terenie centrum dowodzenia. W tej chwili jest to najbogatsza organizacja dżihadystyczna. Atutem tego samozwańczego państwa jest jego elastyczność strategiczna, modułowy charakter sił zbrojnych, które są dziś oceniane na ponad 80 tys. wojowników. Sukcesy operacyjne to wynik mobilności jednostek, sprawnie prowadzonej walki psychologicznej oraz wykorzystania zapalać doskonałe zmotywowanych, skłonnych do największych poświęceń żołnierzy. To wszystko pozwoliło odnosić spektakularne sukcesy, odnotowywane niemal codziennie w światowych mediach. Dzięki mediom społecznościowym IS aktywizuje tysiące muzułmanów w państwach Europy Zachodniej. Stała obecność w mediach działa zastraszająco na społeczeństwa Zachodu¹².

Atutem Państwa Islamskiego jest elastyczność w dopasowywaniu się do sytuacji geopolitycznej, na jego korzyść dodatkowo działa brak zdecydowanej reakcji ze strony Zachodu. W pierwszych miesiącach istnienia kalifat nastawiony był na rozwój terytorialny na obszarze Syrii i Iraku i osiągał to poprzez elastyczność strategiczną, umiejętnie prowadzoną walkę psychologiczną oraz wykorzystywanie społeczno-politycznych problemów istniejących na tych terenach. Państwo Islamskie jest prężną organizacją paramilitarną, zdolną stawić czoło siłom zbrojnym innych państw. Modułowy charakter islamskich sił zbrojnych pozwala dostosować się do wymogów pola walki. Podstawową jednostką jest oddział liczący około 100 bojowników, odpowiadający kompanii w regularnej armii. Taki oddział ma do dyspozycji 20 *technicalsów*, czyli urządzeń cywilnych wykorzystywanych do celów militarnych. Cechą charakterystyczną tych jednostek jest wysoki stopień samodzielności oraz możliwość sprawnej komunikacji za pomocą Internetu z innymi grupami. Kolejnym poziomem taktycznym jest związek trzech lub czterech grup bojowych szczebla podstawowego, który tworzy ekwiwalent batalionu. W początkowym okresie istnienia kalifatu mobilność i skuteczność tych grup była imponująca. Samodzielne pod względem zaopatrzenia i aprowizacji, dzięki własnym zapasom paliwa przemierzały pustynnymi szlakami setki kilometrów w ciągu kilkunastu godzin i atakowały w najmniej spodziewanym miejscu. Armia IS posiadała specjalne jednostki pancerne, samobieżne działa, armatohaubice, które wspierały działania piechoty poruszającej się na *technicalsach*.

---

12. J. Mrowiec, M. Schwarzgruber, *Jesień Arabskiej Wiosny...*, s. 89.

Walorem tych oddziałów były oryginalne metody walki, w których transportery opancerzone wykorzystywano jako platformy dla zamachowców samobójców, a czołgi traktowano jako ruchome platformy artyleryjskiego wsparcia piechoty. Pod koniec 2014 roku opór stawili szyici i Kurdowie w Iraku oraz Hezbollah i siły rządowe Syrii. To zmusiło islamistów do zmiany taktyki i przejścia w defensywny tryb działania¹³.

W sierpniu 2014 roku USA wraz z państwami sojuszniczymi rozpoczęły operację wojskową „Inherent Resolve” („Nieodzowna determinacja”) skierowaną przeciwko Państwu Islamskiemu. Niestety nieudolnie prowadzone działania sił powietrznych nie zapewniły powodzenia przedsięwzięciu. Opieszałość koalicji umożliwiła islamistom prowadzenie skutecznej ofensywy na obszarze Iraku i Syrii. Działania islamistów udało się koalicji zatrzymać dopiero przy pomocy (wspieranych przez Iran) syryjskich sił rządowych i oddziałów irackiej milicji ochotniczej. Mimo wyraźnie widocznej skuteczności takiego wspólnego działania przeciw IS, Zachód niechętnie widzi Damaszek i Teheran w roli swojego sojusznika na tym bliskowschodnim froncie; nie planuje nawiązania stałej współpracy operacyjnej, a sam nie intensyfikuje działań przeciw IS. Trudno więc liczyć na szybkie rozwiązanie problemu. W granicach IS pozostawało około 60% obszaru Syrii, prawie 40% powierzchni Iraku, co łącznie stanowiło terytorium wielkości około 240 tysięcy km², (odpowiadające obszarowi Wielkiej Brytanii) zamieszkanego przez 10 mln ludzi. (stan na 2014)¹⁴.

Państwo Islamskie swoją skuteczność zawdzięcza umiejętnie prowadzonej propagandzie i wojnie psychologicznej. Wykorzystuje media w szerzeniu własnej ideologii, zachęca do dżihadu i zastrasza opinię publiczną poprzez epatowanie obrazami z wykonywanych egzekucji na wrogach islamu. Propaganda ta była początkowo skierowana jedynie do świata muzułmańskiego, jednak w 2010 roku Al-Kaida Półwyspu Arabskiego opracowała internetowy anglojęzyczny magazyn „Inspire”, skierowany bezpośrednio do mieszkańców świata zachodniego. Dzisiaj Facebook i Twitter są wykorzystywane w sposób masowy i w pełni zinstytucjonalizowany: adresatem są młodzi muzułmanie żyjący na Zachodzie. W ten sposób dżihadyci informują świat o swoich celach i dokonaniach. Przekaz medialny ma za zadanie nie tylko nagłaśniać ideologię i działania islamistów, ale staje się narzędziem walki zarówno rzeczywistej jak i psychologiczno-propagandowej. Przykładem jego skuteczności jest kampania „terroru medialnego”, np. w przypadku zdobycia Mosul w czerwcu 2014 roku. Pro-

13. K. Rękawek, *Barometr zagrożeń*, „Polska Zbrojna” 2016, nr 2 (838), s. 23–29.

14. T. Otlowski, *Ekspansja czarnych sztandarów...*, s. 80.

pagowana przez IS ideologia nawiązuje do powrotu do okresu świetności islamu i nawołuje do wyrównania krzywd, których muzułmanie doznali w minionych wiekach od Europejczyków, Amerykanów i Izraelczyków. Wykreowana w ten sposób idea Państwa Islamskiego staje się atrakcyjna w kręgach muzułmańskich na całym świecie. O tym, jak dużą wagę przywiązuje do działań propagandowych IS, świadczy utworzenie sprawnego, zhierarchizowanego aparatu medialno-informacyjnego i propagandowego. Kalifowi i jego zastępcom bezpośrednio podlega Rada Mediów i Informacji, jej zadaniem jest nadzorowanie polityki informacyjnej i propagandowej kalifatu. Radzie Mediów i Informacji podlega centralna komórka IS – Al Hayat Media Center, w skład której wchodzi wydawnictwo arabskojęzyczne Al Furqan Media oraz anglojęzyczne Fursan Al-Balagh Media. Na niższym szczeblu działają wyznaczeni urzędowo moderatory. Każdy z „wilajetów” kalifatu prowadzi również własną internetową działalność propagandową. Od 2014 roku Państwo Islamskie posiada swój anglojęzyczny magazyn internetowy „Dabiq”. Trudno jest Zachodowi przeciwstawić się tej islamskiej ideologii, ponieważ – odchodzący od korzeni chrześcijańskich gubi swoją tożsamość i nie potrafi przedstawić własnej atrakcyjnej ideologii, za którą warto walczyć i umierać. Dlatego przegrywa walkę medialną¹⁵.

Atrakcyjność ideologiczna IS pozwala pozyskiwać coraz to szersze rzesze zwolenników powrotu do „czystych” zasad islamu. Do kalifatu przyłączają się różne ugrupowania islamistyczne działające na świecie. W ten sposób IS staje się wiodącą siłą światowego dżihadu, zajmującą na przełomie lat 2014/2015 tereny północnej Afryki (Maghreb), poprzez Nigerię, Bliski Wschód po Azję Południową (Afganistan, Pakistan, a zwłaszcza ich pogranicze tzw. AfPak – kolebka Al-Kaidy). Wyjątkowo sprawne i skuteczne okazały się działania IS na terenie Afganistanu i Pakistanu, w ciągu trzech miesięcy kalifat zwerbował tam kilka tysięcy bojowników i zbudował przyczółki swojego państwa. Na pewno okolicznością sprzyjającą było wcześniejsze przejście na stronę kalifatu tamtejszych organizacji islamistycznych. Jeszcze jesienią 2014 roku podporządkowały się IS działające na tym terenie organizacje Islamski Ruch Uzbekistanu (Islamic Movement of Uzbekistan – IMU) oraz Ruch Talibów Pakistanu (Tehrik-e-Taliban Pakistan – TTP). Obecność IS na obszarze AfPak spowodowała zaaniepokojenie świata z powodu bliskości pakistańskiego arsenału jądrowego. Pakistan jest oficjalnie jedynym krajem muzułmańskim posiadającym broń atomową i arsenał

---

15. T. Otłowski, *Portalowi bojownicy*, „Polska Zbrojna” 2014, nr 11 (823), s. 18–21.

rakiet balistycznych, ale wśród mocarstw nuklearnych jest państwem najsłabszym. To kraj z dużymi problemami gospodarczymi, religijnymi, niestabilny politycznie. W strategicznym wyścigu o dostęp do pakistańskich głowic nuklearnych z IS rywalizuje powstałe we wrześniu 2014 roku regionalne odgałęzienie Al-Kaidy Subkontynentu Indyjskiego. Między tymi organizacjami toczy się wyścig o pozyskanie do współpracy oficerów i żołnierzy pakistańskich sił zbrojnych. Jest to sytuacja wysoce niebezpieczna, ponieważ jeżeli islamistyczna infiltracja armii pakistańskiej przekroczy krytyczny poziom i dojdzie do dżihadystycznej albo islamskiej rewolucji, wtedy broń jądrowa będzie dostępna dla islamskich fanatyków, co mogłoby zupełnie zmienić znany nam obraz świata. Radykalny islam reprezentowany przez IS to wahhabizm i salafizm, a w Azji Południowej deobandyzm. Chorasán to historyczna kraina zajmująca obszary dzisiejszego AfPak-u, Indii, Iranu i Azji Środkowej, a wg przepowiedni Mahometa z niej ma wyruszyć pod czarnymi sztandarami dżihadu w stronę Jerozolimy armia wojowników Mahdiego. Zdobycie tych terenów przez IS ma więc wymowę nie tylko militarną-polityczną, ale także religijną i propagandową. Kalif Ibrahim w styczniu 2015 roku oficjalnie nazwał tę zamorską prowincję „wilajet Chorasán”, a na jej czele postawił dawnego lidera Ruchu Talibów Pakistanu Hafiza Sajida Chana¹⁶.

Od sierpnia 2014 roku coraz więcej islamskich organizacji ekstremistycznych deklaruje wierność i poparcie dla kalifatu i przyłączenie się do jego sił. Uznają jego wiodącą rolę w walce o islamizację świata. W ten sposób Państwo Islamskie ewoluuje w kierunku tworzenia i umacniania struktur międzynarodowych. Po stronie Państwa Islamskiego opowiadają się zarówno małe grupy mające niewielki wpływ na sytuację polityczną w miejscu swego działania, np. Algierscy Żołnierze Kalifatu lub Islamscy Bojownicy o Wolność Bangsamoro działający na Filipinach jak i wpływowe organizacje, np. Islamski Ruch Uzbekistanu (IMU) lub nigeryjski Boko Haram. Państwo Islamskie miało również poparcie w ugrupowaniu Ansar Bajt al- Makdis działającym od 2013 roku w Egipcie, które w październiku 2014 roku połączyło się ze strukturami Państwa Islamskiego. Przejście tych organizacji na stronę Państwa Islamskiego jest dużym ciosem dla Al-Kaidy, pomniejsza jej prestiż i zdolności operacyjne. Pokazuje też rozłam ideologiczny i chaos polityczny wśród dżihadystów, a także kryzys ideologiczny Al-Kaidy. IS wykorzystuje lokalne konflikty i kryzysy i próbuje je rozgrywać na swoją korzyść. Przykładem tej strategii jest opanowanie przez IS Libii, gdzie cała

---

16. T. Otlowski, *Ekspansja czarnych sztandarów...*, s. 82.

wschodnia część kraju (historycznie Cyrenajka) od października 2014 roku była pod władaniem islamistów, a stutysięczne miasto Derna stało się stolicą pierwszej zamorskiej prowincji kalifatu wilajetu Barka. Założenie tu swojej siedziby ułatwił fakt, że jest to obszar zamieszany przez radykalnych libijskich dżihadystów, którzy pod dowództwem osobistego przedstawiciela kalifa Ibrahima pokonali współdziałając z grupą doświadczonych bojowników IS miejscową organizację dżihadystyczną – Brygadę Męczenników Abu Salema i przejęli władzę nad Derna. Podobny scenariusz przejmowania kontroli nad wytypowanymi miejscami nie powiódł się w październiku 2014 roku w miasteczkach wschodniego Libanu. Działania takie nie ograniczają się jedynie do terenów tradycyjnie muzułmańskich, ale podejmowane są też próby zdobycia władzy nad muzułmańskimi mieszkańcami krajów zachodnich, zwłaszcza tymi pozbawionymi perspektyw życiowych¹⁷.

Pod koniec 2014 roku kalifat napotkał na pierwsze przejawy zorganizowanego oporu ze strony Hezbollahu, szyitów i Kurdów w Iraku i sił rządowych w Syrii. Niezwykle skutecznym przeciwnikiem IS stał się Iran, dzisiaj najbardziej efektywny gracz w tym regionie. Umiejętnie prowadzona przez ten kraj polityka regionalna powoduje wzrost jego pozycji w wymiarze globalnym. Wspólny wróg – Państwo Islamskie – zbliżył Iran z Zachodem i pozwolił mu na kontynuację programu nuklearnego dotychczas mocno krytykowanego przez kraje zachodnie. Ta sytuacja wzbudza duży niepokój Arabii Saudyjskiej, Izraela i Turcji, które zwiększają wydatki na obronność i intensyfikują zbrojenia. Wszystkie te czynniki utrudniają rozwiązywanie problemów. Prognozuję się, że w najbliższych latach ta część świata pozostanie ośrodkiem generującym problemy religijne, terroryzm, masowe migracje oraz proliferację broni masowego rażenia. Problemy tego regionu będą miały wpływ na stan bezpieczeństwa globalnego¹⁸.

W 2015 roku działania ofensywne Państwa Islamskiego zostały zastąpione działaniami o charakterze pozycyjnym. Ponieważ większość walk odbywa się w środowisku zurbanizowanym, wcześniejsze formy walki zastąpiono użyciem zmasowanego ognia i determinacją żołnierzy służących w specjalnych oddziałach szturmowych. Ich zadaniem jest przełamanie obrony przeciwnika lub zdezorganizowanie jego działań poprzez podejmowanie częstych i uporczywych ataków. Taki sposób walki został wykorzystany w czasie zdobywania Palmyry, w Syrii wiosną 2015 roku przez około 2 tys. islamistów, poruszających się samochodami, którzy szybkimi manewrami otoczyli

---

17. T. Otlowski, *Kolonie kalifatu*, „Polska Zbrojna” 2015, nr 1 (825), s. 84–86.

18. T. Otlowski, *Islamska armia orków*, „Polska Zbrojna” 2016, nr 2 (838), s. 26–29.

i zdobyli teren. Dzisiaj w walkach miejskich kalifat wykorzystuje niewielkie, około dziesięcioosobowe oddziały, złożone z doświadczonych, zgranych ze sobą wojowników, wyposażonych w ciężką broń maszynową i ręczne granatniki przeciwpancerne. Specyfika walk w terenie zurbanizowanym powoduje wykorzystywanie w działaniach snajperów oraz operatorów broni przeciwpancernej. Propagowanie fanatyzmu ma wpływ na postawę żołnierzy skłonnych do największych poświęceń w walce z niewiernymi. Pogarda dla śmierci, zdeterminowanie i brawura czynią z żołnierzy IS wyjątkowo groźnych przeciwników, zdolnych do podjęcia się roli zamachowca-samobójcy. Samobójcami stają się również konwertyci, czego przykładem może być Polak z pochodzenia, który latem 2015 roku zdetonował swój samochód-bombę w irackim Bajdzi. Nie brakuje ochotników wstępujących do oddziałów, natomiast topnieją zasoby sprzętu ciężkiego, co spowodowane jest nalotami wojsk koalicji i brakiem dostępu do części zamiennych i serwisu. Nie pomniejsza się natomiast ilość *technicalsów* przemycanych z różnych krajów ościennych oraz ilość broni lekkiej i amunicji, co nie wróży szybkiego pokonania sił IS. Równie ważnym zadaniem stało się przeszczepianie w różne regiony świata i rozbudowa struktur organizacyjnych IS. Sprawiało to wrażenie, że IS ma ogólnoświatowy zasięg i z tego powodu doszło do konfrontacji z Al-Kaidą. Między obiema strukturami nie ma istotnych różnic ideowych, konflikt trwa jedynie w sferze rywalizacji pomiędzy ich przywódcami. Na korzyść IS przemawia również to, że jest najbogatszą organizacją dżihadystyczną, której majątek jest szacowany na około 2 mld dolarów¹⁹.

Ponoszone od schyłku 2015 roku porażki systematycznie pomniejszają terytorium Państwa Islamskiego. Pod koniec grudnia bojownicy islamscy stracili miasto Ar-Ramadi, co osłabiło polityczny wizerunek kalifatu, gdyż był to główny ośrodek polityczno-ekonomiczny i administracyjny irackich sunnitów. Ta klęska zapoczątkowała utratę wpływów na obszarze Iraku i Syrii. W irackiej części terytorium kalifatu straty były ogromne. W maju 2016 roku poważną porażką było odbicie przez siły rządowe miasteczka Ar-Rutbah, niezwykle ważnego dla kalifatu ośrodka leżącego na lądowym szlaku komunikacyjno-transportowym z Jordanią. Podobne znaczenie miała utrata Al-Falludży (26 czerwca 2016 roku). W październiku 2016 roku ruszyła od dawna wyczekiwana ofensywa na Mosul – główny ośrodek wojskowo-polityczny kalifatu na terytorium irackim. Tempo operacji osłabło pod koniec roku, ale wszystko

---

19. K. Rękawek, *Barometr zagrożeń...*, s. 23–29.

wskazuje, że islamiści nie utrzymają Mosulu i w ich rękach pozostaną jedynie skrawki irackiego terytorium. Oznacza to koniec planów na budowę w tym obszarze prawdziwego państwa islamskiego. Nieznacznie mniejsze straty IS ponosi na obszarze Syrii – utraciło leżące przy granicy z Turcją miasteczko Dabik, skąd płynęła w świat ideologia kalifatu. Pod koniec 2016 roku ostatnie tereny łączące posiadłości kalifatu w Syrii z Turcją przeszły w posiadanie syryjskich rebeliantów. Ta strefa pogranicza syryjsko-tureckiego to tereny o dużym znaczeniu strategicznym, ponieważ umożliwiały islamistom „importowanie” z zagranicy broni, zaopatrzenia wojskowego, rekrutów z Zachodu, żywności i sprzętu a jednocześnie „eksportowanie” wydobywanej chałupniczymi sposobami ropy naftowej, co zapewniało kalifatowi ogromne środki finansowe. Tą drogą odbywała się też sprzedaż skradzionych zabytków i innych dóbr kultury. Dotkliwa była również utrata leżącego w północnej Syrii miasta Manbidż; natomiast latem 2016 roku region zachodniego brzegu Eufratu przeszedł pod kontrolę Syryjskich Sił Demokratycznych. Fakt ten sprowokował Turcję do podjęcia operacji militarnej „Tarcza Eufratu”, co w ciągu kilku miesięcy doprowadziło do kolejnych porażek kalifatu. Jesienią 2016 roku Syryjskie Siły Demokratyczne w sojuszu z Oddziałami Ludowej Samoobrony syryjskich Kurdów uderzyły na samowznaczącą stolicę kalifatu Ar-Rakkę. Walki na tym froncie trwają nadal, ponieważ kalifat fanatycznie broni miasta. Także w Afryce słabnie pozycja Państwa Islamskiego. W Libii, uważanej za alternatywną lokalizację centrali Państwa Islamskiego, padła Syrta – główny ośrodek islamistów, a inne poddawane są coraz większej presji militarnej. Ostatnie miesiące przyniosły osłabienie pozycji kalifatu w Jemenie, Afganistanie, na Filipinach. Wojna z Państwem Islamskim byłaby skuteczniejsza, gdyby zaangażowały się w nią wszystkie państwa i organizacje międzynarodowe. Niestety, niezgodność interesów poszczególnych mocarstw i państw przekreśla taką perspektywę, bo istnienie kalifatu angażującego siły ich przeciwników jest korzystne²⁰. Kalifat jest więc wykorzystywany jako „nieformalne narzędzie pośredniej konfrontacji lub strategicznego nacisku w regionalnych, lokalnych rozgrywkach geopolitycznych”²¹.

Seria strategicznych porażek Państwa Islamskiego spowodowała pomniejszenie terytorium kalifatu o około 25%, największe straty poniesiono w części irackiej. Zmniejszające się terytorium na obszarze Lewantu nie oznacza dla Zachodu zwycięstwa, ponieważ bojownicy przenoszą swoje siedziby w inne odległe regiony świata.

---

20. T. Otłowski, *Przedwczesne doniesienia o śmierci*, „Polska Zbrojna” 2017, nr 2 (850), s. 104–107.

21. T. Otłowski, *Przedwczesne doniesienia o śmierci...*, s. 107.

Szczególnie atrakcyjna ze względu na swe położenie i sytuację społeczno-polityczną jest dla nich Libia. Scentralizowane i zhierarchizowane dowództwo militarne widzi w Libii dogodne terytorium, z którego może skuteczniej niż z Lewantu oddziaływać na Europę, USA, Rosję czy kraje Afryki. Wykorzystując złożoną sytuację wewnętrzną tego kraju, będzie im łatwo realizować swoje globalne interesy i eksportować ideę świętej wojny na kraje afrykańskie, szczególnie te, zamieszkałe przez ludność muzułmańską. Szczególnie duże znaczenie ma dla nich mały port Derna, słynący z radykalnego sunnickiego islamu, siedlisko ochotników dżihadu. Już w 2014 roku z Lewantu IS eksportowało kadrę złożoną z około 200 wyszkolonych i doświadczonych w walkach bojowników. Wśród nich był Irakijczyk Abu Nabil al-Anbari, który zginął w listopadzie 2015 roku, a jego funkcję przejął Saudyjczyk Abdul Qadr al-Nadżdi. Według szacunków około dwie trzecie bojowników libijskich Państwa Islamskiego stanowią cudzoziemcy pochodzący głównie z Tunezji, Egiptu, Algierii, Kenii, Czadu, Senegalu i Mali. Działania propagandowe IS nawołują również ochotników z państw zachodnich do zgłaszania się na teren Libii. Wszystko wskazuje na przeniesienie centrali IS do Libii. O sile IS nie przesądza zajęty przez nią obszar, ale nośność idei powrotu do źródeł islamu oraz motywowanie wejścia na ścieżkę dżihadu²².

Zdziwiającym faktem jest masowy napływ do sił IS ochotników z Europy Zachodniej. Szacuje się, że do końca 2015 roku bojówki kalifatu zasiłowało około 5 tys. europejskich ochotników. Zostali oni zwerbowani poprzez agitację prowadzoną za pomocą mediów społecznościowych i aplikacji mobilnych. Najwięcej ochotników zwerbowano w krajach, w których żyją największe diaspory muzułmańskie, takich jak Francja, Niemcy, Wielka Brytania. Ochotnicy z Francji brali udział w walkach na terenie Syrii, Iraku, Libii i Tunezji. Liczba francuskich dżihadystów systematycznie wzrasta od końca 2012 roku, a zintensyfikowała się (według danych ministerstwa spraw wewnętrznych Francji) po proklamacji kalifatu w czerwcu 2014 roku. Według tych danych w okresie lat 2014–2015 liczba francuskich islamistów uczestniczących w konfliktach na Bliskim Wschodzie wzrosła o ponad 200% (ponad 1680 osób)²³. Analogiczna sytuacja ma miejsce na terenie Wielkiej Brytanii i Niemiec, których obywatele są odpowiednio drugą i trzecią siłą europejskiego dżihadu. W czerwcu 2014 roku od pięciuset do tysiąca Brytyjczyków walczyło w szeregach IS i Al-Kaidy²⁴.

22. T. Otlowski, *Plan B*, „Polska Zbrojna” 2016, nr 8 (844), s. 76–79.

23. K. Szubart, *Fala europejskiego dżihadu*, „Polska Zbrojna” 2016, nr 2 (838), s. 30.

24. K. Szubart, *Fala europejskiego dżihadu...*, s. 30.

W przeliczeniu na liczbę mieszkańców największymi eksporterami rodzimych dżihadystów są następujące państwa europejskie:

Kraj	Liczba mieszkańców w mln	Ilość bojowników (liczba osób)
Francja	66	ponad 1680
Wielka Brytania	64,1	około 1000
Niemcy	80,6	750
Belgia	11	553
Szwecja	9,5	300
Austria	8,5	250
Holandia	16,8	250
Kosowo	1,8	200
Bośnia i Hercegowina	3,8	160
Dania	4,5	125
Włochy	59,6	ponad 100
Norwegia	5,1	80
Albania	2,8	powyżej 50

Opracowanie własne na podstawie: K. Szubart, *Fala europejskiego dżihadu...*, s. 32-33.

Następuje widoczny postępujący proces islamizacji społeczeństw europejskich. Na terenie Belgii i Holandii funkcjonują salafickie organizacje Sharia4Belgium i Sharia4Holland, które mimo delegalizacji w 2012 roku prowadzą działalność propagandową i organizują rekrutację ochotników świętej wojny. Belgijska organizacja zwerbowała 15,5% wszystkich belgijskich dżihadystów²⁵.

Jednym z ważniejszych źródeł naboru dżihadystów jest Półwysep Bałkański: najwięcej bojowników rekrutuje się z terenu Kosowa oraz Bośni i Hercegowiny. Według danych raportu brytyjskiego z początku 2015 roku na około 20 tysięcy bojowników działających na terenie Iraku i Syrii przypadało około 650 osób z terenów Bałkanów Zachodnich. Kosowskie władze podjęły działania mające powstrzymać radykalizację muzułmanów. Zapadły decyzje prawne i rozpoczęto działania profilaktyczne, a od marca 2015 roku obowiązuje kara pozbawienia wolności do lat 15 za uczestnictwo w obcych oddziałach bojowych. Opracowano program przeciwdziałania radykalizacji prowadzącej do terroryzmu, obejmujący lata 2015–2020. Nieudolność władz powodu-

25. K. Szubart, *Fala europejskiego dżihadu...*, s. 33.

je, że przepisy te są w zasadzie martwe. W opinii międzynarodowej działania te mają charakter pozorowany, aby sprawić wrażenie zaangażowania w walkę z terroryzmem. Egzekwowanie tych przepisów utrudnia niestabilność polityczna Kosowa, słabość organów państwowych, korupcja, problemy etniczne i działania Serbii, dążącej do oderwania części Kosowa. Bezrobocie wśród młodych sięgające 65% sprzyja dodatkowo podatności młodzieży na idee radykalnego dżihadu. Tolerancyjny do niedawna islam kosowski zaczyna ulegać propagandzie dżihadystycznej. Coraz silniejsza propaganda wahabicka, finansowana przez szejków z rejonu Zatoki Perskiej zaowocowała wzrostem radykalnych nastrojów. Państwa arabskie finansowały budowę meczetów, centrów kultury islamskiej, stypendia uczniów szkół islamskich, wyjazdy do Arabii Saudyjskiej na studia teologiczne²⁶.

Bliski Wschód od lat jest regionem, w którym ścierają się interesy Zachodu i Rosji. Działania państw zachodnich nie rozwiązały problemów, co stworzyło dogodny warunki dla rozwoju sił fundamentalistycznych, a Rosja w ostatnich latach intensyfikuje swoje działania, które pozwalają jej stawać się znaczącym graczem geopolitycznym. Rosyjskie wpływy w regionie Bliskiego Wschodu sięgają Palestyny, Libii, Jemenu. Teren Iranu jest bogaty w surowce naturalne, przede wszystkim ropę naftową i gaz ziemny. Ponieważ część tych surowców w drodze do Europy będzie musiała być transportowana przez teren Syrii, dlatego zdobycie kontroli nad tym terenem interesuje zarówno Rosję jak i Zachód. Z tego powodu konflikt syryjski przekształcił się w konflikt niemalże globalny. Pomoc rosyjska udzielona rządowi syryjskiemu (wrzesień 2015) uchroniła rząd Asada przed utratą władzy, a jednocześnie te działania pozwoliły Rosji na wejście w rolę mediatora, co dało Kremlowi możliwość gry z Zachodem o swoje interesy na Kaukazie i Ukrainie. Zaangażowanie Rosji w konflikt syryjski przewartościowuje sytuację nie tylko samej Syrii, ale także stosunki między mocarstwami. Rosja swoją interwencję tłumaczy zaangażowaniem się w walkę z terroryzmem. Celem ataku na początku operacji militarnej był nalot na ugrupowanie rebelianckie Brygady Sokołów Lewantu wspierane przez Zachód, wyznające ideologię radykalnego sunnickiego islamu. W tym niestabilnym regionie wojna domowa w Syrii nie byłaby czymś nadzwyczajnym, gdyby nie aktywne działania Rosji, sojusznika Iranu i szytów. Z kolei Stany Zjednoczone i cały świat zachodni stoją po stronie sunnitów i Saudów. Dla Rosji ważne jest zdobycie dostępu do syryjskich instalacji morskich w Tartus oraz powietrznych w Latakii. Moskwa realizuje również swoje dalekosiężne

---

26. R. Sendek, *Dżihadysty z Bałkanów*, „Polska Zbrojna” 2016, nr 8 (844), s. 85–86.

cele strategiczne związane z wzmocnieniem pozycji na arenie międzynarodowej, uporaniem się z kryzysem gospodarczym wywołanym przez sankcje zachodnie i spadkiem cen ropy na rynkach światowych. Rosja chce pokazać, że bez jej udziału nie da się uregulować sytuacji na Bliskim Wschodzie²⁷.

Rosja w 2015 roku rozbudowywała swoje instalacje wojskowe w rejonie bazy morskiej Tartus i Latakii nad Morzem Śródziemnym w celu odizolowania ich od reszty kraju. Do Syrii zostały wysłane samoloty bojowe i żołnierze, a Rosja dostarczała broń armii rządowej Baszszara al-Asada. Obecność żołnierzy rosyjskich została zauważona we wrześniu 2015 roku, kiedy to wspierali oni ofensywę armii rządowej w rejonie Latakii, a następnie (co odczytano ze zdjęć satelitarnych) zaczęto rozbudowywać bazę. Wkrótce po tym Rosjanie przetrzucili w to miejsce samoloty bojowe i szturmowe, a nad Syrią pojawiły się bezałogowe statki powietrzne. Na lotnisku pojawiło się około 500 rosyjskich żołnierzy i sprzęt w sile około 10 czołgów T-90, kilka przeciwlotniczych zestawów przeciwrakietowych. Ponadto Rosjanie rozpoczęli rozbudowę bazy morskiej w Tartusie dla swoich krążowników, niszczycieli, desantowców i środków transportowych. Żołnierze Asada zostali dozbrowieni przez Rosjan w najnowocześniejszą broń. Rosja wykorzystywała korytarze powietrzne nad terytorium Iranu do lotów na teren Syrii, po tym jak Bułgaria utrudniła korzystanie z przelotów nad swym terytorium i zażądała możliwości kontroli. Ponadto Irak ułatwił interwencję Rosjan odmawiając prośbie Amerykanów o zamknięcie przestrzeni powietrznej dla rosyjskiego lotnictwa. Interwencja Kremla w Syrii była zaskoczeniem dla świata. Tartus to jedyna baza morska na Morzu Śródziemnym, z której Rosjanie mogą korzystać, dlatego kontrola Syrii ma dla nich olbrzymie znaczenie strategiczne. Znowelizowana doktryna morska Federacji Rosyjskiej zawiera zapis o stałym pobycie okrętów wojennych na Morzu Śródziemnym, a oprócz Syrii nie ma państw skłonnych udzielić Rosji bazy. Wsparcie strony rządowej pozwoliło Rosji zachować swoje wpływy w tym regionie²⁸.

Interesy państw występujących przeciw IS zdają się być rozbieżne, co powoduje nieskuteczność walki. Coraz większe zapotrzebowanie na surowce energetyczne na świecie, powoduje ścieranie się interesów europejsko-rosyjskich, rosyjsko-amerykańskich, arabsko-arabskich w tym regionie świata. Po zamachu we wrześniu 2001 roku USA skoncentrowały się na walce z Al-Kaidą, której komórki rozbudowywały się w Iraku i Syrii. Byli żołnierze Saddama Husajna przeszli magazyny amerykań-

---

27. T. Otłowski, *Pokerowe zagranie*, „Polska Zbrojna” 2015, nr 12 (836), s. 76–78.

28. T. Wróbel, *Śródziemnomorski protektorat*, „Polska Zbrojna” 2015, nr 10 (834), s. 92–93.

skiej nowoczesnej broni przeznaczonej dla armii irackiej. Pozwoliło im to zbudować struktury Państwa Islamskiego. W 2016 roku Rada Bezpieczeństwa ONZ przyjęła rezolucję o odcięciu Państwu Islamskiemu dostępu do międzynarodowego systemu finansowego, żeby w ten sposób ograniczyć jego zyski z przemytu ropy i antyków. Państwo Islamskie uprawia skuteczną propagandę kierowaną do ludzi biednych, pozbawionych nadziei na lepsze jutro, a ośrodki indoktrynacji angażują nawet dzieci do walki z Zachodem. Sytuację zręcznie wykorzystuje Turcja, dla której około 2 mln uchodźców stało się kartą przetargową z Unią Europejską i wpłynęło na wzrost pozycji ekonomicznej i politycznej Turcji²⁹.

Działalność Państwa Islamskiego wymaga od Zachodu podjęcia szybkich i radykalnych kroków w przeciwdziałaniu rozszerzaniu się idei dżihadu i walki zbrojnej prowadzonej przez jego przedstawicieli. Ważnym elementem walki z tym ruchem powinno być ograniczenie rozprzestrzeniania jego idei w sieci, gdzie można znaleźć nie tylko kontakt z werbownikami, ale także gotowe instrukcje działania³⁰. Brak skutecznych reakcji Zachodu na zagrożenie dżihadystyczne pozwala Państwu Islamskiemu wzmacniać swoją pozycję strategiczną. IS tworzy dziś nową mapę geopolityczną, chce swoim wpływem ogarnąć cały świat islamu. Kalifat zmniejsza swoją aktywność na obszarze Lewantu, ale zwiększa w innych regionach świata, być może jest to realizowanie długofalowej strategii rozprzestrzeniania dżihadyzmu na cały świat³¹. Ważnym elementem strategii Państwa Islamskiego jest wejście z aktami terroru na teren Europy. Zamach w Paryżu 13 listopada 2015 roku pokazał Europejczykom, że radykalny islam to nie jest tylko problem Bliskiego Wschodu, ale całego współczesnego świata. Wcześniejsze ataki miały w większości charakter amatorski, natomiast ten został przygotowany logistycznie przez zawodowych terrorystów. Doskonale uzbrojeni, doświadczeni militarnie islamiści, podzieleni na maksymalnie 10-cio osobowe grupy bojowe, liczący się z możliwością oddania życia w trakcie zamachu, przeprowadzili równoczesne ataki w sześciu punktach Paryża. Ten akt terroru pokazał, że Państwo Islamskie jest zdolne do przeprowadzenia wysoce zaawansowanych ataków. Zamachy te bardziej upodabniają się swoją taktyką do działań „regularnej partyzantki miejskiej”, niż do znanych nam dotychczas aktów terroru. Różnorodność działań i użytej broni, wykorzystanie doświadczeń militarnych wprost z pól bitewnych Iraku i Syrii sprawia, że aktywność terrorystyczna na Zachodzie

29. *Eksport, Import, Propaganda*, „Polska Zbrojna” 2016, nr 2 (838), s. 14–20.

30. M. Szwarzgruber, R. Machnikowski, *Nakręcanie spirali przemocy...*, s. 89.

31. T. Otlowski, *Ekspansja czarnych sztandarów...*, s. 80–83.

wchodzi w coraz bardziej niebezpieczną fazę. Francuskie służby specjalne nie potrafiły wykryć przygotowań do tak poważnej akcji terrorystycznej, co musi bardzo niepokoić, gdyż uważano, że Francja jest krajem przygotowanym w należyтым stopniu do zapobiegania działaniom terrorystycznym. Zdarzenia pokazują, że działania IS są coraz bardziej sprawne i nieprzewidywalne. IS rywalizując z Al-Kaidą wykazał, że jest liderem w tego typu działaniach. Baszar al-Asad jawi się w tej sytuacji jako element powstrzymujący ekspansję IS. Przywódce Syrii w działaniach przeciwko IS wspierają elitarne oddziały Partii Boga liczące około 10 tys. ludzi. Zachód popierając Asada musiałby poprzeć wojowników Hezbollahu, co skomplikowałoby relacje z Rosją, ponieważ tym sposobem doszłoby do ustępstw wobec Kremla. Rosja uzyskałaby kolejną kartę przetargową w działaniach wobec Ukrainy i innych interesujących ją obszarów. IS bardzo zżęcznie wykorzystuje sprzyjające realia geopolityczne bliskowschodnie, czyli konflikty: sunnicko – szyicki, irańsko-saudyjski, turecko-kurdyjski, jak i globalną rywalizację rosyjsko-amerykańską, problemy na linii Stany Zjednoczone-Unia Europejska, wewnętrzne problemy Europy. W tym chaosie Państwo Islamskie z dużą swobodą planuje i przeprowadza ataki terrorystyczne w różnych częściach świata³². Od stycznia 2011 do czerwca 2015 na terenie Stanów Zjednoczonych, Europy i Australii przeprowadzono 19 ataków terrorystycznych, z tego 12 w Europie³³.

Kolejnym problemem, z którym będzie się musiał uporać Zachód to olbrzymi napływ uchodźców do państw Europy zachodniej z państw muzułmańskich. Trudno wierzyć w to, że wśród setek tysięcy uchodźców do Unii nie przedostali się terroryści. Często słyszy się opinie, że za masową migracją stoi Państwo Islamskie i wykorzystuje ją do tworzenia ognisk tzw. miejskiej partyzantki. Dżihadysty żyjący w Europie to ludzie poszukujący celu życia, którego nie potrafią znaleźć w cywilizacji zachodniej, dlatego najczęściej zamachów z udziałem ekstremistów, dla których dżihad to jasna i prosta idea życiowa, wywodzi się z Francji, Belgii, Wielkiej Brytanii, Niemiec, Szwecji. Według danych amerykańskich po wycofaniu z Iraku wojsk w 2010 roku Państwo Islamskie liczyło około 300 osób. W 2016 roku liczone było na około 80 tys. plus kilkanaście tysięcy urzędników. Istotnym celem IS jest islamizacja Europy, do której dąży poprzez nakręcanie spirali przemocy pomiędzy światem islamu a cywilizacją zachodnią. Europejczycy są przyzwyczajeni do wojny kinetycznej, z użyciem armii, bomb, czołgów, natomiast wojna prowadzona przez dżihadystów ma podłoże psycho-

---

32. T. Otłowski, *Taktyka zabijania*, „Polska Zbrojna” 2015, nr 12 (836), s. 102–104.

33. K. Rękawek, *Barometr zagrożeń...*, s. 23.

logiczno-informacyjne, jest to „wojna o serca i umysły”³⁴. Walka z terroryzmem staje się coraz trudniejsza i konieczna jest koordynacja służb specjalnych. Nie zawsze są one skuteczne, co widać na przykładzie ataku na księdza w kościele we Francji. Jeden ze sprawców, odnotowany w kartotece służb francuskich, odbywał areszt domowy, a mimo to brał udział w zamachu. Według słów znawcy tematu profesora Ryszarda Machnikowskiego współczesny świat stopniem zmilitaryzowania będzie przypominał Izrael, jeżeli będzie chciał być skuteczny wobec terroryzmu³⁵.

Przedstawiciele państwa Islamskiego zdają sobie sprawę, że ważne są nie tylko sukcesy strategiczne, ale także umiejętne ich przedstawienie światu. Po kilkuletnich staraniach Donalda Rumsfelda, Barack Obama powołał w 2011 roku Centrum do spraw Strategicznej Komunikacji Kontrterrorystycznej (CSCC). Była to odpowiedzią na wejście Al-Kaidy na popularne portale społecznościowe Facebook, Twitter, Youtube. Amerykańskie CSCC zatrudniające około pięćdziesięciu pracowników ma zadanie osłabić możliwości oddziaływania islamistów. Początek nowej strategii informacyjnej zapowiedział na szczycie NATO w Walii prezydent USA Barack Obama. Wytyczono trzy główne cele strategiczne: odzyskanie wirtualnej przestrzeni, zmianę narracji (przejście z obrony do ataku), atakowanie islamistów w sieci. Generalnie celem jest ograniczanie „siły rażenia” propagandy islamistów. Amerykańskie służby wywiadowcze aktywnie monitorują i błyskawicznie reagują na informacje umieszczone na stronach internetowych powiązanych z muzułmańskimi dżihadystami. Przykładem jest brutalny film „Witajcie w Państwie Islamskim” przedstawiający zbrodnie wojenne dżihadystów z końcowym stwierdzeniem „podróż nie jest droga, bo bilet powrotny nie będzie potrzebny”. Do przygotowania tego filmu Amerykanie wykorzystali materiały opublikowane przez IS w Internecie³⁶.

Mimo, iż kurczy się terytorium kalifatu i liczba jego mieszkańców, jest on nadal prężną organizacją terrorystyczną, zdolną do organizowania i przeprowadzania ataków asymetrycznych. W wymiarze militarnym pozostaje nadal zaskakująco efektywnym przeciwnikiem, czego dowodem jest atak na Palmyrę, przeprowadzony w połowie grudnia 2016 roku. To zwycięstwo ma wymiar przede wszystkim propagandowy, pokazuje, że mimo klęsk ponoszonych na wielu frontach IS jest w stanie zadawać straty, które może nie odwrócą losów wojny, ale na pewno ją utrudnią i przedłużą. Groźne jest to, że kalifat to nie tylko terytorium, ale przede wszystkim ponad terytorialna i ponadczasowa

34. M. Szwarzgruber, R. Machnikowski, *Nakręcanie spirali przemocy...*, s. 89.

35. Tamże, s. 86–89.

36. R. Czulda, *Sztandary propagandy*, „Polska Zbrojna” 2014, nr 11 (823), s. 22–23.

koncepcja ideologiczno-polityczna. Jak długo muzułmanie będą ją akceptować, tak długo będzie niebezpieczna. Jednym z ostatnich przykładów może być zamachowiec z Berlina (grudzień 2016), zabójca polskiego kierowcy – Anis Amri, człowiek obeznany z cywilizacją Zachodu, a jednak fanatycznie podporządkowany idei kalifatu.

Dotychczasowe działania krajów Zachodu, które uważają region bliskowschodni za niewyczerpane źródło surowców, wywołują coraz większe niezadowolenie tamtejszego społeczeństwa. Jednym ze sposobów zapobiegania rozprzestrzenianiu się terroryzmu na cały świat jest stopniowe polepszanie warunków życia tamtejszego społeczeństwa, co pozwoli zatrzymać falę migracji i przestanie być czynnikiem skupiającym wokół dżihadystów nowych zwolenników. Państwa zachodnie winny dążyć do zbliżenia z państwami arabskimi, ponieważ laicyzacja muzułmanów jest raczej niemożliwa. Trzeba budować zręby nowej cywilizacji opartej na kompromisie.

Streszczenie

Destrukcyjna Bliskiego Wschodu zagrożeniem dla globalnego bezpieczeństwa

Bliski Wschód pozostaje od lat jednym z najbardziej niespokojnych regionów świata. Problemy związane z utrzymaniem pokoju narosły po burzliwych wydarzeniach Arabskiej Wiosny i pojawieniu się na scenie geopolitycznej Państwa Islamskiego. Jest ono dziś bardzo niebezpieczne nie tylko ze względu na swą działalność militarną, ale również wyjątkowo skuteczną aktywność propagandowo – informacyjną. Szerzenie idei dżihadu to nie tylko problem Bliskiego Wschodu, ale całego współczesnego świata.

Słowa kluczowe: Bliski Wschód (Lewant), Arabska Wiosna, islam, dżihad, terroryzm, migracja, kalifat, ideologia radykalnego islamizmu, ekspansja terytorialna.

Summary

Destruction of the Middle East as a threat to global security

The Middle East remains for years one of the most troubled regions in the world. Problems related to the maintenance of peace had accumulated after the tumultuous events of the Arab Spring and when Islamic State appeared on geopolitical scene. It is still very dangerous, not only because of its military activities, but also extremely effective propaganda – information activity. Spreading the idea of jihad is not only a problem of the Middle East but all countries in contemporary world.

Keywords: Middle East (Lewant), Arab Spring, Islam, jihad, terrorism, migration, the caliphate, the ideology of radical Islamism, territorial expansion.

Bibliografia

- Czulda R., *Sztandary propagandy*, „Polska Zbrojna” 2014, nr 11 (823).
- *Eksport, Import, Propaganda*, „Polska Zbrojna” 2016, nr 2 (838).
- Fyderek Ł., *Niezrozumiała wojna*, „Polska Zbrojna” 2016, nr 10 (846).
- Gaudefroy-Demombynes M., *Narodziny islamu*, Warszawa 1988.
- Mrowiec J., Schwarzgruber M., *Jesień Arabskiej Wiosny*, „Polska Zbrojna” 2015, nr 12 (836).
- Otlowski T., *Ekspansja czarnych sztandarów*, „Polska Zbrojna” 2015, nr 4 (828).
- Otlowski T., *Grzech pierworodny*, „Polska Zbrojna” 2013, nr 6 (806).
- Otlowski T., *Islamska armia orków*, „Polska Zbrojna” 2016, nr 2 (838).
- Otlowski T., *Kolonie kalifatu*, „Polska Zbrojna” 2015, nr 1 (825).
- Otlowski T., *Koncert mocarstw*, „Polska Zbrojna” 2015, nr 10 (834).
- Otlowski T., *Plan B*, „Polska Zbrojna” 2016, nr 8 (844).
- Otlowski T., *Pokerowe zagranie*, „Polska Zbrojna” 2015, nr 12 (836).
- Otlowski T., *Portalowi bojownicy*, „Polska Zbrojna” 2014, nr 11 (823).
- Otlowski T., *Przedwczesne doniesienia o śmierci*, „Polska Zbrojna” 2017, 2 (850).
- Otlowski T., *Taktyka zabijania*, „Polska Zbrojna” 2015, nr 12 (836).
- Rękawek K., *Barometr zagrożenia*, „Polska Zbrojna” 2016, nr 2 (838).
- Sendek R., *Dżihadyci z Bałkanów*, „Polska Zbrojna” 2016, nr 8 (844).
- Szubart K., *Fala europejskiego dżihadu*, „Polska Zbrojna” 2016, nr 2 (838).
- Szwarzgruber M., Machnikowski R., *Nakręcanie spirali przemocy*, „Polska Zbrojna” 2016, nr 9 (845).
- *Walka z terroryzmem we współczesnym świecie*, Informator Oddziału Współpracy ze Społeczeństwem nr 13, MON, Departament Społeczno-wychowawczy, Pruszków 2001.
- Wróbel T., *Śródziemnomorski protektorat*, „Polska Zbrojna” 2015, nr 10 (834).
- <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/wojna-iracka;3997468.html>;
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Bracia_Muzu%C5%82ma%C5%84scy;
- <http://www.se.pl/bliski-wschod,14528/>;
- [http://www.defence24.pl/bliski-wschod](http://www.defence24.pl/bliski-wschod;);
- <http://www.newsweek.pl/swiat/wojna-wyznan-na-bliskim-wschodzie,102592,1,1.html>;
- <https://histmag.org/bliski-wschod-miejsce-starcia-cywilizacji-historia-artykuly-publicystyka-13535>.

RECENZJE

Recenzja książki: Ks. Józef Mandziuk, *Swoista autobiografia, OW-P „ADAM”, Warszawa 2018, ss. 517*

Waldemar Basak¹

Książka składa się z siedmiu rozdziałów przedstawiających w sposób syntetyczny i zwarty (ss. 517!) całokształt imponującej działalności duszpasterskiej, kaznodziej-skiej, naukowej i dydaktycznej Autora.

Rozdział I zawiera życiorys: człowieka, kapłana i naukowca. Dokładne odtwo-
rzenie dat i faktów było możliwe dzięki dziennikom prowadzonym przez Profesora
(2-tomowy dziennik oraz 75 tomów *Dziennika podróży zagranicznych*). Rozdział II
został poświęcony kaznodziejstwu w diecezjach polskich (głównie w archidiecezjach
wrocławskiej i warszawskiej) oraz w Anglii, Niemczech i USA. Opracowanie wykazu
kazań było możliwe dzięki prowadzonemu przez Autora *Rejestrowi kazań*. Rozdział
III zawiera wykaz dorobku naukowego i dzieli się na bibliografię przedmiotową,
w układzie rzeczowym całości twórczości naukowej i publicystycznej oraz dziejów
Kościoła śląskiego, w układzie alfabetyczno-chronologicznym, a także bibliografię
podmiotową. W rozdziale IV Autor prezentuje własną spuściznę dydaktyczną, obej-
mującą promowanych licencjuszy, magistrów i doktorów (72 doktorów promowanych
z zakresu historii Polski i Kościoła w Polsce), wywodzących się z trzech ośrodków
naukowych: Wrocławia, Warszawy i Rzeszowa. Ponadto rozdział zawiera wykaz
napisanych recenzji prac doktorskich doktorantów z różnych polskich ośrodków
naukowych oraz wykaz opinii w postępowaniach o nadanie stanowiska lub tytułu
naukowego profesora. Rozdział V mieści rejestr sympozjów, zjazdów i konferencji
naukowych (72), które Autor organizował, w których uczestniczył i którym prze-
wodniczył. Rozdział VI zawiera wspomnienia przedstawicieli różnych środowisk,
związanych z uprawianiem nauki, które na swej drodze zawodowej bądź naukowej
spotkały Księdza Profesora. Rozdział VII mieści wybrane listy, związane głównie
z twórczością naukową, które Autor otrzymał. Pochodzą one od osób duchownych
(kardynałów, arcybiskupów, biskupów ordynariuszy i pomocniczych oraz księży
i zakonników), przedstawicieli władz państwowych i samorządowych, wspólnot para-

---

1. Dr Waldemar Basak, Prezes Zarządu, Karpackie Towarzystwo Naukowe i Oświatowe w Krośnie.

fialnych i osób świeckich. Zakończenie stanowi *Desiderata – zasady*, którymi Ks. Prof. Józef Mandziuk kierował się i kieruje nadal w swoim życiu. Aby docenić i zrozumieć fenomen dorobku dydaktycznego, naukowego i wychowawczego Profesora należy poznać najistotniejsze z nich: „[...] O ile to możliwe, bez wyrzekania się siebie, bądź na dobrej stopie ze wszystkimi. Wypowiadaj swą prawdę jasno i spokojnie i wysłuchaj innych, [...] oni też mają swoją opowieść. [...] Niech twoje osiągnięcia, zarówno jak i plany, będą dla ciebie źródłem radości. Wykonuj swą pracę z sercem, jakkolwiek byłaby skromna; [...] Przyjmij spokojnie, co ci lata doradzają, [...] Rozwijaj siłę ducha, aby mogła cię osłonić w nagłym nieszczęściu. Nie dręcz się tworam wyobraźni. Wiele obaw rodzi się ze znużenia i samotności. Obok zdrowej dyscypliny bądź dla siebie łagodny. [...] żyj w zgodzie z Bogiem, czymkolwiek się trudnisz i jakiegokolwiek są twoje pragnienia. W zgiełku i pomieszaniu życia zachowaj spokój ze swą duszą. [...] Bądź uważny. Dąż do szczęścia.”

Recenzowana pozycja jest cennym i posiadającym znaczne walory poznawcze źródłem wiedzy nie tylko o osobie Autora, lecz również o środowiskach duszpasterskich i naukowych, w których przyszło mu żyć i pracować. Działalność Profesora przyniosła obfite i niespotykane efekty widoczne zwłaszcza w ogromnym dorobku naukowym oraz znacznej liczbie wypromowanych doktorów. Publikacja przekazuje w sposób komunikatywny, uporządkowany i interesujący znaczną dozę faktów z opisywanego okresu. Książka ta przydatna będzie zarówno historykom, miłośnikom i badaczom dziejów Polski i Kościoła, jak i regionalistom. Należy mieć nadzieję, że publikacja znajdzie szerokie grono odbiorców; bezwzględnie powinna zasilić zbiory biblioteczne osób, które miały szczęście poznać Autora osobiście.

Recenzja książki: Mariola Jarocka, *Elementarz Młodego Polaka*, IBIS, Poznań 2018, ss. 87

*Maria Łukawska*¹

Przeobrażenia dokonujące się w dziedzinie edukacji wymagają ciągłego dostosowywania wymagań szkoły do aktualnych potrzeb intelektualnych i społecznych współczesnego ucznia. Bieżące oczekiwania wobec nauczycieli implikują zmiany w zakresie profesjonalnej i aktualnej wiedzy oraz fachowych umiejętności w zakresie prowadzenia działalności dydaktyczno-wychowawczej młodego pokolenia. Coraz powszechniejsze stają się dyskusje naukowe i badania skierowane na rolę wychowania patriotycznego dzieci i młodzieży. Nowa rzeczywistość edukacyjna i polityczna wymuszają określenie zmian sprzyjających przyswajaniu treści o charakterze patriotycznym i pogłębianiu świadomości młodych Polaków.

Na rynku edukacyjnym dostrzegamy szereg nowych publikacji zawierających treści prospołeczne. W podręcznikach szkolnych począwszy od klasy pierwszej odnajdujemy problematykę społeczno-etyczną. W przytoczoną tematykę trafnie wpisuje się publikacja *Elementarz Młodego Polaka* wydana z okazji 100 – lecia odzyskania niepodległości przez Polskę.

Słowo tytułowe *Elementarz* mogłoby sugerować, że publikacja skierowana jest do dzieci w wieku wczesnoszkolnym. Zagłębiając się jednak w treść książki wnioskujemy, że zawarta w niej wiedza znalazłaby pożądaną odzwierciedlenie w kształtowaniu postaw uczniów starszych szkoły podstawowej. Autorka Mariola Jarocka w opracowaniu tym przybliży czytelnikowi zagadnienia związane z etymologią państwa polskiego prowadząc młodego człowieka przez czasy wojen aż po współczesność i teraźniejszość.

Strukturę niniejszej pozycji książkowej tworzy piętnaście rozdziałów i krótkie zakończenie tłumaczące współczesne znaczenie słowa „patriotyzm”. Książka stanowi próbę przekrojowego ujęcia wybranych zagadnień mających związek z patriotyzmem.

Na początku autorka próbuje odpowiedzieć na pytanie: *Co to znaczy być Polakiem?* oraz nawiązuje do najistotniejszych wydarzeń historycznych ilustrując je wyrazistymi zdjęciami i reprodukcjami. Przytacza zbiór najważniejszych zasad, których przestrzeganie wiąże się ze statusem dobrego człowieka i porządnego Polaka. Przybliży też położenie Polski na mapie Europy, podział administracyjny, geografę Polski, strefę klimatyczną, faunę i florę kraju oraz prezentuje skarby narodowe. Autorka pokazuje

---

1. Dr Maria Łukawska, Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna w Jarosławiu.

różne regiony Polski odwołując się do języka gwarowego. Jako ciekawostki przytacza też zadziwiające rekordy prezentując je w rozdziale pt. „Nasze naj...”, a odnosząc się np. do najdłuższej rzeki, największego jeziora, najwyższego drzewa.

Jak wcześniej wspomniano, w opracowaniu poruszane są treści historyczne porządkując od dynastii Piastów po czasy współczesne. Nie pominięto tutaj również odniesienia do symboli narodowych. Zamieszczono słowa pieśni narodowych, wizerunek godła czy obraz flagi. Nie zapomniano również o pokazaniu polskich strojów ludowych i polskich tańców narodowych, ukazując je na historycznych zdjęciach, kartach pocztowych czy przedstawiając w humorystycznych rysunkach. Nawiązano też do tradycji i zwyczajów, które zaprezentowano na współczesnych fotografiach oraz na XIX-wiecznych rycinach i reprodukcji Roberta Campina z 1425 roku.

W publikacji przywołano znane postacie, które swą działalnością i twórczością rozślawiły nasz naród na całym świecie. Są to między innymi: Fryderyk Chopin, Mikołaj Kopernik czy nobliści: Maria Skłodowska-Curie i Czesław Miłosz.

W opracowaniu nie zapomniano też o jednym z najważniejszych patriotycznych wierszy Władysława Bełzy „Katechizm polskiego dziecka”, którego każdy Polak uczy się już w przedszkolu i intensywnie przyswaja w klasach młodszych.

We wszystkich rozdziałach wyeksponowano tekst: „Czy wiesz, że...”, który stanowi trafne zwrócenie uwagi czytelnika na fundamentalne kwestie wiedzy i wyjaśnia podstawowe terminy istotne dla rozumienia całokształtu dydaktyki patriotycznej.

Książka posiada znaczne walory poznawcze i estetyczne, treści ułożone są w przemyślanej kolejności, ciekawie zaprezentowane i przyciągające uwagę czytelnika.

Z punktu widzenia praktyka uważam, że publikacja ta jest wartościowym źródłem treści prospołecznych, które mogą być cennym pierwiastkiem rozwijającym narodowość prawdziwego Polaka. Pozycja ta może stanowić ciekawe uzupełnienie dialogu nauczyciel-uczeń. Książka ta może być wykorzystywana nie tylko przez nauczycieli. Powinna znaleźć się w każdej bibliotece domowej młodego człowieka. Wskazane byłoby systematyczne sięganie po tę pozycję, wykorzystywanie jej w pracy i do pracy nad sobą.

Z całą pewnością opracowanie to będzie przydatne w procesie kształcenia patriotycznego. Zawarta w nim treść stanowi uzupełnienie, a może nawet rozwinięcie zagadnień zamieszczonych w podręcznikach szkolnych. Pozycja ta powinna też być inspiracją do poszukiwania dróg sprzyjających rozwijaniu postaw patriotycznych młodego pokolenia. Należy mieć nadzieję, że książka ta znajdzie szerokie grono młodych odbiorców, którym los Polski i Polaków nie jest obojętny.

KARPACKI PRZEGLĄD NAUKOWY

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW ARTYKUŁÓW PROPONOWANYCH DO PUBLIKACJI

WYMOGI REDAKCYJNE

Warunkiem zakwalifikowania artykułu do druku jest uzyskanie pozytywnej recenzji oraz spełnienie poniższych wymogów redakcyjnych:

- objętość artykułu problemowego nie powinna przekraczać 40 tysięcy znaków ze spacjami, zaś informacje o konferencjach i recenzje książek do 3 stron;
- format Word doc, czcionka 12 Times New Roman, odstęp 1,5 wiersza, tekst wyjustowany, marginesy 2,5 cm;
- układ pracy powinien być następujący: imię i nazwisko autora, tytuł pracy, wprowadzenie, treść główna podzielona na części z nagłówkami, streszczenia i słowa kluczowe w języku polskim i angielskim (wraz z przetłumaczonym tytułem), wykaz literatury zatytułowany bibliografia i wykaz aktów prawnych (jeśli były w pracy wykorzystane);
- dopuszcza się prace w języku obcym, szczególnie z obszaru Euroregionu Karpackiego, wówczas wymagane jest dodatkowo streszczenie w języku polskim.
- przypisy według standardu europejskiego (na dole każdej strony) według wzoru:

• Czasopisma i pozycje zwarte:

1. K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Toruń 1999, s. 23.
2. L. Pytka, *Resocjalizacja – anachronizm, utopia czy nowe wyzwanie socjopedagogiczne?*, [w:] B. Urban (red.), *Dewiacje wśród młodzieży*, Kraków 2001, s. 34.
3. W. Sikorski, *Psychoterapia jako czynnik wspomagający w praktyce wychowawczej*, „Opieka – Wychowanie – Terapia” 1995, nr 3, s. 21-22.

- w tekście przy autorach podajemy inicjały imienia i nazwisko konsekwentnie za każdym razem;
- przy powtórnych cytowaniach stosujemy: K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik...*, s. 23;

- bibliografia powinna być przygotowana w układzie alfabetycznym bez podziału na rodzaje publikacji;
- bibliografia powinna obejmować wyłącznie pozycje cytowane w artykule.

• Akty prawne

- w tekście: Ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi;
- w przypisie i w wykazie tak samo: Ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi, Dz. U. nr 153, poz. 1270 z późniejszymi zmianami;
- jeśli tekst jednolity: Ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi, tekst jednolity Dz. U. z 2008 r. nr 153, poz. 1270 z późniejszymi zmianami;
- jeśli ustawa wielokrotnie cytowana to: Ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi, Dz. U. nr 153, poz. 1270 z późniejszymi zmianami, zwana dalej w skrócie: p.p.s.a.

Wykaz aktów prawnych ułożony według hierarchii ważności: najpierw ustawy, następnie rozporządzenia i chronologicznie od najmłodszej.

Strony WEB – muszą być dołączone do wersji elektronicznej pracy, jako kompletne strony sieci WEB, według wzoru:

J. Kowalski, *Nafta Polska chce przygotować rekomendację co do prywatyzacji PKN Orlen do czerwca*, <http://www.rzeczpospolita.pl/ekonomia/index.html?of=4&a1>, pobrano 20.12.2004 r.

Do artykułu należy dołączyć informację o autorze: imię i nazwisko, tytuł naukowy, miejsce pracy, stanowisko, adres do korespondencji, telefon, e-mail.

Autorzy tekstów proszeni są o przesyłanie prac podpisanych własnym nazwiskiem, opatrzonych wyraźną prośbą o wykorzystanie materiału na łamach czasopisma.

Redakcja nie płaci honorariów.

Teksty nie zamawiane nie są zwracane.

Redakcja zastrzega sobie prawo do dokonywania skrótów i zmiany tytułu artykułu, bez porozumienia z Autorem.

Wszyscy Autorzy otrzymują egzemplarz autorski czasopisma.

Teksty artykułów należy przysyłać na adres: **ktnio.kpn@gmail.com**

